

”Jos haluat turmella itsesi ja lapsesi, käytä rokotusta”

Vegetaariseen aatteeseen liittyvä rokotevastaisuus 1920-luvun Suomessa

Laura Perkola
Pro gradu -tutkielma
Kulttuurihistoria
Historian, kulttuurin ja
taiteiden tutkimuksen laitos
Humanistinen tiedekunta
TURUN YLIOPISTO
Elokuu 2020

Turun yliopiston laatujärjestelmän mukaisesti tämän julkaisun alkuperäisyys on tarkastettu *Turnitin Originality Check* -järjestelmällä.

TURUN YLIOPISTO

Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos / Humanistinen tiedekunta

PERKOLA LAURA: ”Jos haluat turmella itsesi ja lapsesi, käytä rokotusta”
Vegetaariseen aatteeseen liittyvä rokotevastaisuus 1920-luvun Suomessa

Pro gradu -tutkielma, 89 s.
Kulttuurihistoria
Elokuu 2020

Tutkimus käsittelee vegetaariseen aatteeseen liittyntä rokotevastaisuutta 1920-luvun Suomessa. Rokotevastainen liikehdintä oli seurausta vuonna 1883 säädetyistä laista, joka määräsi rokotusvelvollisuudesta isorokkoa vastaan, mikä herätti vastustusta osassa kansaa. Näkyvimmän rokotevastaisen joukon muodostivat kasvisruokavaliota ja vaihtoehtoisista terveystieteistä kannattaneet suomenkieliset vegetaarit, jotka perustivat kannattamansa aatteen pohjalta Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen vuonna 1913.

Suomen Vegetaarinen Yhdistys organisoi rokotevastaisen kampanjan (1927–1929), jonka tavoitteena oli kumota rokotepakkolaki kansalaisadressin voimin. Vegetaarit toimittivat helmikuussa vuonna 1929 valtioneuvostolle adressin, joka sisälsi yli 20 000 kansalaisen nimen pakkorokotusten poistamiseksi. Adressi ei kuitenkaan johtanut toimenpiteisiin ja pakolliset isorokkorokotukset jatkuivat aina vuoden 1951 loppuun asti.

Tutkielmassa on selvitetty vegetaariseen terveystieteeseen pohjautuneen rokotevastaisuuden suhdetta luonnonparannusoppiin, allopaattiseen lääketieteeseen, modernisaatio- ja yhteiskuntakritiikkiin, kansanterveyden käsitteeseen sekä rokotushaittoihin. Tutkimuksen on tarkoitus valaista marginaaliin sijoittuvan vegetaarisen terveydenhoidon sekä rokotevastaisuuden monimuotoisuutta kulttuurihistoriallisessa ja yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Pääasiallisena alkuperäisaineistona tutkimuksessa toimii Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen julkaisema *Terveys — Luonnonparannustavan ystävien ja vegetaarien äänenkannattaja* -aikakauslehti (1910–1932). Toissijaisina alkuperäislähteinä ovat lääkäriseura Duodecimin toimittama yleistajuinen *Terveystieteidenlehti* (1889–1975) sekä Kättilöyhdistyksen julkaisema *Kättilölehti* (1896–nykyhetki). Valitut aikalaislähteet valottavat tutkimuskysymyksen taustoja ja sijoittavat sen osaksi vaihtoehtoisen terveydenhoidon ja luonnonparannuksen kenttää. Aineistojen tutkimusmetodinä on käytetty kvalitatiivista teemoittelua.

Julkisessa keskustelussa vegetaarien väitteet rokotuksen aiheuttamista haitoista leimattiin osaksi ideologista, rokotevastaista propagandaa, joka perustui lähinnä joko kuviteltuihin tai mahdottomiin väitteisiin rokotuksen vaarallisuudesta. Tutkielmassa esitettyjen tulosten perusteella isorokkorokotuksiin näyttää kuitenkin liittyneen todellisia ja melko yleisiäkin terveydellisiä riskejä aina 1900-luvun alkupuolelle asti.

Asiasanat: vegetarismi, luonnonparannus, vaihtoehtoinen terveystieteidenkäsitelmä, rokotevastaisuus, isorokko, kansalaisadressi, 1920-luku, kansanterveys, kättilö, rokotushaitta

Sisällysluettelo

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuskysymys ja tutkimusmenetelmät.....	1
1.2. Alkuperäislähteet.....	6
1.3. Tutkimuskenttä ja keskeinen kirjallisuus.....	8

2. SUOMEN VEGETAARINEN YHDISTYS ROKOTETAISTELUN TAUSTAVOIMANA

2.1. Vegetaarisen rokotevastaisuuden terveystieteelliset taustat.....	11
2.2. Vegetarismi yhteiskunta- ja lääketiedekritiikin välineenä.....	17
2.3. Keskeisimmät rokotevastaiset toimijat.....	25

3. ROKOTEPROPAGANDA SILOTTAA KANSALAISADRESSIN TIETÄ

3.1. <i>Terveys</i> -lehti rokotekritiikoiden äänitorvena.....	32
3.2. Rokotevastainen aatteellinen yhteistyö ja eriarvoisuus.....	39
3.3. Kansalaisadressi vegetaarisen rokotustaistelun symbolina.....	47

4. ISOROKKOROKOTE JA KANSANTERVEYDEN KÄSITE

4.1. ” <i>Audiatur et altera pars</i> , kuultakoon toistakin puolta”.....	57
4.2. Kätilöt rokottajina ja kansanterveyden edistäjinä.....	62
4.3. Rokotusmenetelmä suhteessa rokotushaittoihin.....	71

5. LOPUKSI.....

78

LÄHTEET.....

82

1. JOHDANTO

1.1. Tutkimuskysymys ja tutkimusmenetelmät

Rokotus on rikos kaikkea terveysopillista kasvatusta kohtaan. Rokotusta ei voida mitenkään terveelliseksi perustella. Se on inhottavin ihmiskunnan saastuttaja, mitä terveyden suojeluksen puitteissa on olemassa. On jo aika tuosta hätäkeinosta vapautua. Ellei niin tapahdu, sortuu ihmisyyden inhoittavaan [sic] eläinmätään.¹

Näin kirjoitti tunnettu vegetaari ja kristillisen utopiyhteisön johtaja Toivo Uuskallio² rokotelain kumoamisen puolesta *Terveys — Luonnonparannustavan ystävien ja vegetaarien äänenkannattaja* -aikakauslehdessä vuonna 1927.³ Uuskallion teksti koskee isorokkoa vastaan säädettyä (1883) rokotuspakkoa, jota vastaan vegetaarit taistelivat 1900-luvun alussa. Vegetaarien mukaan terveempi elämä oli saavutettavissa luonnonmukaisella elämäntavalla, johon rokotteet, lääkkeet, päihteet, liharavinto sekä siveetön käytös eivät kuuluneet.⁴ Aatteena vegetarismi tarkoitti kokonaisvaltaista elämäntapaa, jonka ideologiset lähtökohdat pohjasivat ihmiselle luontaisiksi koettuihin asioihin, kuten luonnonparannusopin mukaiseen terveydenhoitoon, kasvisruokavalioon ja kristinuskoon. *Terveydessä* esiintyy vegetarismien käsitteelle useita sananmuotoja, joista yleisimmät ovat vegetaari ja vegetaristinen, joita käytän myös omassa työssäni toistensa synonyymeinä.

Pro gradu -tutkielmani asettuu osaksi 1920-luvun vegetaarisen aatteen kenttää, jonka keskiöön nousevat vegetaarinen terveyskäsitelmä, rokotevastaisuus sekä isorokkorokotteen yhteys kansanrakentamisen eetokseen. Pyrin löytämään alkuperäislähteiden kautta tutkimuskysymykseeni vegetaarista rokotevastaisuudesta uusia ulottuvuuksia, joiden avulla on mahdollista ymmärtää paremmin vegetaarisen aatteen monialaisuutta. Tutkimuskysymykseni ensimmäinen osa keskittyy vegetaarisen rokotevastaisuuden taustoihin sekä

¹ Pohjaako ihmisen terveys mädännäisyyteen? *Terveys* 1–2/1927, 24. Käytän kaikista Suomen Kansalliskirjaston digitoiduista materiaaleista sähköisen dokumentin sivunumeroita tiedonhaun helpottamiseksi, koska alkuperäisten materiaalien sivunumeroinneissa esiintyy paikoitellen epäjohdonmukaisuuksia tai sivunumerointi puuttuu kokonaan.

² Uuskallio (1891–1969) perusti Brasiliaan vegetaarisen *Fazenda Penedo* -utopiyhteisön (1929–1942), jonka osakkuuksia hän mainosti *Terveydessä*. *Terveys* 1/1929, 10.

³ Käytän työni päälähteestä lyhyempää muotoa *Terveys* ilman alaotsikkoa. Suomessa julkaistiin jo 1889–1890 *Terveys*-nimistä aikakauslehteä (toim. E. Broms, Helsinki), joka ei kuitenkaan liity Suomen Vegetaariseen Yhdistykseen millään tavoin.

⁴ *Terveys*, passim. Ks. esim. E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 12/1910, 3–5; Sampsa Luonnonmaa: Rokotuspakko poistettava! Yleisiä huomioita, *Terveys* 1–2/1927, 20–21.

Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen (S.V.Y.) rokotevastaiseen toimintaan. Tutkimuskysymykseni jälkimmäisessä osassa korostuu vegetaarinen rokotevastaisuus suhteessa kansanvalistuksen kontekstiin sekä terveydenhuolto-organisaation ja lääketieteen kehitykseen. Tutkimuskysymykseni osat muodostavat vegetaarista rokotevastaisuutta kuvastavan monipolvisen kokonaisuuden, jossa aiheen ympärille asettuvat teemat yhdistyvät kiinteästi toisiinsa. Vegetaarinen rokotevastainen terveystieteologia määrittyy tutkimukseni pääkohdaksi marginaaliin sijoittuvana, kulttuurihistoriallisena terveydenhoidon ilmiönä. Tarkastelussa ovat mukana myös terveydenhoidon konventiot, joihin vegetaarinen terveystieteologia kietoutui yksilönvapautta korostavalla, jopa anarkistisella otteellaan.

Suomessa oli vuoteen 1940 asti laajassa käytössä ainoastaan isorokkorokote, joten vegetaariseen aatteeseen liittyvä rokotevastaisuus koskee työssäni vain isorokkorokotetta.⁵ Suomessa oli toimitettu vapaaehtoisia rokonistutuksia tai rokotuksia isorokkoa vastaan vaihtelevasti jo 1700-luvun lopulta lähtien, mutta joulukuussa 1883 säädetty *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksesta Suomenmaassa* teki isorokkorokotuksista pakollisia.⁶ Venäjän keisari Aleksanteri III (1845–1894) vahvisti Suomen keisarillisen senaatin ja Lääkintöhallinnon toiveesta rokotelain:

Wanhemmat, kaswatuswanhemmat ja holhojat [sic] owat welwolliset antamaan istuttaa warjelus-rokkoa⁷ heidän hoidossaan olewiin lapsiin ennen kuin nämä owat tulleet kahden vuoden ikäisiksi, jollei hywäksyttäviä syitä löydy rokotuksen lykkäämiseen toistaiseksi. Rokotuswelwollisuuden alaisia owat myöskin wanhemmat lapset ja täysikaswaneet henkilöt, joitten rokotus joko on jäänyt menestystä waille taikka tullut laiminlyödyksi tahi toistaiseksi lykättyksi.⁸

⁵ Kansalliseen rokoteohjelmaan lisättiin toisena rokotteena vuonna 1941 tuberkuloosirokote (BCG), joka on vuodesta 2006 lähtien annettu enää riskiryhmiin kuuluville. Difteria- eli kurkkumätä- (1943), pertussis- eli hinkuyskä- (1952), tetanus- eli jäykkäkouristus- (1956) ja poliorokote (1957) yhdistettiin ns. vitosrokotteeksi (DTap-IPV-Hib) vuonna 2005. Rokoteohjelmasta poistettuja ovat sikotauti- (1960–1985), tuhkarokko- (1975–1982) ja vihuriokkorokotteet (1975–1988). Uusimpia rokotteita ovat mm. HPV- eli papilloomavirusrokote (2013–) ja vesirokkorokote (2017–). Milloin eri rokotukset ovat alkaneet Suomessa? 12.12.2019, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos (THL), [sähköinen lähde](#).

⁶ Suomen Lääkintöhallitus (1811–1991, nyk. THL) oli ehdottanut keisarilliselle senaatille jo vuosina 1830 ja 1874 rokotepakon säätämistä, johon Venäjän keisarit eivät olleet kuitenkaan suostuneet. Keisarit Nikolai I (1796–1855) ja Aleksanteri II (1818–1881) katsoivat lain määräämän rokotepakon olevan ristiriidassa Ruotsin vallan ajoilta periytyvien lakien kanssa ja jättivät siten Lääkintöhallituksen ehdotuksen rokotelaista aiemmin toteuttamatta. Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

⁷ Rokotusta kutsuttiin myös varjelus- ja suojeelusrokoksi tai -rupuliksi, nimet viittasivat rokotuksen isorokolta suojelemaan vaikutukseen. Ks. esim. *Terveystieteellinen lehti* 7–9/1917, 25.

⁸ Rokotusvelvollisuus ei koskenut isorokon sairastaneita tai henkilöitä, jotka olivat rokotettu kolmena peräkkäisenä vuotena vähintään kaksi kertaa käsivarresta toiseen ilman vastetta. *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksesta Suomenmaassa* 4 § 17.12.1883/39.

Rokotelaki⁹ astui voimaan vuosien 1885–1890 aikana ja rokotusohjelma aloitettiin kaupungeista, joissa sijaitsi rokkoainevarastoja.¹⁰ Tämän jälkeen rokottaminen eteni vähitellen muihin kaupunkeihin, Uudenmaan lääniin ja maalaiskuntiin.¹¹ Pakollisten rokotusten avulla pyrittiin parantamaan matalaa rokotuskattavuutta, joka johti vuosikymmenten kuluessa aina toistuviin isorokkoepidemioihin.¹² Valtakunnallinen rokotepakko herätti vastustusta osassa kansaa, josta äänekkäimmän ryhmän muodostivat porvarilliseen luokkaan kuuluneet vegetaarit. Piirilääkärit syyttivät 1910- ja 1920-luvuilla luonnonparantoloita ja kylpyhoitoja antaneita vesiparantajia laskeneista rokotusluvusta muun muassa Karjalan Kannaksella sekä Etelä-Pohjanmaalla.¹³ Vastaava ilmiö rokotekattavuuden laskusta oli huomattavissa myös muilla alueilla, joissa luonnonmukaisilla hoitotavoilla oli laajemmin kannatusta.¹⁴ Kiinnostus luonnonlääketiedettä ja luontaisia parannuskeinoja kohtaan nosti päätään vuosisatojen vaihteessa ensin pienessä keskiluokkaisessa ryhmässä, josta muotoutui vähitellen luonnonparantamisen sekä vegetaarisen rokotetaistelun keulakuva. Tämän terveysideologisesti latautuneen porvarillisen joukon parista luonnonparannusmenetelmät levisivät usein myös muihin yhteiskuntaryhmiin, jotka olivat jollain tavalla tekemisissä luontaista terveydenhoitoa noudattavan keskiluokan kanssa.¹⁵

Pro gradu -tutkielmani pääasiallinen tutkimusmetodi on kvalitatiivinen eli laadullinen teemoittelu, jonka kautta tutkimus etenee aihepiireittäin isorokkorokotuksen sekä terveyden ja sairastamisen kulttuurihistoriallisella kentällä. Käsiteltävät aiheet muodostavat tutkimukseni rungon, jossa korostuvat vegetarismien, rokotevastaisuuden sekä erilaisten terveyskäsitysten historialliset ja yhteiskunnalliset teemat. Tutkimukseni heijastelee kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta terveydenhoitoon liittyvien käsitteiden ajallista

⁹ Mallia Suomen rokotelakiin (1883) haettiin ulkomailta. Rokotepakosta oli säädetty esimerkiksi Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa jo vuonna 1821 ja Saksassa vuonna 1874. Kallioinen 2009, 62; Vuento 2016, 39.

¹⁰ Rokkoainevarastot sijaitsivat vuosina 1825–1899 yleensä piirilääkärien asemapaikoissa, joista rokkoainetta lähetettiin kahden lasilevyn välissä tai lasiputkessa rokotuspaikkakunnille. Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

¹¹ Turun ja Porin läänissä sekä Hämeen ja Viipurin lääneissä rokottaminen alkoi vuodesta 1888 lähtien. Mikkelin, Kuopion ja Vaasan lääneistä pakollinen rokottamistoiminta aloitettiin vuonna 1889, kun taas Oulun läänissä laki tuli voimaan vasta 1890. Lappi oli vuonna 1883 annetun rokotussäädöksen perusteella vielä toistaiseksi rokotusohjelman ulkopuolella. *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksesta Suomenmaassa* 11 § 17.12.1883/39; Valtiopäiväasiakirja 2/1919, 287.

¹² Vaikka 1860-luvulla syntyneistä rokotettiin parhaimmillaan jopa 70 %, oli immunisoimattoman väestön osuus kasvanut läpi 1800-luvun niin suureksi, että isorokkoepidemit pääsivät leviämään ketjutartuntoina aina 1800-luvun loppuun asti. Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

¹³ Yrjö Alanen: Sananen rokotuksen laiminlyömisestä, *Terveydenhoitolehti* 1/1923, 21; Rytty 2017, 144.

¹⁴ Pitkänen 1990, 126–127, 130.

¹⁵ Pitkänen 1990, 128, 135; Rytty 2017, 131, 144.

muotoutumista sekä arjen käytänteiden historiaa, jonka osaksi 1920-luvun vegetarismi kiinnittyi. Vaikka tutkimusotteeni on kvalitatiivinen, kuvaan vegetaarisisessa rokotevastaisuudessa tapahtuvia muutoksia myös kvantitatiivisen taulukon (KUVA 2) avulla, joka löytyy sivulta 50.

Ensimmäisen käsittelyluvun teemoiksi nousevat Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen ilmentämän aatteen terveysideologiset taustat sekä vegetarismin rooli yhteiskunta- ja lääketiedekritiikin instrumenttina. Ensimmäisessä kappaleessa esittelen myös keskeisimmät rokotevastaiset vegetaarit. Toisessa kappaleessa keskityn kuvailemaan *Terveysten* roolia rokotevastaisen propagandan levittämisessä sekä Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen suhteita muihin rokotevastaisiin aateryhmiin. Toinen käsittelyluku päättyy rokotevastaisen kampanjan ja rokotepakon kumoamista varten kerätyn kansalaisadressin (nyk. kansalaisaloite) vaiheiden tarkasteluun. Viimeisessä käsittelyluvussa tutkin isorokkorokotteen suhdetta kansanterveyden käsitteeseen, joka kietoi virallisen lääketieteen edustajat, lehdistön, kunnankätilöt ja vegetaarit toisiinsa. Tutkimukseni päättyy rokottamismenetelmien ja rokotushaittojen välisen yhteyden tarkasteluun. Loppuluvussa vedän yhteen tekemäni päätelmät sekä pohdin tutkimukseni roolia akateemisella kentällä ja sen suhdetta nykypäivän tilanteeseen.

Ajallisesti työni painottuu 1920-lukuun, mutta käytän myös tätä vanhempaa sekä uudemmpaa lähdeaineistoa, jotta tutkimusaiheeni konteksti ja teoreettinen viitekehys määrittyvät syvemmin. Tutkimukseni näkökulma vegetaariseen rokotevastaisuuteen on kulttuurihistoriallinen. Tarkoitukseni on valaista valtalinjasta poikkeavaa elämäntapaa ja siihen liittyvää rokotevastaisuutta aikana, jolloin länsimainen lääketiede oli vasta luomassa valta-asemaansa terveydenhoidon ylimpänä auktoriteettina. Osa lääkäreistä tunnusti avoimesti, kuinka lääketieteen hallussa olevat tiedot ihmisen kehontoiminnoista ja tautien kulusta olivat vielä 1920-luvulla monilta kohdin epätäydellisiä, kuten eräs lääkäri kirjoitti vuonna 1927: ”Nöyrästi meidän on myöntäminen, että tietomme ihmisruumiin elintoiminnoista ja sairauksista ovat monessa kohdin vielä perin karkeat ja vajavaiset.”¹⁶ 1800-luvulla lääketieteen puutteellinen ymmärrys ihmisen fysiologiasta ja sairauksien etiologiasta¹⁷ avasi ovia kilpaileville terveydenhoidon koulukunnille, joista yhtä edusti

¹⁶ Artturi Salokannel: ”Resepti” kylpyamme, *Terveystieteiden lehti* 11/1927, 12.

¹⁷ Etiologia = Syyoppi, sairauksien syytä tutkiva lääketieteen haara tai yksittäisen sairauden syy.

luonnonparannusoppiin pohjautuva vegetaarinen terveystieteellinen tutkimus. *Terveys* ja Suomen Vegetaarinen Yhdistys edustavat tutkimuksessani vaihtoehtoisen terveystieteen mikrotaoia, jonka kautta pyrin pääsemään lähemmäs myös terveystieteen makrotaoia, jota tutkimuksessani edustaa valtion virallinen terveydenhuolto. Länsimaisen koululäketieteen sairaudenhoito keskittyy allopatiaan eli lääkehoitoon, jota täydentää kirurginen leikkaushoito. Luonnonparannuksessa ja vegetarismissa taas terveyttä pyrittiin hoitamaan luontaisesti ilman rokotteita, lääkkeitä ja leikkauksia.¹⁸ Näiden rajapintojen tarkastelun kautta pyrin luomaan kuvan vegetaarisesta terveystieteen tutkimuksesta ja elämäntavasta suhteessa rokotteisiin ja viralliseen lääketieteeseen.

Tutkimukseni tarkoitus on lisätä tietoa suomalaisen terveydenhoidon kulttuurihistoriallisesta monimuotoisuudesta. Vegetarismia parissa toimi useita henkilöitä, jotka tekivät elämäntavansa aatteen hyväksi pyrkimyksenään kansanterveyden parantaminen ja Suomen lainsäädännön muuttaminen. Työssäni nousee esiin myös vegetaarisesta aatetta kannattaneiden yksityishenkilöiden suhtautuminen rokotelakiin ja viranomaisiin. Tutkimukseni ei kuitenkaan sisällä arkaluonteisia tietoja mukana olleista henkilöistä vaan kaikki lähdetiedot perustuvat julkisiin aineistoihin, jotka ovat vapaasti kaikkien saatavilla. Suurimman osan alkuperäisaineistoista ovat tutkimuksessa mukana olevat henkilöt kirjoittaneet ja julkaisseet itse, mistä syystä käyttämiini aineistoihin ei liity historiallisen tulkinnan vaaraa.¹⁹ Kulttuurihistorioitsija Maarit Leskelä-Kärki muistuttaa, ettei historiantutkijan tehtävänä ole korostaa kohdettaan skandaalinhakuisesti vaan lisätä ymmärrystä tutkimuskohteensa elämää ja valintoja kohtaan käsittelemällä tutkimuksensa kohdetta tasapuolisesti.²⁰ Tarkoitukseni ei ole myöskään nykypäivän tiedon valossa osoittaa sadan vuoden takaisia terveyteen liittyviä uskomuksia vääriksi vaan tuoda näkyviin yhteiskunnan kulttuurisia rakenteita sekä toimijoita, jotka ovat perinteisesti jääneet historian suuren varjon varjoon. Historiantutkimuksen eettisyyttä on myös äänen antaminen niille, joita ei ole aiemmin kuultu.²¹

Pyrim huomioimaan myös oman positioni suhteessa menneisyyteen sekä historiantutkijana että subjektiivisena nyky-yhteiskunnan jäsenenä. Objektillisella

¹⁸ Ks. esim. *Terveys* 3/1927, 7–10.

¹⁹ Vainio-Korhonen 2017, 32–33.

²⁰ Leskelä-Kärki 2011, 265.

²¹ Lidman, Koskivirta & Eirola 2017, 15.

historiantutkimuksella voidaan tuoda näkyviin rakenteellisia ja sosiaalisia valtasuhteita, jotka vaikuttivat aikalaisten arkielämään ja käyttäytymiseen. Eettisyyden periaatteita kunnioittavalla puolueettomalla tutkimuksella voidaan tehdä oikeutta menneisyyden toimijoille, lisätä historiallista empatiaa sekä ymmärrystä marginaaliryhmiä ja unohdettuja kohtaan, jolloin vaatimus menneisyyden tutkimuskohteiden oikeudenmukaisesta kohtelusta palvelee myös nykyajan tarpeita. Kulttuurihistorioitsija Marjo Kaartinen korostaa uuden historiantutkimuksen moraalisesti hyvän ja oikean velvoitetta nykyaikaa ja tulevaisuutta kohtaan.²² Historiantutkija muokkaa omalla tutkimusetiikallaan moraalisia mielikuvia hyvän kohtelun vaatimuksesta yhteiskunnan marginaaliryhmiä kohtaan huolimatta tutkittavasta ryhmästä, aikakaudesta tai maantieteellisestä sijainnista.

1.2. Alkuperäislähteet

Työni pääasiallinen alkuperäislähde on *Terveys*-lehti, joka toimi Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen virallisena yhdistyslehtenä (1913–1932). *Terveys* kuvastaa hyvin laaja-alaisesti vegetaarista elämäntapaa ja rokotevastaisuutta, lehti on digitoitu faksimilepainoksena sataprosenttisesti koko julkaisuajaltaan 1910–1932. Vuosikerrat koostuvat keskimäärin kahdestatoista numerosta (n. 15–30 sivua/nro), joten alkuperäislähteeni käsittää kokonaisuudessaan 3996 sivua ja 207 nidettä, jotka tarjoavat kattavan aineiston vegetaarisen aatteen sisällöstä sekä yhdistyksen toiminnasta. Vaikka lähteeni koostuu suhteellisen laajasta aineistosta pro gradu -työtä ajatellen, olen rajannut aineiston ensisijaisesti aihepiirittäin, jotka tukevat työni temaattista lähestymistapaa. *Terveiden* artikkelit avautuvat selkeämmin virallista terveystieteestä vasten, mistä syystä katsoin tärkeäksi tuoda tutkimukseeni kansalle tarkoitettua *Terveidenhoito-lehden* (1889–1975).²³ *Terveidenhoito-lehteä* julkaisi lääkärisseura Duodecim²⁴ ja lehteä leimaa myönteinen suhtautuminen rokotuksiin:

²² Kaartinen M. 2005, 205–209.

²³ *Terveidenhoito-lehti* löytyy Suomen Kansalliskirjaston digitaalisista aineistoista kirjoitusmuodolla *Suomen terveidenhoito-lehti* (1889/Helsinki & 1895/Helsinki), joka viittaa lehden alkuperäiseen nimeen (1889–1895). Vuodesta 1896 alkaen lehden nimeksi vakiintui kuitenkin *Terveidenhoito-lehti*, jota käytän myös omassa tutkimuksessani.

²⁴ Lääkärisseura Duodecim (lat. kaksitoista, viittaa perustajajäsenten apostoliseen lukumäärään sekä kansalliseen lähetystehtävään) perustettiin vuonna 1881 kansallismielisten nuorten mieslääkärien ympärille kielikysymyksen pohjalta. Fennomaanisen lääkärisseuran tavoitteena oli luoda lääketieteellinen terminologia suomeksi, suomalaistaa lääketieteellinen yliopisto-opetus sekä hoitotyö, mikä mahdollistaisi myös kommunikoinnin kansalaisten kanssa. Duodecimin perustamisen myötä osa suomenmielisistä lääkäreistä erosi *Finska Läkaresällskapetista* (per. 1835), minkä seurauksena lääkäriedustajiston valta-asema siirtyi

Isorokko oli vielä yleistä viime vuosisadan alussa; sanotaan sen esim. koko usein turmelleen monenkin hovinaisen kauniit kasvot. Rokotuksen tultua käytäntöön on se sittemmin sivistysmaissa muuttunut harvinaisuudeksi.²⁵

Kuten *Terveys*-lehden, myös tämän yleistajuisen, kuukausittain ilmestyvän *Terveystieteiden ja terveydenhoitolehden* pääasiallinen tarkoitus oli kansanterveyden kohottaminen.²⁶ Asetelma avaa tutkimuksessani keskustelua yleisen ja yksityisen välillä sekä kontekstualisoi tutkimuskysymystäni vegetaarista rokotevastaisuudesta syvemmin. Eri puolten kannanottojen kautta minun on mahdollista päästä kiinni rokotekeskusteluihin, joita niin vegetaristien kuin laillistettujen lääkärienkin piirissä käytiin. Toisaalta valitut lähteet myös paljastavat, mistä näissä piireissä ei juteltu, ainakaan julkisesti. Poliittisen historian dosentti Erkki Railo ja kulttuurihistorioitsija Paavo Oinonen toteavat median historiaa käsittelevässä artikkelissaan, miten kunkin aikakauden tilanne on vaikuttanut voimakkaasti siihen, mitä tiedotusväline, kuten aikakauslehti, on ajassa voinut tai halunnut sanoa.²⁷

Vertailen työssäni *Terveystieteiden ja terveydenhoitolehden* välisiä laadullisia vuorovaikutuksen tasoja, jotka peilaavat rokotuskysymystä ja auttavat ymmärtämään lähtökohtia, joista käsin terveystieteiden käyttämiseen liittyvät päätökset tehtiin. Matti Peltonen muistuttaa, ettei vertailevan tutkimuksen tarvitse olla pelkästään kvantitatiivisten suureiden vertailua, vaan se voi olla myös laadullista.²⁸ Kuntien rokottajien kokemuksia tarkastelen *Kätilölehdessä* (1896–nykyhetki) artikkeleista, jotka valottavat rokotusorganisaation rakenteita sekä toimintaedellytyksiä 1920-luvun Suomessa. Valitsemieni alkuperäislähteiden avulla pyrin tuomaan esiin niitä merkityksiä, jotka näkyivät joko selvästi tai piiloutuivat rivien taakse julkisessa rokotekeskustelussa.

Sekaannukset tautien luokittelussa ja erotusdiagnoseissa aiheuttivat hankaluuksia lääketieteellisen terminologian vakiintumisessa aina 1900-luvulle asti. Käsitteet rokko, rupuli, rohko ja rahko tarkoittivat 1700-luvulta lähtien yleisesti kaikkia rokkotauteja (isorokko, vesirokko, tuhkarokko ja tulirokko), kun taas kupan ja tippurin oireita kutsuttiin

1900-luvun alussa Lääkärisseura Duodecimille. Duodecim, Seuran historia, [sähköinen lähde](#); Finska Läkaresällskapet, Finska Läkaresällskapet 175 år – Historia, [sähköinen lähde](#).

²⁵ *Terveystieteiden ja terveydenhoitolehti* 7–9/1917, 21.

²⁶ *Terveystieteiden ja terveydenhoitolehden* numerot muodostivat vuosikirjan (numeroissa juokseva sivunumerointi tammi-kuu-joulukuu), joka oli tarkoitettu perheiden lääkärikirjaksi. Vuosikerroista 1889–1894 on digitoitu 85 %, kun taas julkaisu vuosista 1895–1975 on kevääseen 2020 mennessä digitoitu 57 %.

²⁷ Railo & Oinonen 2012, 15–16.

²⁸ Peltonen 1999, 39.

haureuden rahkoiksi (*veneriska bölder och sår*). 1800-luvun lopulta lähtien suomalaisten lääkäreiden sanaluetteloon vakiintui isorokon käsitteeksi joko rupuli, isorokko tai vähärokko (isorokon lievempi muoto) erotuksena muun muassa tuhkurista eli tuhkarokosta ja valhe- eli vesirokosta.²⁹ Sekä suomenkielisissä että ulkomaisissa alkuperäislähteissä käytetään sekaisin ja toistensa synonyymeinä rokottamiseen viittaavia käsitteitä. Rokostamista kutsutaan myös termeillä panenta rokko tai inokulaatio, joilla saatetaan viitata sekä ihmisperäisen variola-viruksen että lehmäperäisen vaccinia-viruksenkin istuttamiseen, mutta myös kädestä käteen tehtävän lehmänrokon siirtämiseen. Usein vasta lähteen kontekstin tarkempi tutkiminen paljastaa käytetyn rokotusmenetelmän ja -aineen. Termien vaihteleva ja päällekkäinen käyttö on todennäköisesti seurausta lääketieteellisen suomenkielisen sanaston ja terveydenhoito-organisaation kehittymättömyydestä tai toisaalta myös kokemuksesta, jossa rokotusmenetelmien yksityiskohdat näyttäytyivät sinänsä merkityksettöminä. Vegetaarit ja luonnonparantajat vastustivat kaikkea rokottamista, oli käytetty menetelmä tai rokotusaine mikä tahansa.

1.3. Tutkimuskenttä ja keskeinen kirjallisuus

Vaikka maailmalla on nykyisin useita erilaisia kulttuurin ja terveyden yhteenliittymiä pohtivia koulutusohjelmia, tarjolla ei ole kuitenkaan vielä paljoa aihetta käsitteleviä, eri tieteenaloja yhdisteleviä tieteellisiä teoksia.³⁰ Akateemisella kentällä sairauksia ja terveyttä on usein tutkittu yksittäisen tieteen näkökulmasta, josta on rakentunut puhdas tieteenalakohtainen tutkimus. Lääketiede on perinteisesti esiintynyt terveyden ja sairauden korkeimpana asiantuntijana, sosiologian piirissä on pohdittu terveyden ja yhteiskunnallisten riskien välistä yhteyttä, antropologia on perehtynyt terveystieteiden ja kulttuurien välisiin eroihin, kun taas historiantutkimus on painottanut sairauksien ajallista vaihtelua. Tiedekohtainen terveyden ja sairauksien tutkimus tuottaa runsaasti alakohtaista spesifistä tietoa, mutta jättää samalla huomioimatta aiheen monialaisuuden, jonka valaisemiseksi

²⁹ Vuorinen 2002, 131–132.

³⁰ Viime vuosina on vähitellen herännyt monitieteinen ja laaja-alainen kiinnostus terveystieteisiin sekä niiden muutoksia että historiaa kohtaan. Nykyisellä myöhäismodernin aikakaudella terveys koetaan osaksi identiteetin rakentamista, joita ohjailevat ensisijaisesti tunteet sekä yksilölliset että minäkeskeiset arvot. Torkkola & Mäki-Kuutti 2012, 120.

vaaditaan lääketieteen ohella usein myös humanististen tieteiden näkökulmaa.³¹ Terveyskäsitys sekä kokemus hyvinvoinnista rakentuvat vuorovaikutuksessa ympäröivään yhteiskuntaan, jossa terveyteen liittyvät henkilökohtaiset toiveet sekä pyrkimykset muotoutuvat luotettavan tiedon ja subjektiivisten mielipiteiden verkostossa.³²

Koska työni asettuu osaksi kulttuurihistoriallista, kansanterveydellistä ja yhteiskunnallista lähdeaineistoa, olen pyrkinyt kokoamaan työni alkuperäisaineiston ja tutkimuskirjallisuuden siten, että ne valaisevat ja kontekstualisoivat tutkimuskysymystäni mahdollisimman hyvin. Kari Pitkäsen artikkeli vuodelta 1990 ”Myrkkyä, sanoi Tohtori Lybeck – Rokotustaistelu 1900-luvun alkuvuosikymmenillä” sekä Suvi Rytyn artikkelit luonnonparannuksesta ovat olleet minulle tärkeitä apuvälineitä hahmotellessani luonnonparannusopin ja vegetaarisen rokotevastaisuuden yhtymäkohtia.³³ Jukka Vornasen pro gradu -tutkielma vuodelta 2014 *Kaswiruokaiset vegetariaanit – Kasvissyönnin varhaisvaiheet Suomessa vuosina 1865–1910* käsittelee otsikkonsa mukaisesti suomalaisen vegetarismiin niin sanottua ensimmäistä nousua, joka syntyi ruotsinkielisen, kasvisruokavaliota noudattavan keskiluokkaisen ryhmän parissa 1800-luvun lopun Helsingissä.³⁴ Vornasen tutkielma valaisi minulle suuresti sitä kulttuurihistoriallista pohjaa, jolle oman tutkimukseni kohde, järjestäytynyt suomenkielinen vegetaarinen liike kehittyi pääkaupunkiseudun ulkopuolella 1910-luvun alussa.

Sairauksien, viruksien sekä lääketieteen kehityskulun ymmärtämisessä apunani ovat olleet muun muassa Mika Kallioisen teos *Rutto & Rukous – Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa* (2009) sekä Heikki S. Vuorisen teokset *Tautinen historia* (2002) sekä *Taudit, parantajat ja parannettavat – Lääketieteellinen historia* (2010). Koska työni käsittelee isorokkoa vastaan kehitettyä rokotetta ja sen vastustamista, koin tärkeäksi ymmärtää

³¹ Akateeminen *Medical humanities* -tutkimus syntyi 2000-luvulla Pohjois-Amerikassa eri tieteiden välisestä lähtökodista pyrkimyksenä on ymmärtää ihmisen monimuotoisuutta sairauden, kulttuurin ja terveyden yhteisessä valossa. Honkasalo, Salmi & Launis 2012, 7–9.

³² Honkasalo, Salmi & Launis 2012, 9, 16.

³³ Erityisesti Rytyn artikkelit ”Puoskarointia vai puhdasta auttamisen halua? Luonnonparantaja Malin Bergström ja laittoman lääkäritoimen harjoitus 1900-luvun alun Suomessa” (2017) sekä ”Kavalat kaupungit ja modernin elämän tavan kirous – Paluu luontoon 1900-luvun alun urbanisoituvassa Suomessa” (2018) valaisevat kattavasti 1900-luvun alun suomalaisen luonnonparannusopin sekä vegetaarisen elämäntavan sisältöjä.

³⁴ Vornanen 2014, 57, 59.

aihetta myös mikrobiologian näkökulmasta. Tässä suureksi avuksi osoittautui Matti Vuennon teos *Virukset – Näkymättömät viholliset* (2016). Suomen lääkärin ammattikunnan lääketieteellishistoriallista näkökulmaa minulle ovat avanneet Arno Forsiuksen (s. 1929) kattavat kirjoitukset, jotka löytyvät Forsiuksen internet-sivuilta. Työni yhteiskunnallista puolta sekä terveystieteellisen näkökulman käsitteitä valaisi muun muassa Minna Harjulan *Hoitoonpääsyn hierarkiat – Terveystieteellisyys ja terveyspalvelut Suomessa 1900-luvulla* (2015). Rokotusaineiden ja rokotusmenetelmien kehityksen ymmärtämisessä korvaamattomina apuvälineinä ovat toimineet ulkomaalaiset, aihetta käsittelevät alkuperäislähteet ja tutkimuskirjallisuus. Erityisesti lääkäri Monckton S. Copemanin teos *Vaccination – It's Natural History and Pathology* (1899) sekä Dorothy ja Roy Porterin artikkeli ”The Politics of prevention: anti- vaccinationism and public health in nineteenth-century England” (1988) valaisivat erinomaisesti rokotteisiin liittyvää kehitystä vuosikymmenten vaihteen Euroopassa. Työni lopusta löytyy yksityiskohtainen lähdeluettelo käyttämäistäni ja ajatteluani jäsentäneistä aineistoista.

Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen ajamasta rokotevastaisuudesta tai isorokkorokotteen kehityksestä 1900-luvun alun Suomessa ei ole löytämieni materiaalien mukaan tehty laajempia tutkimuksia tai opinnäytetöitä kesään 2020 mennessä.³⁵ Tästä syystä koen, että aihetta käsittelevä pro gradu -tutkielmani on tarpeellinen lisä suomalaisen terveydenhoidon kulttuurihistorialliselle kentälle.

³⁵ Suvi Rytyn pro gradu -tutkielma *Vesi vanhin voitehista, Jumala parantajista: marginaalisuus ja legitimiys luonnonparannusliikkeen ja lääketieteen välisessä propagandasodassa Suomessa vuosina 1906–1914* (2007) keskittyy luonnonparannusliikkeeseen, vaihtoehtolääkintään sekä puoskaritoimintaan. Tiina Piiraisen pro gradu -tutkimus *Itsekuria ja idealismia: vegetarismi Suomessa 1900–1929* (2013) tarkastelee vegetarismia lähes yksinomaan kasvisruokavalion ja vegetaarisen ruoka- ja terveyskulttuurin kautta.

2. SUOMEN VEGETAARINEN YHDISTYS ROKOTETAISTELUN TAUSTAVOIMANA

2.1. Vegetaarisen rokotevastaisuuden terveysideologiset taustat

Ensi herätyksen [sic] antoi ja suurimman palveluksen luonnonparannusaatteelle teki rva Anna Kurimo suomentamalla Kuhnen Uuden Lääketieteen, joka sitten monissa tuhansissa levisi kaikkiin kansankerrokseen Suomessa.³⁶

Suomenkielisen, järjestäytyneen vegetarismien alkusysäyksenä voidaan pitää Anna Kurimon (1869–1938)³⁷ tekemiä käännöstöitä, joiden myötä hän tutustui luontaiseen terveydenhoitoon. Erityisen tärkeässä roolissa olivat luonnonparannuspiireissä suurta suosiota saavuttaneen saksalaisen maallikko- ja luonnonparantaja Louis Kuhnen (1835–1901) teokset. Kurimo suomensi vuonna 1906 *Uuden lääketieteen*,³⁸ mitä seurasi *Lastenkasvatus*³⁹ sekä *Kasvonilmeoppi*,⁴⁰ jossa Kuhnen sairausteorian mukaan kasvojen muodon ja ilmeiden perusteella voitiin tehdä diagnoosi sekä määritellä henkilön yleinen terveydentila.⁴¹ Kurimo aloitti luonnonparannuksesta ja vegetarismista kertovan *Terveys*-lehden toimittamisen jo ennen vegetaarisen yhdistyksen perustamista, mikä kertoo hänen halustaan tehdä aatetta tunnetuksi lehden kautta. Joulukuussa vuonna 1910 Anna Kurimo julkaisi kotipaikkakunnaltaan Salosta *Terveyden* ensimmäisen numeron, jonka etusivulla kuvataan vegetaarisen aatteen sisältöä:

Ravintoharrastus [vegetarismi], joka näyttää puhtaasti aineelliselta on samalla muuttunut aatteelliseksi, kun on oivallettu, että sen tehtävänä ei ole yksin ruumiillisen terveyden edistäminen, vaan samassa sieluelämän kohottaminen ja luonteen tahrojen poistaminen.⁴²

³⁶ Sakari Lamminen: Hiukan hydroterapian historiaa, *Terveys* 2/1926, 12.

³⁷ Kurimon (os. Linden) sukunimi oli vuoteen 1906 asti Klutas. Hollmén, Jyrkkiö & Nordell 2007, 168. Fenomanian hengessä noin 100 000 suomalaista oli suomentanut sukunimensä vuoden 1907 loppuun mennessä. Valtonen 2018, 225.

³⁸ Teoksesta *Uusi lääketiede eli oppi tautien yhtenäisyydestä ja niiden perustuvasta parantamisesta ilman lääkkeitä ja leikkauksia* käytetään yleisemmin lyhyempää nimeä *Uusi lääketiede* ilman alaotsikkoa. Alkuteos *Die neue Heilwissenschaft: Ein Lehrbuch und Ratgeber für Gesunde und Kranke* (1883).

³⁹ Teoksesta *Lastenkasvatus – Neuvoja ja varoituksia vanhemmille, opettajille ja kasvattajille* (suom. 1908) käytetään yleisemmin lyhyempää nimeä *Lastenkasvatus* ilman alaotsikkoa. Alkuteos *Kindererziehung: Ein Mahnruf und Ratgeber für Eltern und Erzieher* (1892).

⁴⁰ Teoksesta *Kasvonilmeoppi taikka Uusi taudintutkimustapa, jonka avulla opitaan tuntemaan ruumiin taudintila* (suom. 1909) käytetään yleisemmin lyhyempää nimeä *Kasvonilmeoppi* ilman alaotsikkoa. Alkuteos *Gesichtsdruckskunde: Lehrbuch einer neuen Untersuchungsart zur Erkennung der Krankheitszustände* (1895).

⁴¹ Kuhne (1895) 1910, 10.

⁴² E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 3.

Vegetarismi muotoutui konkreettisen kasvisruokavalion noudattamisesta sielun ja kehon eheyteen johtavaksi kokonaisvaltaiseksi elämäntavaksi, joka vei mukanaan myös negatiivisina pidetyt luonteenpiirteet. Suomalaisen luonnonparannuksen uranuurtaja ja 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen rokotevastaisen taistelun johtohahmo tohtori Edward Wilhelm Lybeck määritteli joulukuussa 1910 *Terveyden* historian ensimmäisessä artikkelissa ”Uskontunnustukseni” vegetarismia aatteeksi, joka kokoaa yhteen ravinto- ja terveysasioista, eläinoikeuksista ja humanitaarisista arvoista kiinnostuneet ihmiset. Kasvisruokavaliolla, joka sisälsi maitoa, hunajaa, juustoa ja kanamunia, voitiin ravita keho monipuolisesti ja edistää virtsahappojen poistumista, tukea eläinoikeuksia, lisätä terveyttä ja elinikää, ehkäistä sairauksia ja leikkauksia, säästää apteekki- ja lääkärikuluissa, ehkäistä juoppoutta, vahvistaa rauhanajatuksia, kehittyä henkisesti ja helpottaa taistelua syntejä sekä viettejä vastaan. Ihmisen tuli ehdottomasti kieltäytyä kaikista elinvoimaa syövästä asioista, kuten kahvista, alkoholista, tupakasta, lääkkeistä ja rokotuksista. Kansan degeneraatio oli seurausta elinvoiman puutteesta, mikä ilmeni rikollisuutena, siveettömänä käytöksenä sekä heikkona vastustuskykynä, joka aiheutti niin syöpää, sydäntauteja kuin mielenvikaisuuttakin.⁴³

Luonnonparannusopin ja vegetarismia tavoitteena oli palauttaa ihminen osaksi luontoa puhtaalla elämäntavalla, johon eivät kuuluneet luonnottomina pidetyt tekijät, kuten päihitteet, lääkkeet tai rokotukset. Pro gradu -tutkielmani otsikko on siteeraus luonnonparantaja ja vegetaari Sampsan Luonnonmaan artikkelista, jossa hän kirjoitti saastaisen rokotusaineen pilaavan turmelevan nykyisen, mutta myös seuraavan sukupolven tulevaisuuden:

Rokotusaine on kauheata iletystä [sic]. Se pilaa puhtaan veren. Se tuottaa monia tauteja, yleistä heikkoutta ja kuolemaa. Jos tahdot turmella itsesi ja lapsesi, niin käytä rokotusta. Mutta jos lapsesi ja heidän tulevaisuutensa on sinulle kallis, niin karta rokotusta. Ja jos kansamme hyvä terveys ja tulevaisuus on sinulle tärkeä, niin ryhdy auttamaan tätä työtä, jonka tarkoitus on pelastaa kansamme rokotustaikauskon kahleista.⁴⁴

Vegetaarit pitivät pakollista rokottamista kaikin tavoin luonnottomana ja moraalittomana terveyden ”suojeluskeinona”, joka poisti yksilön oikeuden omaan kehoonsa, pilasi

⁴³ E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 3.

⁴⁴ Sampsan Luonnonmaa: Rokotusaineen valmistus. Mitä se on ja mitä se vaikuttaa? *Terveys* 11/1929, 7.

terveyden ja heikensi perimäaineksen.⁴⁵ *Terveydessä* käytettiin tärkeimpänä, yksittäisenä taustateoriana Louis Kuhnen 1800-luvun lopussa kehittämää luontaista terveystoppiä, joka sekä legitimoi vegetaarisen terveystoppiä että perusteli luonnonmukaisen elämäntavan paremmuuden.⁴⁶ Isorokko, kuten kaikki muutkin sairaudet johtuivat Kuhnen teorian mukaan vieraiden aineiden (esim. virtsahappo) kerrostumisesta kehoon, mikä sai aikaan käymistilan, jonka myötä kaasumaiset taudinaiheuttajat kulkeutuivat eri puolille kehoa ja aiheuttivat sairastumisen. Mitä enemmän vieraita aineita, sitä pahempi tauti. Käymistilan muodostumiseen johtivat esimerkiksi tupakka, alkoholi, kahvi, tee, suklaa, liha, huonosti sulavat ruoka-aineet, lääkkeet, rokotteet, vilustuminen ja myös terveellisinä pidettyjen ruoka-aineiden, kuten omenien liikasyönti. Käymistila saattoi aiheutua myös negatiivisina pidettyjen tunteiden, kuten vihan, pelästymisen ja kiihtymyksen pohjalta tai fyysisen väkivallan seurauksena. Sairauksista parantuminen riippui kehon vieraiden aineiden määrästä sekä kyvystä poistaa taudinaiheuttajia. *Uuden lääketieteen* mukaan kaikista sairauksista, myös isorokosta, voitiin parantua luonnonmukaisilla terveydenhoitomenetelmillä, kuten kylmillä istumakylvyillä, jotka vähensivät vieraiden aineiden käymisprosessia, raittiilla ilmalla, auringonvalolla ja kasvisruokavaliolla.⁴⁷

Isorokko (eng. *smallpox*) oli Euroopassa 1700-luvulta lähtien merkittävää sairastavuutta aiheuttanut kulkutauti, johon kuolleisuus vaihteli runsaasti vuosittain ja alueellisesti.⁴⁸ Tauti levisi pääosin pisaratartuntana ja sairastumiseen riitti hyvin pieni määrä virusta joko hengitysteiden, suun tai nielun limakalvoille, silmän sidekudokseen tai rikkoutuneelle

⁴⁵ Perimän merkitys terveyden ja väestön kehittämisen kentällä korostui 1920- ja 1930-lukujen myötä nousseen eugeniikan eli rodunjalostusopin seurauksena. 1800-luvulla syntyneen sosiaalidarwinismin hengessä rodunjalostusoppi oikeutti ja jopa velvoitti valtiota kontrolloimaan kansassa periytyviä ominaisuuksia. Positiivisina pidettyjä piirteitä, kuten älykkyyttä sekä vahvaa ja miellyttävää ulkomuotoa, pyrittiin vahvistamaan, kun taas negatiivisiksi koettuja tekijöitä pyrittiin karsimaan muun muassa pakkosteriloinneilla, jotka kohdistuivat ensisijaisesti kehitysvammaisiin, mielisairaisiin, prostituoituihin sekä seksuaalirikollisiin. Rotuhygieeniset toimet säilyivät myös Suomen valtiollisen väestöpolitiikan rakenteissa vuosikymmeniä. Suomessa tehtiin sterilisaatiolain (1935) puitteissa vuosien 1935–1975 aikana yhteensä 7530 sterilointia, jotka perusteltiin rotuhygieenisin, humanisiin sekä kriminaali- ja sosiaalipoliittisin syin. Pakkosterilisaatioista suurin osa kohdistui alempien sosiaaliluokkien naisiin, joista enemmistön muodostivat romaninaiset. Asetelma teki valtion hyväksymisistä pakollisista sterilisaatioista sekä ihmisoikeus-, tasa-arvo-, sukupuoli- että luokkakysymyksen. Yhteiskuntaa rasittavien yksilöiden karsimismenetelmiä täydensi vuoden 1950 aborttilaki, joka oikeutti abortin tekemiseen ilman naisen suostumusta, mikäli odottaneen äidin sielun toiminta luokiteltiin ulkopuolisten toimesta häiriintyneeksi. Harjula 2015, 23, 200–203.

⁴⁶ E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 4–5; *Terveys* 3/1927, 7–10.

⁴⁷ Kuhne (1883) 1932, 25–26, 29, 48–49, 110–111.

⁴⁸ Isorokkokuolemat tilastoitiin Suomessa vuoteen 1774 asti yhdessä tuhkarokon aiheuttamien kuolemien kanssa, mikä vaikeuttaa isorokon osuuden selvittämistä kokonaiskuolleisuudessa ennen 1700-luvun loppua. Vuorinen 2002, 130, kts. lähdeluettelosta s. 302 kohdat 580–581.

iholle. Isorokkoviruksen toimintamekanismin tehokkuus perustui kahteen tekijään, se aiheutti samanaikaisesti sekä kudostuhoa että sabotoi ihmisen omaa puolustusjärjestelmää, mikä tehosti viruksen toimintamahdollisuuksia.⁴⁹ Isorokon aiheutti variola-virus, josta ilmeni pääosin kaksi eri muotoa: pahempi (*variola major*) ja lievempi (*variola minor*). Taudin itämisaika oli keskimäärin 7 vuorokautta, minkä jälkeen sairaus puhkesi rajuilla oireilla, joista tyypillisimpiä olivat korkea kuume, päänsärky ja kovat lihaskivut. Lapsilla oireistoon kuuluivat yleensä myös kouristukset ja oksentelu. Ensioireiden jälkeen, 2–5 päivän kuluessa, tartunnan saaneelle puhkesi punoittava ja kivulias, koko kehon peittävä näppyläihottuma (lat. *varius* = pilkullinen), joka alkoi vähitellen märkiä. Sairastettu isorokko aiheutti usein myös elinikäisiä arpia, mistä juontuu sanonta ”rokonarpinen.”⁵⁰ Isorokosta selvinneiden vakavimmat komplikaatiot olivat sokeutuminen, niveltulehdukset, luustomuutokset, hedelmättömyys ja ihon arpeutuminen, jotka olivat yleensä pysyviä oireita. Vaarallisin ja samalla harvinaisin isorokon muoto oli niin kutsuttu mustarokko (*variola major*), johon kuoli vähintään 30 % sairastuneista, joidenkin lähteiden mukaan kuolleisuus oli jopa 96 %. Mustarokko aiheutti koko vartalon kattavan märkivän ja mustasävyisen ihottuman ja kolmannekselle sairastuneista tuli kuolemaan johtavia sisäelinvaurioita, joista seurasi sekä sisäistä että ulkoista verenvuotoa ja lopulta sisäelinten tuhoutuminen. Pahimmissa tapauksissa kuolema seurasi jo muutamassa päivässä ensioireiden alkamisen jälkeen.⁵¹

Isorokkoviruksen yleisimpiin, herkästi tarttuviin, mutta lievempiin tautimuotoihin (*variola minor*) sairastuneista 1–15 % menehtyi. Keskimääräinen kokonaiskuolleisuus isorokossa vaihteli 15–30 % välillä. Saatu variola-virustyyppi sekä henkilön immuniteetin taso olivat suoraan yhteydessä oireiden voimakkuuteen, komplikaatioihin ja kuolemiin. Koska isorokossa on kyse viruksesta, ei bakteerista, siihen ei ole edelleenkään parantavaa lääkehoitoa. Eristäytymisen ja hyvän hygienian lisäksi ainoa keino torjua isorokkoa oli kehon vasta-ainetuotannon herättäminen, joka luontaisesti sairastetun virustartunnan seurauksena (elinikäinen immuniteetti) tai keinotekoisesti eli rokottamalla (väliaikainen immuniteetti). Taudin ehkäisyssä huomattiin jo varhain, että virus saattoi selvitä myös vaatteiden ja tavaroiden pinnoilla, mistä syystä isorokkoepidemioiden aikana lapsia saatettiin

⁴⁹ Vuento 2016, 34, 45, 47.

⁵⁰ Tunnettuja ”rokonarpisia” oli mm. Neuvostoliiton johtaja Josif Stalin (1878–1953), jonka valokuvia retu-soitiin jälkikäteen, jotta kasvoissa olleet isorokkoarvet peittyivät. *Terveystieteiden aikakauslehti* 9/1929, 7; Vuento 2016, 42.

⁵¹ Vuorinen 2002, 127–128.

kääriä lievemmin sairastuneiden ihmisten käyttämiin huopiin vasta-ainetuotannon toivossa, kun taas vakavasti sairastuneita pyrittiin eristämään muusta yhteisöstä.⁵² Isorokon arvellaan aiheuttaneen vielä 1900-luvun puolella yhteensä 300–500 miljoonaa kuolemaa⁵³.

1800-luvun loppupuolelle asti luultiin yleisesti, että rokotus tarjoaa elinikäisen suojan isorokkoa vastaan, mikä osoittautui ajan myötä virheelliseksi olettamukseksi. Epidemioiden myötä huomattiin, että vuosia aiemmin rokotetut saattoivat sairastua isorokkoon, mikä lisäsi rokotteisiin kohdistuvia epäluuloja. Toiset lääkärit suosittelivat uudelleenrokotuksia jopa vuosittain epidemioiden uhatessa, mutta keskimääräiseksi yhden rokotteen antamaksi suoja-ajaksi muodostui viisi vuotta.⁵⁴ Vaikka vegetaarit tunnustivat Kuhnen tavoin bakteerien olemassaolon, he eivät nähneet niiden merkitystä varsinaisina taudinaiheuttajina. Luonnonmukaisia elämäntapoja ja terveydenhoitomenetelmiä noudattava oli turvassa kaikilta taudeilta, myös isorokolta. Kuhnen näkemyksen mukaan mikrobit kiinnittyivät ainoastaan kehon vieraisiin aineisiin, joten kaikkien tautien todellinen ja yhteinen syy olivat vieraat aineet:

Täydellisesti terveisiin ihmisiin, s.o. henkilöihin, joiden ruumissa ei ole vieraita aineita, ei mikään tauti tartu, vaikka he hengittäisivät sisään ja nielisivät kuinka paljon basilleja, bakteereja ja mikroobeja [sic] tahansa.⁵⁵

Sairastuminen isorokkoon oli Kuhnen terveysopin perusteella ainoastaan luontainen seuraus kehon sisäisistä vieraista aineista, joita ruumis yritti poistaa parannuspuuskien eli kuumeen ja märkärakkuloiden kautta. Isorokko oli oikein kohdistetulla luonnonmukaisella hoidolla Kuhnen mukaan täysin vaaraton tauti, jota rokottaminen vain pahensi lisäämällä kehon sisäisiä vieraita aineita. Hän toteaa, ettei rokotuksen vaaroista tarvitsisi oikeastaan edes puhua, koska ne ovat niin itsestään selviä.⁵⁶ Jos henkilö kuitenkin menehtyi isorokkoon tai mihin tahansa sairauteen annetusta luontaishoidosta huolimatta, oli siihen syynä kehon runsas vieraiden aineiden määrä ja huono terveys, jota liian myöhään

⁵² Tieteellinen ymmärrys kehon vasta-ainetuotannon kehityksestä selvisi vähitellen 1890-luvulla, jota ennen immunisointimenetelmät, kuten rokottaminen, perustuivat käytännön kokemuksista tehtyihin havaintoihin. *Vuento* 2016, 29–30, 38.

⁵³ *Vuento* 2016, 42.

⁵⁴ Vuorinen 2002, 130–131.

⁵⁵ Kuhne (1883) 1932, 57.

⁵⁶ Kts. esim. *Uuden lääketieteen* 8. painos 1932, 50.

aloitettu Kuhne-hoitokaan ei voinut enää pelastaa.⁵⁷ Kuhnen sairausteoria kuului osaltaan keskieurooppalaiseen luonnonparannusliikkeeseen (*Die Naturheilkunde*), joka kehittyi vastalauseeksi modernisaatiolle sekä julmina pidetyille lääketieteen suuntauksille, kuten terapeuttiselle nihilismille⁵⁸ ja heroistiselle lääketieteelle.⁵⁹ Myös suomenkielinen järjestäytynyt vegetarismi syntyi samoista lähtökohdista, joissa kyseenalaistettiin sekä modernisaation hyödyt että koululääketieteen tarjoamat terveydenhoitomenetelmät, kuten rokottaminen.

Anna Kurimon pitkäaikainen toive suomenkielisen vegetaarisen yhdistyksen perustamisesta toteutui lopulta elokuussa 1913, jolloin Kurimoiden omistamassa Tyynelän vegetaarisessa lepokodissa (1913–1918) Salossa pidettiin kokous, joka johti Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen (S.V.Y.) perustamiseen.⁶⁰ Kurimo ei ollut tosin vielä kokouksen alkaessakaan vakuuttunut löytyykö Suomesta tarpeeksi vegetarismia kannattajia, jotta suomenkielisen vegetaarisen yhdistyksen perustaminen olisi ylipäätään järkevää. Hänen ilokseen kokoukseen kuitenkin osallistui 31 aatteen kannattajaa ja yhdistys saatiin perustetuksi.⁶¹ Kurimo oli suunnitellut vegetaarisen yhdistyksen perustamista jo vuonna 1909, jolloin hän kirjoitti raittiuslehti *Kylväjään* seuraavasti: ”On otaksuttava, että useimmat kaswissyöjät ovat löydettävissä raittiuskansan riveistä. Luonnollista siis myöskin on, että

⁵⁷ Kuhne (1883) 1932, 46–50. Kuhne perusti teoriansa vieraista aineista antiikista periytyvään humoraalipatologiaan, jonka mukaan kehossa olevien nesteiden (veri, keltainen ja musta sappi sekä lima) epätasapaino sai ihmisen sairastumaan. Kuhnen teoriaa sairauksista ja vieraiden aineiden poistamisesta aineenvaihduntaa aktivoivilla kylpyhoidoilla sekä tietyn tyyppisellä ruokavaliolla, alettiin kutsua kuhnelaisuudeksi. Rytty 2009, [sähköinen lähde](#).

⁵⁸ Terapeutin nihilismin juuret ovat antiikin prognoosiin eli taudin kulkuun keskittyvässä ajattelussa, jossa lääkäreiden huomio keskittyi hoitomenetelmien sijasta sairauksien luokitteluun ja diagnosointiin. Melkas 1999, 56–57.

⁵⁹ Vielä 1800-luvulla käytössä olleen heroistisen lääketieteen menetöt perustuivat antiikista periytyvään humoraalipatologiaan, jolla tavoiteltiin kehon nesteiden tasapainoa sairauksien hoidossa. Hyvää tarkoittavat, mutta julmina ja brutaaleina pidetyt hoitomenetelmät koostuivat muun muassa suoneniskennästä, hikoiluttamisesta, oksettamisesta sekä ulostuslääkkeiden, kuten kalomelin eli elohopean antamisesta. Nämä lääkäreiden käyttämät hoitomuodot todellisuudessa usein vain heikensivät potilaan tilaa, ja osa potilaista jopa kuoli hoitojen seurauksena. Vuori 1979, 40–42, 162–165.

⁶⁰ Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen säännöt lainattiin ja käännettiin suoraan Ruotsin vegetariselta yhdistykseltä (*Svenska Vegetariska Förening*). S.V.Y liittyi syksyllä 1914 vegetaarisen kattojärjestöön, Pohjoisen Unioniin, jonka muodostivat Ruotsin, Norjan ja Tanskan vegetariset yhdistykset. Unioni järjesti muutamien vuosien välein konferensseja, joihin osallistumalla S.V.Y. toivoi saavansa vegetariseen aatteeseen pohjautuvia kansainvälisiä suhteita ja yhteistyöverkostoja. Muistelmia ja vaikutelmia Salon vegetarisilta päiviltä, *Terveys* 9/1913, 3–4; *Terveys* 11/1913, 7; *Terveys* 8–9/1914, 10.

⁶¹ Yksi perustamiskokouksessa paikalla olleista oli tunnettu raittiusvaikuttaja ja naisasianainen Alli Trygg-Helenius (1852–1926), joka oli myös ruotsinkielisen vegetaarisen yhdistyksen (*Finska vegetariska föreningen*) jäsen. Trygg-Helenius oli perustamassa myös S.V.Y:n paikallisyhdistystä Helsinkiin vuonna 1921. *Terveys* 3/1921, 3–6.

vegetaarinen yhdistys perustetaan niiden keskuudesta.”⁶² Vegetarismiin kuulunut päih-teettämyys yhdisti aatteen kiinteästi raittiusliikkeeseen, joka myös tavoitteli yksilön ja koko kansakunnan terveyden parantamista sekä moraalien kohottamista. Kurimon henki-lökohtainen kiinnostus luontaisiin terveydenhoitomenetelmiin sekä yhteydet luonnonpa-rannuspiireihin ja raittiustoimintaan loivat pohjan suomenkielisen vegetaarisen yhdistyk-sen perustamiselle 1910-luvun alussa.

Vuosisatojen vaihteen kielikysymys heijastui voimakkaasti myös yhdistyskentälle ja tarve oman suomenkielisen vegetaarisen yhdistyksen perustamisesta suomenkielisten kasvisruokailijoiden parissa heräsi osittain kielipoliittiselta pohjalta. Suomalaista kasvis-ruokailua 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa tutkineen Jukka Vornasen pro gradu -tutkiel-man mukaan pääkaupungissa oli ruotsinkielisten vegetaarien keskuudessa tapahtunut vä-hittäistä järjestäytymistä jo 1800-luvun lopulta lähtien. *Finska vegetariska förening* pe-rustettiin vuonna 1909 pitkälti Helsingissä toimivien ruotsinkielisten kansavalistus- ja raittiusliikkeiden jäsenten ympärille. Ruotsinkieliset vegetaarit halusivat yhdistyksen ole-van läntisen esikuvansa mukaan ruotsinkielinen, jolloin *Finska vegetariska förening* pys-tyi suoraan hyödyntämään Ruotsista saatavia vegetaarisia materiaaleja.⁶³ Helsingissä toi-minut yhdistys kuitenkin onnistunut tavoittamaan laajaa yleisöä eikä suomenkielisiä kasvisruokailijoita, jotka eivät välttämättä edes tienneet yhdistyksen olemassaolosta. *Finska vegetariska föreningen* ongelmat antoivat oletettavasti vauhtia suomenkielisen ve-getaarisen yhdistyksen perustamiselle.

2.2. Vegetarismi yhteiskunta- ja lääketiedekritiikin välineenä

Teollistumisen synnyttämät kaupunkien ahtaat työläiskorttelit nähtiin paheiden ja tautien pesinä, joihin yhdistettiin monitasoisia ongelmia huonosta hygieniasta aina siveettömään käytökseen ja juoppouteen. 1700- ja 1800-luvuilla ennen bakteriologian eli bakteereita

⁶² Anna Kurimo: Elonmerkkejä, *Kylväjä* 5/1909, 8.

⁶³ Sekä *Finska vegetariska föreningen*, että Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen yhtenä esikuvana toimi Ruotsin vegetaarinen yhdistys, *Svenska vegetariska förening*, jonka perustaja J. L. Saxon (1859–1935) oli tunnettu kansainvälinen auktoriteetti vegetaarisissa piireissä. Hänen tekstejään siteerattiin usein myös *Terveydessä*, etenkin kun vegetaarisen liikkeen pohjaa pyrittiin luomaan innostavassa hengessä: ”Meidän maassamme on alulla uudistusliike, jonka nimi on vegetarismi. Sen tarkoituksena on opettaa ihmisille ter-veyslait koko niiden laajuudessa, sekä miten niitä on seurattava.” Saxon: Luonnollinen elintapa, *Terveys* 6–7/1912, 4.

tutkivan lääketieteen haaran kehittymistä Euroopan sivistyneistö piti kulkutautien syynä yleisesti myrkyllistä ilmaa tai kaasua eli miasmaa, joka kehittyi uskomuksen mukaan kaupunkien törkyisissä oloissa saastuneesta vedestä sekä mädäntyvistä ruuanjätteistä. Ajatus ympäristön likaisuudesta tautien aiheuttajana oli sinänsä oikea, koska esimerkiksi kolera⁶⁴ levisi saastuneen veden välityksellä, mutta oletetun taudinaiheuttajan syy vain oli väärä.⁶⁵ Miasma-teoria eli ihmisten mielissä pitkään vielä 1900-luvun puolellakin ja oli osana myös suomalaista vegetarismia. *Terveystestä* heijastuu miasma-teoriaan pohjautuva näkemys:

Kansa on havainnut, että vajavainen viemärilaitos kaupungeissa, liika-asutus, kehnosti rakennetut huoneet ja huono ilma niissä, likainen ja huono ravinto ja likainen vesi lisäävät isoarokkoa [sic] ym. kulkutauteja ja aiheuttavat niitä.⁶⁶

Suomalainen vegetarismi noudatteli ajalleen tyypillisesti porvarillisena liikkeenä 1900-luvun alussa voimistunutta sosiaalihygienian⁶⁷ aatetta, joka korosti yhteiskunnallisten olojen ja sosiaaliluokan yhteyttä terveyteen sekä tautien syntymiseen. Yhteiskunnallisten ongelmien keskiöön nousi työväestöön liittyneet sosiaalipoliittiset kysymykset.⁶⁸ Sosiaalihygienian, mutta myös vegetarismien näkökulmasta terveysvalistuksen ensisijainen kohde oli väestöryhmä, jonka elinolot ja terveys olivat huonoimmat. Vegetaarinen aate ja luonnonparannusoppi olivat lähtökohtaisesti seurausta teollistumisen myötä syntyneestä elämänuudistusliikkeestä, joka korosti maaseutuelämän paremmuutta, mikä porvarillisessa hengessä koettiin velvoitteista vapaaksi, luonnonmukaiseksi elämäksi, jota määrittivät raitis ulkoilma ja auringonvalo. Talonpoikainen elämäntapa muotoutui

⁶⁴ Kolera on äkillisesti alkava ja helposti tarttuva suolistotulehdus, jonka tyypillisin oire on ripuli. Nopeasti aiheutuva vakava nestehukka voi hoitamattomana johtaa kuolemaan jopa tunneissa. Englantilainen kirurgi John Snow (1813–1858) epäili miasma-teorian oikeellisuutta koleraan taudinaiheuttajana ja alkoi tutkimaan koleraepidemian leviämistä. Snow havaitsi vuonna 1854, että alueen juomavesikaivolla ja koleraan synnyllä oli yhteys, minkä ansiosta Lontoon epidemia saatiin loppumaan, kun juomavedenottoa vaihdettiin. Aiempi juomavesi oli pumpattu vain muutaman metrin päästä likakaivosta, jonne oli päätyneet ulosteiden mukana kolerabakteereita. Lääketieteellinen yhteisö kuitenkin torjui Snown bakteeriteorian, joka sai tukea taakseen vasta Snown kuoleman jälkeen vuonna 1866, kun William Farr hyödynsi oppisänsä teoriaa uuden koleraepidemian yhteydessä. Vuonna 1883 saksalainen lääkäri Robert Koch löysi koleraan taudinaiheuttajan, *Vibrio cholerae* -bakteerin, mikä johti lopulta koko Euroopan viemärointi- ja vedenottoverkostojen (sanitaatio) vähittäiseen kehittymiseen. Vuorinen 2010, 227–229, 232; Barton 23.1.2018, [sähköinen lähde](#).

⁶⁵ Barton 23.1.2018, [sähköinen lähde](#).

⁶⁶ Muutamia huomiota (mukailtu eräästä englantilaisesta lehtisestä), *Terveys* 10/1920, 11.

⁶⁷ Hygienian käsitteellä tarkoitettiin 1900-luvun alkuun asti ennaltaehkäisevää ja kokonaisvaltaista terveysoppia eikä yksilön henkilökohtaista puhtautta. Harjula 2015, 36.

⁶⁸ Harjula 2015, 47–48, 55–56.

elämänuudistajien henkiseksi ihanteeksi, joka oli säästynyt modernisaatiolta ja liialliselta sivistykseltä, joka aiheutti kulttuuriväsymystä. Elämänuudistusliikkeiden aatteellisessa keskiössä oli luonnon ja kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin välinen yhteys, jota uhkasi kaupungistumisen ja yhteiskunnallisen kehityksen aiheuttama moraalinen rappio, joka lopulta johtaisi ihmiskunnan tuhoon. Modernisaatiota pidettiin syynä erilaisiin sosiaalisiin ongelmiin, kuten juoppouteen, rikollisuuteen, nälkään, köyhyyteen ja sairauksiin.⁶⁹

Kasvisruokavalio oli 1900-luvun alussa kiinnittynyt osaksi modernisoituvan ihmisen ravintokeskustelua, jota määrittivät niin väestönkasvun aiheuttama ruokapula, alkutuotannon koneellistuminen, tuotantoketjujen piteneminen sekä erityisesti liharuuan säilyvyyteen ja tuotantoon liittyvät monialaiset kysymykset.⁷⁰ Vegetarismille sijoittui ravintokysymyksen ohella myös yhteiskuntapoliittisia sekä moraaliseettisiä kysymyksiä inhimillisyyden ja luonnonmukaisuuden periaatteista. Keskiössä ei ollut ainoastaan luontaisen elämäntavan terveydellinen aspekti vaan valtalinjasta poikkeavan, omaehtoisen ruokavalion ja elämäntavan noudattaminen oli myös yhteiskunnallinen kannanotto vallitseviin oloihin.⁷¹ Terveystieteiden kehittyminen Suomessa omaksi, säädellyksi järjestelmäkseen vähitellen vasta 1930-luvulta lähtien, mihin asti terveystieteiden saaminen riippui ensisijaisesti potilaan sosioekonomisesta asemasta sekä alueellisesta sijainnista.⁷² Vegetaarit arvostelivat myös julkista terveystieteiden palvelua, jonka ainoana ilmentymänä nähtiin terveyttä turmeleva rokotosohjelma:

Ja tätä vallassa olevan rokotoslahkon [lääkäreiden] hullumaista myrkkyykeinoittelua, jota harjoitetaan maan kaikkien asukasten kanssa viranomais-

⁶⁹ Melkas 1999, 59, 61; Rytty 2018, 95–101.

⁷⁰ Kehittyvä ymmärrys ravinnon laadun tärkeydestä nosti pintaan myös kasvisruuan terveydelliset ominaisuudet sekä terveellisten elämäntapojen kokonaisvaltaisen merkityksen. Vaikka vegetarismissa ei ollut kyse raittiusliikkeeseen verrattavasta reformistisesta kansanliikkeestä, oli liharavinnon eettisiä, taloudellisia ja terveydellisiä puolia pohdittu jo 1600- ja 1700-luvuilta lähtien. Kasvisruuan merkityksestä käyty keskustelu monipuolistui ja sai uusia kiinnostuskohdetta 1800-luvun lopulta lähtien modernisaation kiihtyessä. Vornanen 2014, 1–2, 53–55, 57–58.

⁷¹ Varhaisten vegetaaristen liikkeiden esikuvina toimi mm. 1700-luvun askeesia harjoittaneet englantilaiset protestanttiset ja puritaaniset lahkot, joissa liharavinnosta luopuminen koettiin elämää ja yhteiskuntaa uudistavana tekijänä. Lontoossa ensimmäinen vegetaarinen yhdistys aloitti toimintansa jo vuonna 1801 ja Saksassa vegetarismia voidaan katsoa syntyneen Gustav Struven (1805–1870) myötä, kun hän perusti vegetaarisen yhdistyksen vuonna 1868. Struve oli perehtynyt yhteiskuntakriittisen filosofi Jean-Jacques Rousseau'n (1712–1778) ajatuksiin, jonka kasvatustieteellinen ja terveellistä elämäntapaa käsittelevä teos *Emile eli kasvatuksesta* (1762) teki häneen suuren vaikutuksen. Melkas 1999, 57; Kylmäkoski 2012, 341.

⁷² Harjula 2015, 68–69, 78.

turvissa ja väkivallalla, kutsutaan meidän aikanamme: *yleiseksi terveydenhoi-*
*doksi!*⁷³

Vegetaarien rokote- ja yhteiskuntakritiikki kohdistui myös lääkärikuntaan, jonka nähtiin toteuttavan omia etujaan rokotuksen varjolla ja vielä viranomaisten myötämielisellä hyväksynnällä. Suomen Vegetaariselle Yhdistykselle rokotuspakko oli kansallinen häpeäpilkku ja todellisen terveydenhoidon vastainen toimi, mikä lisäsi epäilyksiä lääkäreitä ja virallista terveydenhoitojärjestelmää kohtaan. Julkisen terveydenhuollon kehittymättömyys 1900-luvun alussa oli osaltaan seurausta lääketieteen hitaasta kehityksestä aina 1800-luvun loppupuolelle asti. Ihmisten koulutustason noustessa myös lääkäreiltä alettiin vaatia entistä enemmän, mikä paljasti samalla lääketieteen matalan kehitystason verrattuna muihin tieteisiin. Lääkäreiden ainoana diagnostisena välineenä oli toiminut 1800-luvun puoliväliin asti virtsapullo, joka viimein teollistumisen pyörteissä vaihtui stetoskooppiin, mikä lisäsi etenkin keuhkotautisten diagnosointimahdollisuuksia ja vahvisti potilaan tutkimiseen keskittyvää otetta.⁷⁴

Tieteellisen pohjan kasvusta muodostui 1800-luvun kuluessa ehdoton edellytys niin virallisen lääketieteen uskottavuudelle kuin lääkäreiden ammatillistumisellekin. Vaikka esimerkiksi mikroskooppisia tutkimuksia oli tehty vaihtelevalla menestyksellä jo 1600-luvulta lähtien, tapahtui merkittävä kehitysaskel asian tiimoilta vasta teollistumisen mahdollistaman linssien kehityksen myötä, mikä avasi ovet bakteriologialle 1800-luvun lopulla.⁷⁵ Isorokkoa aiheuttavista pox-viiruksista⁷⁶ oli tunnistettu valomikroskopialla kolme eri variola-viiruksen muotoa (*minor*, *intermedius* ja *major*) jo vuosina 1886 ja 1892, mutta lääkärit pitivät niitä eräänlaisina nestemäisinä taudinaiheuttajina, jotka tuntemattomasta syystä lisääntyivät elävissä soluissa. Mikroskooppien kehityksen myötä 1800-luvun lopulla löydettiin runsaasti erilaisia bakteereja,⁷⁷ mutta virukset miellettiin 1930-luvun

⁷³ 160 lääkärin ja lääketieteen professorin lausuntoja rokotuksesta, *Terveys* 10/1913, 6.

⁷⁴ Stetoskoopin keksi vahingossa ranskalainen René Laennec (1781–1826) vuonna 1816, minkä jälkeen sen käyttömahdollisuuksia hoitotyössä alettiin tutkia laajemmin. Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 13; Vuorinen 2010, 232.

⁷⁵ Kehittyneempien mikroskooppien hinta oli 1850-luvulle tultaessa laskenut riittävästi, jolloin valomikroskopointi voitiin ottaa osaksi myös lääketieteen opiskelua. Vuorinen 2010, 233.

⁷⁶ Pox-virusten luokkaan kuuluvat isorokkoviruksen lisäksi muun muassa lehmärokko-, apinarokko- ja kamelinrokkovirukset, jotka kaikki voivat tarttua myös ihmiseen. Vuento 2016, 44–45.

⁷⁷ Kuuluisuutta lääketieteen kentällä saavuttanut saksalainen Robert Koch (1843–1910) löysi tuberkuloosin aiheuttajakkeen vuonna 1882 ja kolerabakteerin vuonna 1883 (toksiini löydettiin vasta 1959). Lep-ran aiheuttajakkeen löydettiin 1873, malarian alkueläin vuonna 1880, kuppabakteeri vuonna 1905 ja lehmärokon aiheuttajavirus tunnistettiin mikroskoopilla vasta 1906. Huomionarvoista on, että

puoliväliin asti edelleen joko bakteereiksi tai tuntemattomiksi, nestemäisiksi ja infektiivisiksi molekyyleiksi, joiden tarkka toiminta oli tutkijoille vielä epäselvää.⁷⁸ Vaikka lääketieteen hallitsema tietovarasto ja luonnontieteellinen ymmärrys ihmiskehon fysiologiasta kasvoivat huomasti uusien tutkimusvälineiden kehityksen myötä, tunsivat osa kansasta edelleen suurta epäluuloa niin lääketiedettä kuin lääkäreiden harjoittamia hoitomenetelmiäkin kohtaan.⁷⁹ Vegetaarien parissa rokotuksia pidettiin lääkäreiden sekä lääketehdäiden vallan ja rahan tavoittelun instrumentteina, kuten *Terveyden* artikkeli vuodelta 1928 osoittaa:

He [vegetaarit] myös tuomitsevat rokko- ja seerumilääkityksen julkeana humpuukina, raakamaisena sairastavien kärsimyksellä keinotteluna, välikappaleena lääkäri virkakunnan sekä seerumitehtailijoiden omien etujen ja valta-aseman lujittamisena.⁸⁰

Tässä suhteessa luonnonparannusoppi puhutteli virallista lääketiedettä vieroksuvia kansalaisia yleistajuisuudellaan sekä niin sanotuilla pehmeillä terveydenhoitomenetelmillä, jotka olivat ilmaisia ja jokaisen saatavilla (esim. vesi, ulkoilma ja auringonvalo). Erilaisilla luontaisilla hoitomuodoilla pyrittiin vaikuttamaan samanaikaisesti sekä potilaan fyysiseen että henkiseen terveyteen. Kylpyhoitoja määrättiin taudinaiheuttajien poistamiseen, kun taas aurinko- ja ilmakylpyjä suositeltiin väsyneen mielen ja elinvoiman kohottamiseksi. Lääkäreiden mukaan kansan keskuudessa esiintynyt lääketiedekriittisyys oli seurausta luonnonparantajien ja vegetaarien harrastamasta agitaatiosta, minkä perusteita kouluttamaton kansan osa ei osannut kyseenalaistaa:

Oppimattomaan rahvaaseen ovat kaikenkarvaiset puoskarit ja keinottelijat kylväneet ennakkoluuloja, jopa vihamielisyyttäkin tieteellisiä parannusmenetelmiä vastaan.⁸¹

lehmänrokkia oli kuitenkin käytetty isorokkorokotteena tuolloin jo yli sadan vuoden ajan. Vuorinen 2002, 120, 144, 184; Vuorinen 2010, 233, 236–237; Vuento 2016, 30.

⁷⁸ Todellinen loikka mikrobiologisessa tutkimuksessa tapahtui vasta vuonna 1935, kun tupakkakasvin mosaikkitaudin aiheuttajavirus kyettiin saostamaan, mistä alkoi tautien biologisen perustan ja viruspartikkelien tutkimisen varsinainen läpimurto. Yhdysvaltalaiset biokemistit Wendell Stanley (1904–1971), John Howard Northrop (1891–1987) ja James B. Sumner (1887–1955) saivat keksinnöstään Nobelin kemianpalkinnon vuonna 1946, mikä kertoo löydön yhteiskunnallisesta merkittäväydestä. Vuorinen 2002, 127; Vuento 2016, 30–32.

⁷⁹ Vuori 1979, 40, 167–170; Vuorinen 2002, 24.

⁸⁰ *Terveys* 9/1928, 4.

⁸¹ Puoskari ja tiedemies, *Terveydenhoitolehti* 9/1925, 6.

Lääkäreitä huolestutti luonnonparannusaatteeseen ja vegetarismiin liittynyt ajatus, että kaikki sairaudet syövästä ja keuhkotautiin voitiin hoitaa luontaisin menetelmin. Usean lääkärin mielestä vegetaarit ja luonnonparantajat muodostivat lääketiedevastaisen joukon, jonka puoskarimaiset terveydenhoitomenetelmät häiritsivät lääkäreitä, koska ne joko estivät kokonaan tai vähintään vaikeuttivat todellista paranemista:

Siksi on aina käännyttävä ajoissa lääkärin puoleen ja jätettävä puoskarit ja viisaat mummot ja ukot syrjään, sillä viivytyksestä ei ole muuta kuin haittaa ja jos apu on saatavissa, saadaan se lääkäreiltä.⁸²

Lääkärit pitivät joitakin luonnonmukaisia terveydenhoitokeinoja joko järjenvastaisina tai suorastaan vaarallisina, kuten Kuhnen oppien mukaista hiekansyömistä. *Terveystieteiden lehti* mukaan Kirvun Luonnonparantolassa vatsavaivoista kärsineet potilaat saattoivat syödä useita lusikallisia hiekkaa, millä väitettiin olevan positiivinen vaikutus ruuansulatukseen.⁸³ Lääkärit eivät sinänsä vastustaneet luonnonmukaisia hoitoja, vaan kritisoivat luonnonparannukseen ja vegetarismiin liittyvää uskoa, että kaikki sairaudet ihottumasta tuberkuloosiin ja syöpään voitiin luonnonparannusopin mukaan parantaa muun muassa vesikylvyillä ja kasvisruokavaliolla.⁸⁴ Lääkäreitä huolestutti erityisesti vakavasti sairaiden potilaiden hakeutuminen luontaishoitoloihin, mikä joko viivytti tai esti oikeaoppisen hoidon saamisen, usein vielä kohtalokkain seurauksin. Vegetaarit näkivät vastaavasti vegetarismia ja luonnonparannusopin edistyksen aatteina, kun taas allopaattisen lääketieteen tarjoamat menetelmät, kuten rokottaminen, nähtiin vanhakantaisina, tehottomina ja vaarallisina puoskaritoimina.⁸⁵ Vegetaarit syyttivät lääkäreitä toisaalta myös salailusta, jossa lääketiede verhottiin mystisiksi latinankielisiksi käsitteiksi, joita kansalaiset eivät voineet ymmärtää. Suomen Vegeteerisen Yhdistyksen aktiivijäsen, viipurilainen

⁸² *Terveystieteiden lehti* 4/1926, 9.

⁸³ *Terveystieteiden lehti* 10/1917, 11–12. Kuhne pohjasi väitteensä hiekansyömisestä vertailemalla hiekkaisissa maastoissa elävien lintujen kauneutta lintuihin, jotka elivät hiekattomassa ympäristössä ja muuttuivat rumiksi ja pörröisiksi. Kuhnen mukaan hiekka-aavikolla elävä upea kamelikurki oli todiste hiekan positiivisesta vaikutuksesta linnun komeaan sulkapeitteeseen ja hyvään terveyteen. Kuhne (1895) 1910, 6–7.

⁸⁴ Kirvun Luonnonparantolan potilastaulukon (1926–1928) mukaan yli neljä viikkoa hoidossa olleisiin potilaisiin kuului pääsääntöisesti reumatismista (30–40 %) kärsineitä, jotka saivat lähes poikkeuksetta avun oireisiinsa. Vakavimpien sairauksien luokkaan kuului mm. vatsasyöpää, selkäydintulehdusta ja struunaa sairastaneet potilaat, jotka eivät saaneet tilaston mukaan apua annetuista luontaishoidoista, mutta silti heidät otettiin hoitolaan sisään pitkäaikaispotilaisiksi. Hosiailuoma-Karppinen 2011, 126/Taulukko.

⁸⁵ Vegetaarit rinnastivat kaikki virallisen lääketieteen lääkkeet, seerumit ja isorokkorokotuksen aineisiin, jotka tiedettiin vaarallisiksi, kuten kupan hoidossa ja vanhassa kansanparannuksessa käytettyyn elohopeaan tai yleislääkkeenä käytettyyn myrkylliseen arsenikkiin. *Terveystieteiden lehti* 11–12/1922, 11–12.

luonnonparantaja Sakari Lamminen kuvailee lääkärin vastaanoton tapahtumia ja lääkkeiden vaikutuksia seuraavasti:

Kun ihminen jossain kohtaa ruumistaan -tavallisemmin tuossa pallean alla tuntee lievää kipua, niin menee hän heti lääkäriin. Tämä pyöräyttää jotain latinaksi, toinen puoskari [eli lääkäri] sekoittaa ohjeen mukaan valmiin sotkun, potilas nielee lääkkeen, irvistelee, pärskii ja kiroilee. Tauti ”paranee”, potilas iloitsee ja kehuskelee toisellekin, että ”se oli hyvää lääkettä, vaikka se oli niin h:tin pahaa.” Jonkun ajan kuluttua, kun myrkyllä huumatut hermot alkavat vähän virkistäytyä, alkaa tauti tuntua entistä pahempana.⁸⁶

Lammisen mukaan ihmiset turvautuivat ensisijaisesti aina lääkemyrkkyyhin, vaikka todellinen sairastumisen syy oli luonnottomissa elintavoissa, kuten liikasyömisessä ja -juomisessa sekä liian vähäisessä liikunnassa ja levossa. Tautien syntyminen olisi ehkäistävissä, mikäli ihmiset pitäisivät temppeleistään eli kehostaan parempaa huolta noudattamalla päivittäin luonnonparannustapoja, kuten oikeaoppista ravintojärjestystä ja kylpemistä. Vegetaareille ja lääkäreille terveydenhoito, puoskarointi sekä rokoteturvallisuus näyttäytyivät hyvin eri tavoin. Se, mikä toiselle oli turvallista ja tieteeseen perustuvaa, oli toiselle vaarallista ja valheisiin pohjautuvaa huuhaata.

Vaihtoehtoisia terveydenhoitomuotoja suosineiden puolelta viralliseen lääketieteeseen ja niin kutsuttuihin epävirallisiin terveydenhoitomenetelmiin on perinteisesti kohdistunut erilainen kriteeristö. Luonnonparannusopin ja muiden marginaalisten hoitotapojen kannattajat ovat usein hyväksyneet vaihtoehtoiset terveyden hoitomuodot ilman suurempaa kritiikkiä tai kyseenalaistamista, kun taas koululääketieteeseen on kohdistettu voimakasta arvostelua ja vaatimuksia hoitojen todistetusta tehosta. Asian ristiriitaisuus selittyy osittain psykiatri Kalle Achtén mukaan virallisen lääketieteen kylmän mekaanisella tutkimusotteella, jonka keskiössä on vuosisatojen ajan ollut sairastapaus eikä inhimillinen, kokonaisvaltainen yksilö.⁸⁷ Lääkärit korostivat 1800-luvun lopulta lähtien objektiivisen tieteellisen tutkimuksen merkitystä kaiken lääketieteellisen tiedon perustana, kun taas vegetaarit ja luonnonparantajat vetosivat terveysopissaan maalaisjärkeen, subjektiiviseen kokemukseen ja elämän luonnolliseen järjestykseen, joka oli alun perin jo Raamatussa säädetty.⁸⁸ Terveyskäsitusten kriteereihin kohdistuva paradoksaalisuus onkin tästä näkökulmasta seuraus valittujen vaihtoehtoisten hoitomuotojen taustalla vaikuttaneista

⁸⁶ *Terveys* 11/1923, 5.

⁸⁷ Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 18.

⁸⁸ Kts. esim. *Terveys* 5/1912, 8.

henkilökohtaisista ja maailmankatsomuksellisista tekijöistä, joita vasten toisarvoisina näyttäytyvät itse hoitomenetelmät ja niiden objektiiviset tulokset.

Henkilökohtaisen terveyden ja kansanterveyden vaaliminen sekä luonnonlakien mukaan eläminen olivat vegetaarisen aatteen kulmakivet, jotka samalla myös noudattelivat Jumalan laatimaa maailmanjärjestystä. Vaikka kristillisyyttä välittyi *Terveyden* julkaisuista toisinaan hyvin voimakkaasti, Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen ajaman vegetaarisen elämäntavan pääasiallinen tarkoitus ei kuitenkaan ollut Jumalan palveleminen.⁸⁹ Aatteellisella kentällä vegetaarien tiet kohtasivat usein luonnonparannus-, raittius- eläinsuojelija naisasiaväen kanssa, mutta myös erilaisten uskonnollisten sekä maailmankatsomuksellisten piirien, kuten teosofien⁹⁰ kanssa. Länsimaisen kulttuurin maallistuminen nosti pintaan uususkonnollisia ryhmittämiä, kuten kristillisiä herätysliikkeitä, jotka pyrkivät omalta osaltaan pelastamaan sekularisoituvan kansan degeneraatiolta.⁹¹

Kulttuurihistorioitsija Hannu Salmen mukaan vuosisatojen vaihteen yhteiskunnallisella näyttämöllä oli samanaikaisesti esillä niin vanhan sääty-yhteiskunnan konservatiiviset rakenteet kuin teollistumisen seurauksena kirvonneet uudistushenkiset kansalaisoikeuskysymykset, jotka ilmenivät muun muassa työväen- ja naisasialiikkeinä. 1800-luvun lopulla esiintyneitä sosiaalisia ja ympäristöllisiä ongelmia pidettiin enteinä ihmiskunnan rappeutumisesta, joka tulisi väistämättä tapahtumaan, mikäli epäkohtiin ei puututtaisi.

⁸⁹ Toimitusta avustaneiden tai lukijakirjeitä lähettäneiden vegetaarien henkilökohtaiset vakaumukset heijastuivat *Terveyden* artikkelien sisältöihin. Kts. esim. *Terveys* 1/1925, 10.

⁹⁰ Teosofia syntyi 1800-luvun lopulla osana länsieurooppalaisia esoteerisia liikkeitä (esoteerinen = aatteen sisältö suunnattu vain seuran jäsenille), jotka tarjosivat vaihtoehtoisen maailmankatsomuksen ja uskon vallassa olleelle kristinuskon tulkinnalle. Teosofiassa yhdistyy länsimaisen esoteerisen perinteen lisäksi piirteitä mm. buddhalaisuudesta ja hindulaisuudesta, jotka mahdollistavat henkilön jumalallisen sielun (ydinihminen) henkisen kehittymisen jälleensyntymien ja karman lain kautta. Teosofiassa keskeistä on henkilön aktiivinen hengellisen ja korkeamman totuuden sekä pelastavan tiedon etsintä vastakohtana valtakirkon opeille, joissa korostuvat Jumalan armo, sakramentit ja kirkon auktoriteetin hyväksyminen. Uskonnot Suomessa, Suomen Teosofinen seura ry, [sähköinen lähde](#); Uskonnot Suomessa, Länsimainen esoteerinen perinne ja new age, [sähköinen lähde](#); Uskonnot Suomessa, Esoteeriset liikkeet, [sähköinen lähde](#).

⁹¹ Terveiden elämäntapojen ja kasvisruuan merkitystä korosti erityisesti Jeesuksen paluun eli toisen adventin odotuksen ympärille syntynyt Adventtikirkko, jonka opeissa liharavinto ja ruokien mässäily luokitellaan terveydelle haitallisiksi. 1800-luvun alkupuolella syntyneen adventismin mukaan Pyhän Hengen temppeleä eli kehoa tulee hoitaa Jumalan määräyksestä kasvisruokavaliolla, raikkaalla vedellä, auringonvalolla ja ulkoilmalla. Adventtikirkon juuret ovat 1830- ja 1840-lukujen Yhdysvalloissa, josta se levisi Eurooppaan. Suomessa adventismin julistustyö alkoi vuonna 1892, kun Ruotsista saapuneet lähettiläät, Tukholman adventtikirkon esimies Olof Johnson (1843–1919) sekä kaksi seurakunnan työntekijää, levittivät sanomaa Helsingin ruotsinkielisen väestön keskuudessa. Adventtikirkko suosittelee kannattajilleen edelleenkin kasvisruokavaliota ja terveellisiä elämäntapoja, jotka kunnioittavat Jumalan tahtoa. Uskonnot Suomessa, Adventismi, [sähköinen lähde](#); Suomen Adventtikirkko, Terveellistä elämää, [sähköinen lähde](#); Vornanen 2014, 41.

Ajattelumalli sai 1880-luvun Euroopassa ranskankielisen nimen *fin de siècle* (suom. vuosisadan loppu), jonka taustalla vaikutti historiallisten ja modernisaation synnyttämien aatteiden sekä kulttuurien vastakohtaisuus.⁹² Yhteistä kaikille reformatorisille, *fin de siècle* hengessä syntyneille liikkeille oli pyrkimys muuttaa vallitsevia oloja, tarjota turvaa ja parempaa tulevaisuutta yhteiskunnan murroksessa. Uudentyyppiset sosiaaliset järjestelmät, teknologinen kehitys, ympäristön ja yhteiskunnan rakennemuutokset sekä lukuisat kulkutaudit heijastuivat ihmisten arkielämään ja herättivät osaltaan vastenmielisyyttä ja pelkoakin. Kasvava työväestö sekä yhteiskunnan teollistumiseen ja maallistumiseen liittyvät laaja-alaiset tekijät muodostuivat keskiluokkaisten elämänuudistajien ja luontoa korostavien liikkeiden, kuten vegetarismien, ponnahduslaudaksi. Vegetaarilla aatteella voitiin parantaa terveyttä, poistaa niin lääkäreiden, lääkkeiden kuin rokotustenkin tarve, kohottaa moraalialia sekä ratkaista köyhyyteen ja nälkään liittyviä sosiaalisia ongelmia. Myös vegetaarinen rokotevastaisuus linkittyi siten monitahoisesti luonnonparannusoppiin, yhteiskunta- ja lääketiedekritiikkiin, yksilön vapauden sekä individualistisen terveydenhoidon käsitteeseen.

2.3. Keskeiset rokotevastaiset toimijat

Luonnonparannusoppiin pohjautuvaa, 1900-luvun alkupuolen rokotevastaisuutta käsitelleissä alkuperäislähteissä sekä tutkimuskirjallisuudessa on pääsääntöisesti nostettu esiin suomalaisen luonnonparannuksen uranuurtajat ja viranomaisten kanssa tekemiseen joutuneet vegetaarit. Elämänmäen luonnonparantolan vahvasti uskonnollinen, mutta kapinainen tohtori Edward Wilhelm Lybeck (1864–1919), Kirvun luonnonparantolan lempeä johtajatar Maalin Bergström (1870–1936) sekä Paimion luonnonparantolan perustaja, kiivas yhteiskuntakriitikko Sampsa Luonnonmaa (1865–1948) herättivät omalla luonnonlääketieteeseen perustuvalla toiminnallaan niin kansan, median kuin viranomaistenkin huomion.⁹³ Lybeckillä oli ainoana poikkeuksena suomalaisen luonnonparannuksen kentällä virallisen lääketieteen lääkärintutkinto, mikä vahvisti hänen auktoriteettiaan luonnonparannuspiireissä sekä rokotevastaisessa taistelussa. Koululääketieteen hylättyään Lybeck yhdisti uskonnollisuutensa kiinteästi vegetaariseen aatteeseen ja

⁹² Salmi 2002, 156–158.

⁹³ Kts. esim. Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 62–160; Rytty 2017, 130–164.

luonnonlääketieteeseen, joiden puolustamiseen hänen yhteiskunnallinen taistelunsa pitkälti kiinnittyi.⁹⁴ Lybeck aloitti toimintansa suomalaisen luonnonparannuksen kentällä jo vuonna 1904, kun hän perusti luontaisparantolan hermotautisille.⁹⁵ Vilppulan Elämänmäen parantolassa (1904–1917) hoidettiin Lybeckin lääkäritaustan (psykiatria) vuoksi ensisijaisesti mielisaita, mutta myös reuma- sekä kroonisia kipupotilaita. Parantolassa tarjottiin vesi- ja aurinkokylpyjä, vartalolle levitettäviä myrkkyyjä poistavia savikääreitä, saunomista, uintia, liikuntaa, kasvisravintoa, paastoa sekä työterapiaa, jolla vähävaraisimmat potilaat pystyivät kuittaamaan hoitomaksujaan. Mielisairaiden hoidossa Elämänmäessä käytettiin lisäksi sähkö- ja värihoitoa sekä suggestioterapiaa.⁹⁶

Lybeckin uskonnollisen vakaumuksen mukaan kaiken elinvoiman ydin oli kristinuskon jumala, joten ainoa keino katkaista kansakunnan rappeutumisprosessi oli etsiä kadotettu yhteys Herraan pyytämällä syntejä anteeksi, täyttämällä mieli lähimmäisen rakkaudella ja terveysajatuksilla sekä nauttimalla Mooseksen kirjan (1:29) mukaisesti luonnonmukaista kasvisravintoa. Lybeckiä pidettiin vaikuttavana tohtorimiehenä, jonka pitkä ja komea, kunnioitusta herättänyt ulkomuoto sai ihmiset pysähtymään. Lybeck toimi vuodesta 1911 lähtien myös osa-aikaisena lääkärinä Kirvun Luonnonparantolassa, jonne hän siirtyi kuitenkin jo seuraavana vuonna päätoimiseksi lääkäriksi, mikä vahvisti hänen auktoriteettiasemaansa.⁹⁷ Lybeckin merkitys rokotuksen vastustamis- ja luonnonparantamisliikkeissä korostuu ennen ensimmäistä maailmansotaa (1914–1918), jolloin hän piti kiivaita esitelmää rokotuksen haitoista ja kiersi Suomea varoittelemassa kansalaisia lääketieteellisestä rokotusmyrkystä.⁹⁸ *Terveydessä* kirjoitetaan, kuinka Lybeck lopulta väsyi vegetarismiin ja luonnonparannukseen, joihin hän suhtautui elämänsä viimeisinä vuosina jopa välinpitämättömästi.⁹⁹ Lybeckin kerrotaan myös kääntyneen vahvemmin

⁹⁴ E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 3–5; Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 108. Lybeckiä on kuvailtu omaperäiseksi persoonaksi ja jopa omituiseksi lääkäriksi, joka vaihtoi lääketieteen luonnonparannusoppiin ja homeopaattisten pillereiden käyttöön. Mäkelä 16/2007, 52.

⁹⁵ Lybeckin kiinnostus luontaisiin hoitomenetelmiin heräsi jo vuosisadan vaihteessa Englantiin ja Saksaan tehtyjen henkilökohtaisten opintomatkojen seurauksena. Pitkänen 1990, 128.

⁹⁶ Elämänmäen toiminta oli ensimmäisinä vuosinaan laajaa, hoidettavia oli saman aikaisesti jopa 200. Parantolassa vieraili myös useita tunnettuja kulttuurielämän vaikuttajia, kuten Lybeckin ystävä, taidemaalari Akseli Gallen-Kallela (1865–1931), toistuvista masennuskausista kärsinyt kirjailija Frans Emil Sillanpää (1888–1964) sekä luontoa ja ulkoilmaa rakastanut kirjailija Juhani Aho (1861–1921), jonka taiteilijavaimo Venny Soldan-Brofelt (1863–1945) maalasi voimakaspiirteisestä Lybeckistä myös muotokuvia. Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 105, 107, 109.

⁹⁷ Lybeckin siirryttyä Kirvuun, Vilppulan Elämänmäessä potilaiden määrä alkoi laskea vuodesta 1914 lähtien ja parantola ajautui konkurssiin vuonna 1917. Hosiailuoma-Karppinen 2011, 32–35, 37.

⁹⁸ Pitkänen 1990, 128–129, 132.

⁹⁹ Hydroterapian historiaa, *Terveys* 2/1926, 13.

herännäisuskonnollisuuteen sekä sortuneen alkoholin ja tupakan käyttöön ennen kuolemaansa vuonna 1919.¹⁰⁰

Karjalan Kannaksella Kirvun kylässä mainetta niitti ensisijaisesti parantolan perustaja-johtajatar, kansan keskuudessa ihmeeparantajana tunnettu Maalin Bergström (1870–1936). Bergström oli myös S.V.Y:n pitkäaikainen jäsen ja avusti *Terveiden* toimitusta vuosina 1910–1913.¹⁰¹ Hän oli kokenut henkilökohtaisen parantumiskokemuksen Kuhnen *Uuden lääketieteen* avulla, minkä innoittamana hän ryhtyi antamaan kodissaan vuodesta 1908 lähtien Kuhnen laatimia kylpyhoitoja viralliseen lääketieteeseen pettyneille potilaille. Bergströmin uskottiin toimivan myös Jumalan välikätenä, jonka kautta taivaallinen voima välittyi potilaisiin ja sai aikaan ihmeeparantumisia. Hoidettavien määrä kasvoi vuosi vuodelta ja lopulta vuonna 1911 avattiin Kirvun Luonnonparantola, jonka johtajattareksi Bergström nimettiin. Hän on ainoa 1900-luvun alussa toiminut naispuolinen maallikkoparantaja, joka nousi julkisuuteen. Kirvun Luonnonparantola oli 1910-luvulla Suomen suurin luonnonhoitola, potilaita oli vuosittain parhaimmillaan yli 1500, mikä teki Bergströmistä hyvin suosittu, mutta kiireisen ja sitoi hänet tiiviisti parantolan toimintaan.¹⁰² Antrean (nyk. Viipurin alue) piirilääkäri syytti Bergströmiä ja Kirvun Luonnonparantolaa alueen matalasta rokotekattavuudesta,¹⁰³ minkä Bergström kielsi ollessaan tuomioistuimessa syytettynä laittoman lääkäritoimen harjoittamisesta eli puoskaroinnista.¹⁰⁴

Bergströmin rooli suomalaisessa luonnonparannuksessa on ilmeisen merkittävä, mutta hänen rokotevastainen työnsä, kuten myös kuhnimisinnostuksen levittäminen,

¹⁰⁰ Lybeck kärsi mielenterveysongelmista, ns. mustista kausista, joita seurasi maaniset jaksot (nykymääritelmän mukaan kyseessä oli todennäköisesti kaksisuuntainen mielialahäiriö), mikä saattaa selittää osaltaan hänen ajoittain esiintynyttä erikoista käytöstään. Lybeck kantoi sisällään myös suurta surua, hän menetti lyhyellä aikavälillä sekä pienen poikansa että läheisen äitinsä. Lybeckin epävakaat käytös ja masentunut mieliala voimistuivat 1910-luvun loppua kohden, mikä johti lopulta itsemurhaan Kirvun parantolan toimistossa. Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 155; Hosiaislouma-Karppinen 2011, 35–37.

¹⁰¹ *Terveys* 10/1920, 12; *Terveys* 6/1926, 3; *Terveys* 7–8/1928, 22.

¹⁰² *Terveys* 2/1926, 12–13; Hosiaislouma-Karppinen 2011, 21–24, 33–34, 37; Rytty 2017, 146. Kuhnimisesta eli Kuhnen kylpyhoitojen käytöstä tuli Suomessa 1910-luvun alussa muoti-ilmiö, johon pääsivät poikkeuksellisesti mukaan myös alemman luokan edustajat. Heikko taloudellinen tilanne ei ollut este kuhnimisille vaan köyhiä kannustettiin kaivamaan maahan kylpemiskuoppa, jossa savi imi kehosta myrkyt pois. Hosiaislouma-Karppinen 2011, 46–50.

¹⁰³ Kirvun kunnassa oli rokotettuina vuonna 1913 ainoastaan neljännes rokotevelvollisista. Laurent 2.3.2018, sähköinen lähde.

¹⁰⁴ Vuoden 1890 terveydenhoitotoimintaa koskevan säädöksen perusteella kaikilla maksullisia terveydenhoitopalveluita antaneilla henkilöillä tuli olla virallisen lääketieteen tutkinto. Rytty 2017, 144, 149–151.

paikallistuu lähinnä Kirvuun, jossa hänen vaikutuksensa oli voimakas etenkin 1910-luvulla.¹⁰⁵ Bergström luopui vuonna 1922 Kirvun Luonnonparantolan johtajattaren toimesta, mutta jäi taustavaikuttajaksi neuvonantajan roolissa. Bergström vaihtoi parantolan hoito- ja johtamistyöt kotivastaanottoon ja laajan kirjeenvaihdon hoitamiseen, mitä hän harrasti ympäri Suomen.¹⁰⁶

Ennen Paimion parantolan perustamista entinen kansakoulunopettaja, raittiusmies ja vegetaari Sampsa Luonnonmaa¹⁰⁷ tuli tunnetuksi kiertämällä Suomea (1912–1916) ja valistamalla kansaa rokotuksen vaaroista.¹⁰⁸ Matkojensa pohjalta hän kirjoitti pamfletin *Rokotusterveys terveyden turmelijana* (1913), jossa Luonnonmaa kuvailee koskettavasti rokotettujen lasten perheiden kärsimystä lastensa sairais- ja kuolinvuoteiden ympärillä. Lybeck perehdytti Luonnonmaan myös ulkomaalaisen rokotevastaisen kirjallisuuden pariin, minkä kautta hän koki saaneensa valaistuksen.¹⁰⁹ Luonnonmaasta tuli tohtori Lybeckin aloittaman rokotevastaisen liikkeen eli niin kutsutun lyypekkiläisyyden johtohahmo Lybeckin kuoltua. Luonnonmaan rooli S.V.Y:n agitaattorina korostui 1920-luvun vegetaarisen rokotetaistelun myötä:

Eikö näin ollen ole meidän jokaisen velvollisuus kirjoituksin, puhein, ja esitelmin sanoa jokaiselle: myrkkijä ovat seerumit¹¹⁰ (rokotteet) ja lääkkeet, inhoten niille selkäsi käännä, älä niitä itse käytä, älä toisille toimita!¹¹¹

Selvää on, että niin kansan kuin viranomaistenkin huomio kiinnittyi tohtori Lybeckiin, teräväkieliseen Luonnonmaahan sekä sympaattiseen Bergströmiin. Anna Kurimon rokotevastainen työ on sitä vastoin jäänyt vaille huomiota, vaikka häntä voidaan pitää sekä *Terveyden* että Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen aatteellisena ja konkreettisena perustajana. Kurimo työskenteli Tyynelän vegetaarisen lepokodin johtajattarena (1913–

¹⁰⁵ *Terveys* 7–8 /1926, 9; Hosiailuoma-Karppinen 2011, 89.

¹⁰⁶ Hosiailuoma-Karppinen 2011, 86. Bergström erosi Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen hallituksesta vuonna 1928 ollessaan 58-vuotias. *Terveys* 7–8/1928, 22.

¹⁰⁷ Sampsa Luonnonmaan nimi oli alun perin Aukusti (August) Giltig, myöhemmin Aaku Mäki ja vuodesta 1907 lähtien Sampsa Luonnonmaa. Kansallisbiografia 2010, Luonnonmaa Sampsa (1865–1948).

¹⁰⁸ Paimion Luonnonparantola – parantolan perustamisen syyt ja tarkoitus, *Terveyden Ystävä* 10/1932, 5.

¹⁰⁹ *Terveys* 5/1929, 4.

¹¹⁰ Seerumeilla tarkoitettiin lähinnä injektoitavia lääkkeitä kuten kuppataudin hoitoon käytettyä suoneen annosteltavaa tehokasta, mutta suhteellisen vaarallista Salvarsania (1906) ja Neosalvarsania (1912) sekä lihakseen annosteltavia vismutti- ja arsefenamiini-ruiskeita (1921). Kupan hoito tehostui vasta 1940-luvulla penisilliinin keksimisen myötä. Forsius 2005, Kuppatauti terveydenhuollon ongelmana Suomessa, [sähköinen lähde](#); Forsius 2007, Kuppataudin historiaa, [sähköinen lähde](#).

¹¹¹ Sampsa Luonnonmaa: Pois lääkkeet ja seerumit! *Terveys* 1/1922, 6.

1918),¹¹² *Terveyden* päätoimittajana koko julkaisuajan (1910–1932) ja oli aktiivisesti mukana kaikessa S.V.Y:n toiminnassa aina 1930-luvulle asti.

Kurimon pitkäaikainen työskentely vegetaarisen aatteen parissa ei ole lähimainkaan merkityksetön, jos ajatellaan suomenkielisen vegetaarisen aatteen järjestäytymistä sekä vegetarismista kertovan suomenkielisen kirjallisen materiaalin laajuutta. Vegetaarinen rokotevastaisuus levisi Suomessa juuri näitä kanavia, eli *Terveyttä* ja Suomen Vegetaarista Yhdistystä pitkin: ”Auttakaa meitä ja tehkää kaikki mitä voitte, jotta kansamme vapautettaisi [sic] niin pian kuin mahdollista rokotuksen turmiollisista vaikutuksista.”¹¹³ Vaikka luonnonparannukseen ja kasvissyöntiin liittyvää rokotevastaisuutta esiintyi Suomessa jo 1800-luvun lopussa, niin varsinaiseen suomenkieliseen vegetaariseen aatteeseen liittyvän rokotevastaisuuden voidaan katsoa alkaneen *Terveyden* julkaisemisesta sekä Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen perustamisesta. Kurimot muuttivat Salosta vuonna 1918 Ouluun, josta Anna jatkoi *Terveyden* toimittamista sekä Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen pyörittämistä.¹¹⁴ *Terveyden* toimittamisen lisäksi Kurimo suomensi elämänsä aikana 24 kirjaa, jotka käsittelivät luontaista elämäntapaa ja arjen kulttuuria, kuten maaseutu- ja kaupunkiasumisen eroja, naisen siveyskäyttäytymistä avioliitossa sekä lastenkasvatusta. Kirjojen alkuperäisteokset olivat pääsääntöisesti joko saksaksi, ruotsiksi, englanniksi tai ranskaksi, mikä kertoo Anna Kurimon laajasta kielitaidosta sekä halusta kirjoittaa. Kurimon vegetaarinen työ ulottui myös Suomen rajojen ulkopuolelle. Hän osallistui usein tyttärensä kanssa ulkomailla pidettyihin vegetarisiin konferensseihin ja oli aktiivisesti mukana myös vegetaarisen yhdyskunnan Paradison perustamishankkeessa Ranskan Nizzaan.¹¹⁵

Vaikka Kurimo teki elämäntyönsä vegetarismien sekä luonnonmukaisen ja oikeaoppisen elämäntavan edistämisen parissa, hän ei kuitenkaan tullut suurelle yleisölle tunnetuksi merkittävänä vegetaarina tai rokotevastaisena agitaattorina, kuten kapinalliset kollegansa

¹¹² Tyynelän lepokodin toiminta oli oletettavasti melko pientä, koska ainoa löytämäni maininta tutkimuskirjallisuudessa Tyynelästä 1910-luvulla on *Salon Lukkarinmäki* teoksessa. Hollmén, Jyrkkiö & Nordell 2007, 168–179.

¹¹³ Rokotuksen turmiollisuus, *Terveys* 4/1912, 4.

¹¹⁴ *Terveydessä* tai *Salon Lukkarinmäessä* ei mainita Kurimoiden Ouluun muuton syitä. Yksi selittävä tekijä on mahdollisesti Suomen sisällissota (1918), jonka aikana Salon alue oli punaisten hallussa. S.V.Y oli porvarillinen liike, joka ilmaisi poliittisen suuntauksensa olevan oikealla: ”Suunnattomat ovat ne vahingot, mitä punainen sortovalta on maallemme aiheuttanut.” *Terveys* 6–7/1918, 25.

¹¹⁵ *Terveys* 6–7/1918, 29; *Terveys* 6–7/1923, 13. Paradiso-hanke kaatui kuitenkin rahoitusongelmiin.

Lybeck ja Luonnonmaa. Yksi mahdollinen selitys Kurimon näkymättömyydelle on kyseessä oleva aikakausi, kulttuuri ja yhteiskuntarakenteet. Yhteiskunnallisten liikkeiden ja järjestöjen johtoporras koostui perinteisesti miehistä, kun taas ruohonjuuritason yhdistystyö jäi 1800-luvun lopulta alkaen yleensä naisille. Malli oli perua aiemmilta vuosisadoilta, jolloin julkisuudessa toiminen, koulutus ja virkaura olivat lähinnä miesten yksinoikeus. Naiset määriteltiin ensisijaisesti yksityisen alueen, kuten kodin toimijoiksi, joille varsinainen ja pyhitetty kutsumustyö oli äitiys ja toimiminen perheenemäntänä. Yhteiskuntarakenteiden muutoksen myötä naissukupuolen emansipaatio johti laajempaan yhteiskunnalliseen keskusteluun sukupuolten välisestä tasa-arvosta ja vallankäytöstä, joita määritteli hyväksytyinä ja kiellettyinä pidetyt rajapinnat.¹¹⁶ Matalan profiilin yhdistystyöstä muotoutuikin naisten vaikuttamiskanava myös 1900-luvun alun Suomessa. Tässä yhteydessä kulttuurisista mikrotason naistoimijoista tuli yhteiskunnallista valtaa käyttävä kokonaisuus, jonka toiminta vihdoinkin huomitiin jopa valtion tasolla.¹¹⁷

Kurimon hiljainen rooli osana suomenkielistä vegetaarista liikettä ja rokotevastaista toimintaa mukailee myös historiantutkimuksen pitkää traditiota, joka on perinteisesti keskittynyt joko miessukupuolen toimijuuden tai tutkimusaiheiden sukupuolineutraaliin tarkasteluun. Esoteerisia liikkeitä tutkineet Maarit Leskelä-Kärki ja Tiina Mahlamäki korostavat artikkelissaan ”The history of modern Western esotericism – Individuals, ideas, practices”, miten historiantutkimuksen sukupuolittuneisuutta tulisi tasapainottaa tuomalla akateemisen tutkimuksen kentälle entistä laajemmin naistoimijat sekä tutkimuksen tekijöinä että tutkimuksen kohteina. Kulttuurihistorian marginaalisiin sisältöihin kohdistuvalla tasapuolisella tutkimuksella voidaan tasoittaa niin tutkimustradition

¹¹⁶ Ollilla 1997, 117. Naissukupuolen emansipaation vaikutukset olivat yhteiskunnallisesti monitahoisia. Lääketieteellisiin tautiluokituksiin nousi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa muotisairautena hysteria, joka oli lähinnä patriarkaalisen järjestelmän määrittelemä sosiaalinen, naiseen kohdistuva diagnoosi eikä niinkään naisten itsensä kokemina sairautentunteita. Torkkola & Mäki-Kuutti 2012, 117. Ks. myös Terveydenhoitolehti 10/1917, 12–14.

¹¹⁷ Poikkeuksena miehiseen johtoporrassjärjestelmään, usean raittiusseuran perustajina sekä merkittävämpinä aktiivitoimijoina voidaan pitää naisia, joista Suomessa yhdeksi tunnetuimmaksi nousi myös S.V.Y:n ja *Finska vegetariska föreningen* jäsen Alli Trygg-Helenius (1852–1926). Hänen vaikutuksestaan Suomeen saapui vuonna 1896 kristillinen, naisasiaa ja raittiutta ajanut Valkonauhayhdistys, jonka lisäksi hän perusti lasten raittiusseura Toivonliiton (*Hoppets här*) sekä suositut lasten raittiuslehdet (*Koitto* ja *Eos*). Trygg-Helenius vaikutti usealla eri yhteiskunnan alalla, joilla pyrittiin parantamaan kansanterveyttä sekä naisten ja lasten asemaa. Hänen ja muiden raittiusnaisten aktiivinen ja väsymätön toiminta 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä johti Suomessa alkoholin kieltoain säätämiseen (29.5.1917), laki astui voimaan 1.6.1919. Suomalainen raittiusliike ammensi vaikutteita etenkin Yhdysvalloista, jossa naisvaltainen raittius toiminta kulki käsi kädessä naisten äänioikeuskysymyksen kanssa. Raittiusliikkeen ja kieltoain alkuperäinen tavoite oli poistaa perheiden miesten runsas juopottelu, jonka negatiiviset seuraukset kohdistuivat ensisijaisesti naiseen ja lapsiin. Kaartinen A. 2011, 59–67, 69.

sukupuolittuneisuutta kuin valaista sosioekonomiseen asemaankin perustuvia tekijöitä, jotka vaikuttivat osaltaan tarkasteltavan ilmiön sisältöihin.¹¹⁸

Pitkänen huomauttaa artikkelissaan, että Lybeckin, Bergströmin ja Luonnonmaan lisäksi paikallistasolla toimi useita nimettömäksi jääviä rokotevastaisia henkilöitä, pitivät puheita ja levittivät rokotekriittistä kirjallisuutta.¹¹⁹ Myös Kurimo muuttui suhteellisen anonyymiksi toimijaksi piiloutumalla joko tietoisesti tai tiedostamattaan *Terveudessa* nimimerkin ”Toimitus” taakse. Nimettömiä tai toimituksen nimellä julkaistuja artikkeleita on mahdotonta identifioida suoraan Kurimoon, koska toimitusta avusti useita henkilöitä. Henkilökohtaiset syyt voivat myös selittää Kurimon pysyttelyä taustajoukoissa. Hänen miehelleen, Salon Vartsalan sahan hankintapäällikkö Fritz Kurimolle (1867–1933)¹²⁰ avainasemassa olivat suhteet paikalliseen porvaristoon.¹²¹ Olisiko Anna-vaimon näkyvä toiminen yhteiskuntakriittisen, rokotevastaisen liikkeen eturiveissä hankaloittanut Fritzin työtä sahayhtiön johtoportaan? Vaikka Kurimon rooli Suomen Vegetarisessa Yhdistyksessä ja vegetarisessa rokotevastaisuudessa jäi oman propagandakoneistonsa kulis-seihin, mobilisoi Kurimon vuosien mittainen vegetaarinen työ sekä paikallistason että koko maan vegetarisia toimijoita. Tällä mahdollistettiin paitsi vegetarisen aatteen leviäminen ja jatkuvuus, mutta myös rokotevastainen ja yhteiskuntakriittinen liikehdintä, mistä syystä Kurimo näyttäytyy tutkimuksessani merkittävänä vegetarisena toimijana ja yhteiskunnallisena vaikuttajana.

¹¹⁸ Mahlamäki & Leskelä-Kärki 2018, sähköinen lähde.

¹¹⁹ Pitkänen 1990, 13.

¹²⁰ Fritz Kurimon Kluthass-nimiset vanhemmat olivat muuttaneet Suomeen 1870-luvulla Saksan Mecklenburgin suurherttuakunnasta. Kluthass-nimi muuntui Suomessa Klutakseksi, joka fennomanian hengessä muotoutui Kurimoksi vuonna 1906. Hollmén, Jyrkkiö & Nordell 2007, 168.

¹²¹ Epäselväksi jää, miten Fritz suhtautui vegetarismiin tai rokotteisiin ylipäättään. Annan ja Fritzin pojanpoika Mauri Kurimon kertoman mukaan Annan valmistama kasvisruoka ei aina miellyttänyt perheen mieväkeä. Fritz nähtiin poikiensa Viljon ja Paavon kanssa toisinaan puistossa syömässä makkaraa tai ravintolassa nauttimassa pihviateriaa, tiedossa ei ole tapahtuiko tämä Annan tietäen. Hollmén, Jyrkkiö & Nordell 2007, 168, 171, 175. Tässä kontekstissa Fritzin jäsenyyttä (1913-) Suomen Vegetarisessa Yhdistyksessä voidaan pitää lähinnä nimellisenä, minkä tarkoitus oli todennäköisesti vain tukea vaimon pitkäaikaisia pyrkimyksiä perustaa Suomen Vegetaarinen Yhdistys. Muistelmia ja vaikutelmia Salon vegetarisilta päiviltä, *Terveys* 9/1913, 3–4.

3. ROKOTEPROPAGANDA SILOTTAA KANSALAISADRESSIN TIETÄ

3.1. *Terveys-lehti* rokotekriitikoiden äänitorvena

Vegetaarinen rokotevastaisuus 1920-luvulla oli pääosin seurausta vuonna 1883 säädetystä rokotelaista. *Terveydessä* käsitellään useasti rokotuksen vastustamisen historiaa ja siinä tapahtunutta muutosta, kuten vuonna 1928 kirjoitetussa artikkelissa:

Aluksi ja vielä kauvan [sic] aikaa sen jälkeen vastustettiin rokotusta etupäässä sen tähden, ettei se pelastanut isorokosta vaan tuotti sen sijaan paljon muita tauteja ja kuolemaa kuljettipa isorokkoa vielä sinne, missä ei sitä muuten ollut parina viime vuosikymmenenä on tullut lisäksi aivan uusi ja hyvin ymmärretty syy. On huomattu, että ihmisen terveys perustuu siihen, miten puhdas ruumis on. Ihmistä on ravittava puhtaalla ruualla, suojeltava kaikilta myrkyiltä ja tautibakteereilta. Sairauksien parantamisessa niini ikään pidetään puhtaus tärkeimpänä, joten rokkoaine veren saastuttajana on vahingollisena hyljättävä.¹²²

Rokotteen pakoilijoiksi leimattiin 1800-luvun Suomessa piittaamattoman maaseutuväestön¹²³ ohella niin kiertelevät romanit kuin isorokon vaarallisuudesta tietämättömät lappilaisetkin.¹²⁴ Varhainen rokotteen vastustaminen liittyi pääsääntöisesti kuitenkin uskonnollisiin syihin. Vaikka rokottamista pyrittiin tukemaan yläluokan esimerkillä, vastustettiin rokottamista yleensä kahdesta eri syystä. Rokotteiden nähtiin sekä levittävän että estävän isorokkoa, mikä teki molemmissa tapauksissa rokottamisesta Jumalan tahdon vastaista toimintaa, koska isorokkoa pidettiin joko sallimuksena tai rangaistuksena synneistä:

Kansa epäröi tuodessaan lapsiaan rokotettavaksi. Vedottiin mm. Raamattuun ja virsikirjaan, joista oli löydetty todistuksia sille katsantokannalle, että jos lapsi sairastui tai kuoli, niin siinä ei auttanut muu kuin katsella päälle. Vasta kun säätyläisten lapset ensin oli rokotettu, toi osa varsinaisesta kansastakin lapsensa esiin.¹²⁵

¹²² Anomus Eduskunnalle rokotuspakon poistamiseksi, *Terveys* 12/1928, 9.

¹²³ Suomessa isorokkoepidemit painottuivat esiteollisella ajalla yleensä talvikuukausiin. Maan sisäinen logistiikka toimi 1900-luvun alkupuolelle asti lähinnä hevostähtäilykuljetuksilla päällystämättömillä teillä, mistä syistä rokotuskokouksia järjestettiin pääosin kesäisin, mikä oli taas kallisarvoisten maataloustöiden kannalta huono aika. Rokotteiden vastustaminen tai niihin kohdistuva piittaamattomuus 1850-luvun Suomessa esitetään piirilääkärien raporteissa usein alaluokaisen maalaisväestön parissa esiintyneeksi välinpitämättömyydeksi, jota eliitti paheksui. Vuorinen 2002, 133; Kallioinen 2009, 61.

¹²⁴ Harjula 2015, 61.

¹²⁵ *Kättilölehti* 8/1929, 16. Kauhua herättänyttä isorokkoa pyrittiin myös häätämään kelloja soittamalla ja metelöimällä sekä ripustamalla ikkunaan punaisia vaatteita, joiden toivottiin pitävän taudin loitolla. Vuento 2016, 35, 39.

Varhaista rokottamista eli rokonistuttamista oli testattu Englannissa jo 1710-luvulla epäeettisesti orpolapsiin ja kuolemantuomittuihin, minkä myötä menetelmä otettiin vähitellen laajempaan käyttöön, vaikka osa koehenkilöistä sairastui vakavasti tai jopa kuoli (2 %).¹²⁶ Rokotusaineena käytettiin ihmisperäistä, elävää variola-virusta, joka oli otettu lievään isorokkoon sairastuneen märkäisistä rakkuloista. Virusta sisältävää nestettä eli lymfaa siirrettiin seuraavan rokotettavan olkavarteen yleensä viemällä joko neulaan kiinnitetty variola-virusta sisältävä lanka ihon läpi tai hankaamalla kuivuneista rakkuloista tehtyä jauhetta veitsellä tehtyihin viiltoihin. Kansan ohella myös lääkärit vastustivat aluksi variolaatiota, he pitivät toimenpidettä outona, testaamattomana ja itämaisena (Aasiassa oli jo 900-luvulla immunisoitu ihmisiä rokkoja vastaan viemällä rokkopulveria sieraimiin). Toimenpiteen onnistuessa menetelmä aiheutti rokotettavassa vain lievän isorokon eli variolan, mistä seurasi pysyvä immuniteetti tautia vastaan. Suomen ensimmäisen variolaation suoritti onnistuneesti lääketieteen tohtori ja Turun piirilääkäri Johan Haartman (1725–1787) akatemian professorin tyttärelle vuonna 1754 Turussa.¹²⁷

Variolaatio oli kokonaisuudessaan kuitenkin hyvin riskialtis ja vaarallinen toimenpide. Likaisten rokotusvälineiden ja epäpuhtaan virusaineen mukana rokotettaviin siirtyi usein myös vaarallisia tulehduksia tai tauteja, kuten syfilistä eli kuppaa (eng. *great pox*).¹²⁸ Rokotusaineen varomattoman käsittelyn seurauksena isorokkoa saattoi lisäksi levitä alueille, joissa tautia ei ollut vielä esiintynyt ja myös rokonistutuksen saaneet pystyivät levittämään tautia ympäristöönsä. Osa terveistä rokotetuista sairastui variolaation jälkeen hyvin voimakkaaseen isorokkoon, mikä johtikin terveyden suojelun sijasta pahimmillaan jopa kuolemaan. Variolaation aiheuttama infektiokuolleisuus oli keskimäärin 0,5–2 %, joka

¹²⁶ Euroopan ensimmäiset kirjatut ja laajamittaiset rokonistutukset suoritettiin Englannissa 1720-luvulla ylimystörouva, kirjailija Lady Mary Montagun (1689–1762) ajaman rokotusvalistuksen seurauksena. Isorokkoepidemian puhjetessa Englannissa vuonna 1721, kuningas Yrjö I antoi esimerkinomaisesti rokottaa kaksi lastenlastaan, mistä seurasi rokonistutusten laajempi käyttö sekä yleisen mielipiteen vähittäinen muutos. Vuento 2016, 38–39.

¹²⁷ Haartman kirjoitti Suomen ensimmäisen tautioppaan sekä tautiluokitusten kuvailut, jotka hän julkaisi pääteoksessaan *Sciagraphia morborum*. Haartman käsitteli kirjoituksissaan mm. rokko- ja kuppatauteja sekä mielisairauksia. Hän oli ensimmäinen suomalaissyntyinen professori Turun akatemiassa (vuodesta 1764 lähtien) ja Haartmania on myöhemmin kutsuttu Suomen lääketieteen isäksi. Kallioinen 2009, 57–58.

¹²⁸ *Treponema pallidum* -bakteerin aiheuttaman kupan eli syfiliksen yleisin tartuntareitti on sukupuoliyhteys, mutta bakteeri kykenee tarttumaan myös muita limakalvokontakteja pitkin. Ihottuma- ja haavaumavaiheessa kuppa voi tarttua myös suudellessa, nukkumisesta samassa sängyssä tai yhteisten ruokailuvälineiden kautta. Raskauden aikana kuppa voi tarttua äidiltä sikiöön tai vauva voi saada kupan imettäjältä tai toisinpäin, mistä syystä tautia on löydetty jokaisesta ikä- ja yhteiskuntaluokasta. Forsius 2007, Kuppa-taudin historiaa, [sähköinen lähde](#).

oli selvästi vähemmän kuin luonnollisesti tarttuneen isorokkoon liittyvä keksimääräinen kuolleisuus, mutta tarpeeksi aiheuttamaan pelkoa menetelmää kohtaan.¹²⁹

Ratkaisun variolaation aiheuttamiin haittoihin tarjosi englantilainen maalaislääkäri Edward Jenner (1749–1823), joka osoitti sattumalta tekemiensä havaintojen pohjalta vuonna 1798, että ihmiselle melko vaaraton lehmänrokko (eng. *cowpox*) suojaa sen vaaralliselta sukulaistaudilta isorokolta.¹³⁰ Suomessa ryhdyttiin Jennerin havaintojen perusteella tehdä melko nopeastikin turvallisempina pidettyjä rokonistuttamisia lehmänrokolla eli vaksinaatioita (lat. *vacca* = lehmä), joita alettiin myös kutsua varsinaiseksi rokottamiseksi. Suomen ensimmäisen vaksinaation suoritti Turun piirilääkärin sijainen Anders Boxström (1760–1849) Tukholmasta tuodulla rokkoaineella vuonna 1802.¹³¹ Vaikka ensimmäinen lehmänrokolla rokottaminen eli vaksinaatio suoritettiin Suomessa 1802, määräsi kuninkaallinen kirje vuonna 1803, että jokaisen lukkarin tuli edelleen osata rokottaa sekä ihmistä lehmäperäisellä rokkoaineella (lukkari toimivat pääsääntöisinä rokottajina 1800-luvun loppuun asti).¹³² Ilman olemassa olevaa kattavaa kirjanpitoa on kuitenkin mahdotonta päätellä, mikä rokotustapa tai -aine kulloinkin oli käytössä, alueelliset erot käytänteissä olivat varmasti suuret johtuen rokkoainevarastojen keskittymisestä kaupunkeihin ja käytävissä olevista välineistä.

Vaksinaatio vähensi variolaation yhdistettyjä haittoja merkittävästi, mutta ongelmaksi muodostui kuitenkin muut tekijät, kuten lehmänrokkoaineen vaikea saatavuus ja huono säilyvyys, rokkoainevarastojen sijainnit ja kuljetusmahdollisuudet sekä voimistuva rokotusten vastustaminen. Lehmänrokkoaineen teho ehti usein heiketä pitkien kuljetusmatkojen takia, rokkoainetta tuotiin Suomeen aivan 1800-loppuun asti mm. Tukholmasta ja Pietarista. Tuoreen rokotusaineen takaamiseksi lehmänrokolla rokotettiin usein ensin lapsi, joka rokotuspaiseiden ilmestyttyä kiersi rokottajan mukana. Rokottaja eristi lapsen

¹²⁹ Vuorinen 2010, 218; Vuento 2016, 38.

¹³⁰ Jenner kiinnitti huomionsa navetassa työskenteleviin piikoihin, jotka eivät muun väestön tavoin sairastuneet isorokkoon, mutta olivat aiemmin sairastaneet karjasta tarttuneen lehmärokon. Jenner suoritti epäeettisen kokeen 8-vuotiaalla pojalla, jonka oli saanut suostuteltua testiinsä. Hän istutti poikaan ensin lehmärokon, kun poika oli toipunut tästä, istutti Jenner häneen vielä hengenvaarallisen isorokon. Poika ei sairastunut isorokkoon ja Jenner sai todisteen lehmärokkoviruksen toimivuudesta isorokkoa vastaan. Vuento 2016, 35.

¹³¹ Ruotsin vallan aikana vastuu suomalaisten rokottamisesta oli Tukholman lääkintätoimen keskusvirasto *Collegium Medicumilla*. Forsius 2001, Lehmänrokon historiaa, [sähköinen lähde](#); Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#); Forsius 2006, Isorokko eli variola, [sähköinen lähde](#).

¹³² Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

märkärakkuloista tuoretta lehmänrokkovirusta eli vaccinia-virusta, joka siirrettiin edelleen muiden rokotettavien käsivarteen. Näin myös Suomeen lähetetyn lehmänrokkoaineen menekkiä pystyttiin vähentämään. Variolaatioon ja vaksinaatioon käytetyt välineet (pistoveitsi sekä lymfan keräämiseen tarkoitetut kourusondi ja lusikka) olivat todennäköisesti samoja ennen kuin modernin injektioneulan ja -ruiskun¹³³ käyttö lääketieteellisissä toimenpiteissä vakiintui vähitellen 1800-luvun lopulta lähtien.¹³⁴

Isorokkoepidemiat levisivät yleensä kaupungeista kohti maaseutuja ja eristyneitä syrjäseutuja, joissa suhteellinen isorokkokuolleisuus oli korkeampaa johtuen perifeerisen väestön immuniteetin puutteesta. Yksi pahimmista isorokkoepidemiaista Suomessa kohdistui vuosiin 1873–1874, jolloin isorokkokuolleisuus kattoi kuolinsyytilastoista viidenneksen, mikä tarkoitti keskimäärin 9000 isorokkokuolemaa vuodessa. Tämän jälkeen epidemia laantui, kunnes vuonna 1881 isorokkokuolleisuus nousi jälleen 15,6 prosenttiin (8057 hlöä).¹³⁵ Väestön suurta kuolleisuutta on läpi historian pidetty tärkeimpänä esteenä yhteiskunnan kehittymiselle, mikä nosti esiin myös rokotevelvollisuudesta säättämisen tarpeen vuonna 1883. Rokotepakosta huolimatta isorokkoepidemiat jatkoivat kuitenkin aaltomaista, mutta harvenevaa esiintymistä aina 1900-luvun alkupuolelle asti matalan rokotekattavuuden sekä epäonnistuneiden rokotusten takia, mihin syynä oli usein tehonsa menettänyt rokotusaine.¹³⁶ Vegetaarit perustelivat 1910–1920-luvuilla rokotusten tehotonmuutta ja tarpeettomuutta muun muassa ulkomaalaisilla, 1800-luvulla laadituilla kuolinsyytilastoilla, joita he tulkitsivat päinvastoin kuin lääkärit. 1920-luvun rokotetaistelun henkistä esikuvaa S.V.Y. haki erityisesti Englannista, jossa kansalaisten osoittaman

¹³³ Nykymuotoisen, onton injektioneulan kehittivät skottilainen lääkäri Alexander Wood (1817–1884) ja ranskalainen kirurgi Charles Pravaz (1791–1853) vuonna 1853. Injektioneulan ja -ruiskun käyttö yleistyi USA:n sisällissodan (1861–1865) myötä, kun sodassa haavoittuneille voitiin antaa morfiinia nopeasti ja kivuttomammin suonensisäisesti injektoimalla, kun aiemmin morfiinia oli työnnetty ihon alle mm. terävillä puutikuilla. Yhdysvaltojen sota toimi yhtenä katalysaattorina 1800-luvun lopun lääketieteen nopealle kehitykselle sekä eriytymiselle kemianteollisuudesta, minkä seurauksena lääketiede pystyi vähitellen tuottamaan tasalaatuisia ja puhtaampia välineitä eri tarkoituksiin. Ylikangas 2010, 31.

¹³⁴ Vuorinen 2002, 132; Kallioinen 2009, 55.

¹³⁵ Vuonna 1872 isorokkokuolemia tilastoititiin 612 (1,7 %), kun seuraavana vuonna alkaneen epidemian myötä 8427 henkeä (19,4 %, kokonaiskuolleisuus 43 525 hlöä) kuoli isorokkoon. Vuonna 1874 isorokkokuolemia oli jo 9376 (20,7 %), minkä jälkeen epidemia laantui. Vuonna 1875 isorokkokuolemat kattoivat 3,7 prosenttia kokonaiskuolleisuudesta ja vuonna 1876 enää 1,6 prosenttia. *Terveystieteiden aikakauslehti* 7–8/1912, 8/taulukko.

¹³⁶ Vuorinen 2002, 130–131. Epidemioiden leviämistä pahensivat tiheän asutuksen ja huonojen hygieenisten olojen lisäksi sodat ja nälänhädät, jolloin liikkuvat sotajoukot ja ruuan perässä vaeltavat ihmismassat levittivät tauteja uusille paikkakunnille. Kallioinen 2009, 123, 157, 159.

rokotevastaisuuden¹³⁷ ja todettujen rokotushaittojen takia rokotuslakia lievennettiin vuonna 1898, minkä myötä rokotuksesta pystyi kieltäytymään lääkärintodistuksella henkilökohtaisista syistä.¹³⁸ Vegetaarit kokivat, että pakollisten rokotusten takia isorokkoepidemiat ja taudit vain levisivät eikä rokotteista saatu suojaa vaan ainoastaan kärsimystä. Lääkärit taas katsoivat, että rokotusten avulla epidemiat saatiin pidettyä hallinnassa, mutta syyttivät rokotteiden vastustajia matalasta rokotuskattavuudesta, mikä mahdollisti epidemioiden leviämisen. Lääkärien mukaan rokottaminen oli ainoa ja tehokas keino taistelussa isorokkoa vastaan.¹³⁹ 1800-luvun lopulta lähtien yleistyi eläinten käyttäminen lääketieteellisinä koe-eläiminä, mikä herätti osaltaan myös eläinsuojelupiirit ja vegetaarit, kuten Lybeck kirjoittaa *Terveydessä*:

...olla tahraamatta ruumistamme ja sieluamme sallimalla itseemme istuttaa tai vereemme ruiskuttaa eläimellisiä myrkkyyaineita sellaisia kuin ovat rokkoinaaine ja eläimelliset serumit [sic]... ja ruumiiseen istuttamalla *taipumusta toisiin tauteihin*, samalla kun se sielunkin tahraa häpeällä ja kidutettujen eläinten tuskalla.¹⁴⁰

Terveydessä julkaistut harvat propagandakuvat vivisektiosta (KUVA 1, s. 37) olivat todennäköisesti lainattuja ulkomaalaisista julkaisuista, millä korvattiin kotimaisten kuvien ja vasikkarokotteen valmistamiseen liittyvää tiedon puutetta:

Miten valmistetaan rokotusainetta? Kun tavallisilla ihmisillä, ei ainakaan rokotuksen vastustajilla ole tilaisuutta päästä itse katsomaan tätä tieteellistä toimitusta ja kuvailemaan sitä lukijoille.¹⁴¹

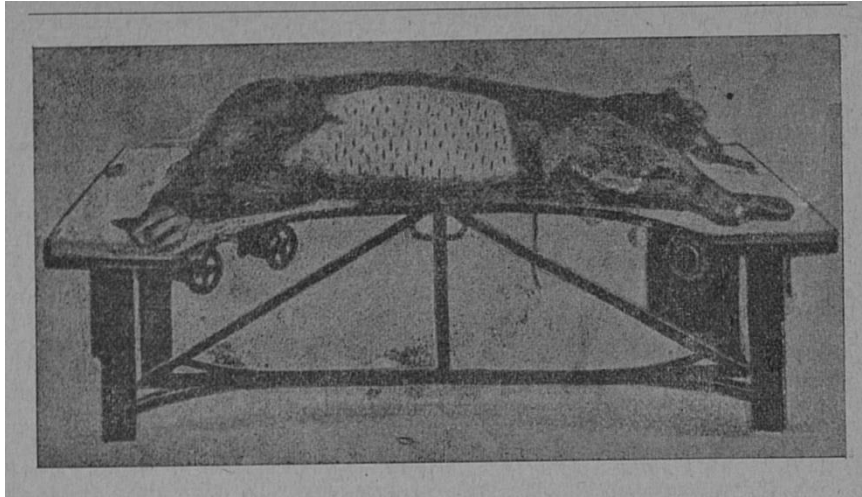
¹³⁷ Englannissa rokotteiden vastustajat levittivät pilakuvia, joiden aiheina olivat sarvipäiset ihmiset, joihin oli brutaalisti istutettu lehmän verta, minkä myötä ihminen eläimellistyi ja kasvatti sarvet päähänsä. Vuento 2016, 36. Symbolisesti sarvet viittaavat kontekstissa mielestäni kristinuskon näkökulmasta ihmisen muuttumiseen eläimeksi (ihmisyyden vastakohta, alempiarvoinen) sekä paholaiseen, joka esitetään yleensä sarvipäisenä hirviönä. 1800-luvun lopulla voimistuneiden luonnontieteiden kautta sarvipäisellä ihmisellä voidaan taas viitata luonnottomuuteen ja maailman biologiseen epäjärjestykseen.

¹³⁸ Porter D. & Porter R. 1988, 234, sähköinen lähde. *Vaccination Inquirer* -lehti (per. 1879, Lontoo) oli luultavasti tärkein ulkomaalainen, rokotevastainen julkaisu, joka toimi S.V.Y:n rokotetietopankkina ja suunnannäyttäjänä rokotevastaisessa taistelussa. Kts. esim. *Terveys* 7–8 /1926, 7.

¹³⁹ *Terveydenhoitolehti* 7–9/1917, 17.

¹⁴⁰ E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 5. Lybeck tarkoittanee tekstissään myös eläinten käyttämistä lääketieteen instrumentteina. Vivisektion ohella 1880-luvulta lähtien huomiota herätti muun muassa Louis Pasteurin (1822–1895) vesikauhututkimukset, joissa Pasteur viljeli laboratoriossaan rabiasta kaniinien hermokudokseen ja onnistui lopulta valmistamaan tehokkaan rokotteen raivotautia vastaan. Suomessa vesikauhua levitti 1900-luvun alussa villieläinten lisäksi kaupunkien kulkukoirat ja -kissat. Vuonna 1917 Suomen Pasteur-laitoksessa oli hoidettavana 292 rabiestartunnan saanutta, joista nopeasti altistuksen jälkeen annetun rokotuksen ansioista kuoli vain yksi potilas. Ilman rokotusta rabiesvirus aiheuttaa lähes varman kuoleman. Forsius 2007, Rabies – Raivotauti eli vesikauhu, sähköinen lähde.

¹⁴¹ Rokotusaineen valmistus – Mitä se on ja mitä se vaikuttaa? *Terveys* 11/1929, 4.

KUVA 1: *Terveydessä* kuvataan lontoolaisen lääkärin kommenttien perusteella lehmänrokkoaineen valmistumismenetelmää. Vivisektiossa vaccinia-viruspitoista lymfaa istutetaan vasikan vatsan iholle, minkä jälkeen vasikka sidotaan pöytään tai navettaan kiinni kahdeksan päivän ajaksi, jotta se ei pysty nuolemaan rokonistutuskohtia. Rokkorakkuloiden noustua märkä puristetaan ulos joko pihdeillä tai leikkaamalla rakkuloiden päät auki. Kerättyyn virusmateriaaliin sekoitetaan vielä glyserolia ja rokotusaine on valmis käytettäväksi. *Terveys* 11/1929, 5. Kuva on todennäköisesti lainattu englantilaisesta *Vaccination Inquirer* -lehdestä.

Rokotteeseen käytetty lehmänrokkoaine valmistettiin vivisektiolla, jossa vaccinia-virusta viljeltiin tarkoituksella lehmien iholle ja rakkuloista eristettiin viruspitoista lymfaa rokotusaineeksi.¹⁴² Vivisektioon soveltui parhaiten 3–6 kuukauden ikäiset vasikat, jotka olivat nuoren ikänsä takia pääsääntöisesti vielä terveitä eivätkä kantaneet esimerkiksi lehmien tuberkuloosibakteeria, joka saattoi tarttua myös ihmiseen. Rokkoaineen keräämisen jälkeen vasikka vietiin suoraan teurastettavaksi. Eläinlääkärin tuli tutkia ruho huolellisesti mahdollisten sairauksien varalta, minkä jälkeen terveeksi todetusta vasikasta kerättyä virusmateriaalia voitiin käyttää rokotusaineen valmistamisessa.¹⁴³

Vaikka lehmärokkoaineen käytön yleistymisen paransi rokoteturvallisuutta monilta osin, liittyi vivisektioon ja rokotusaineeseen vegetaarien puolelta suurta epäluuloa ja paheksuntaa: ”Kuinka voisi häjy puu kasvaa hyviä hedelmiä.”¹⁴⁴ Rokottaminen muodostui vegetaarien piirissä monitahoiseksi terveydelliseksi ja moraaliseettiseksi kysymykseksi,

¹⁴² Rokotuslymfää valmistettiin vasikoiden lisäksi toisinaan myös aasien, hevosten, kaniinien ja muiden nisäkkäiden ihoilla. Huygelen 1996, [sähköinen lähde](#).

¹⁴³ Blaxall 5.7.1902, 38–39, [sähköinen lähde](#).

¹⁴⁴ E.W. Lybeck: Uskontunnustukseni, *Terveys* 1/1910, 5.

joka oli useasta näkökulmasta vastaan hyvää elämäntapaa sekä puhdasta terveydenhoitoa. Olisiko Suomen valtion ja lääkintäviranomaisten avoimuus rokotusaineen valmistamisessa hälventänyt epäluuloja rokottamista ja lääketiedettä kohtaan? Vai olisiko vivisektion julkisuus vain vahvistanut rokotusvastaisuutta ja eläinoikeusliikkeiden toimintaa? Vegetaarisen rokotevastaisuuden tärkein väittäjä oli kuitenkin rokotuksen levittämät tai aiheuttamat liittämissä taudit, mikä välittyi *Terveyden* propagandasta voimakkaasti:

Bakteriologiset tutkimukset osoittavat, milloin vain totuus tunnustetaan, että jokainen kuutiocenttimetri nykyistä rokotusainetta sisältää miljoonittain mm. tuberkuloosi-¹⁴⁵, kuppa- ja spitaali- y.m. basilleja. Samoin on myös tavattu sorkkataudin basilleja rokotusaineissa.¹⁴⁶

Rokotuksen syyksi laitettiin useita sairauksia, jotka puhkesivat erilaisina oireina joko vuosien kytymisen jälkeen tai välittömästi rokottamisen seurauksena: ”Hetimit rokotuksen jälkeen sai tuo ennen terve poika riisitaudin, tuli kyttyräselkäksi ja vuoteenomaksi eikä kyennyt käyttämään enää jalkojaan.”¹⁴⁷ Uskomukseen rokotteen toimimesta lähes kaikkien tautien alkulähteenä vaikutti vegetaarisen ideologian lisäksi rokotukseen liittyneet todelliset haitat, mutta myös eletty aikakausi. Suuri osa tautien alkuperästä oli vielä 1900-luvun alussa selvittämättä, joten rokotteita saatettiin virheellisesti pitää useiden tautien syynä. Lehmänrokkoaineen nähtiin aiheuttavan myös syöpää, joka oli seurausta luonnottomasta ja perverssistä toiminnasta, jossa eläintä yhdistettiin ihmiseen:

... sairaat eläinsolut johdetaan ihmisvereen. Siinä lääketiede tekee kaamean Luonnonlain rikkomuksen, törkeän sukurutsauksen yhdistäessään eläintä ihmisen vereen. Ja rokotuksen uhri kärsii rangaistuksen... ja uhri lääkäreineen kummeksii, mistä ihmeestä hän on saanut syöpätartunnan!¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ihmiselle tuberkuloosia aiheuttavat bakteerit ovat *Mycobacterium Tuberculosis humanus* sekä lehmien tuberkuloosin aiheuttaja *Mycobacterium Tuberculosis bovis*, joka tarttuu ihmiseen pääosin pastöroidattoman maidon välityksellä. Naudoista tarttuvan tuberkuloosin rooli ihmisen tuberkuloosin historiassa on kuitenkin vähäinen. Tuberkuloosin etiologia selvisi kunnolla vasta 1900-luvun alkupuolella, mihin asti tuberkuloosin syistä ja ilmenemismuodoista kiisteltiin yleisesti. Hakosalo 2017, 300–301.

¹⁴⁶ Oskari Jalkio: Keuhkotauti, sen syyt ja luonnonmukainen hoito, *Terveys* 9–10/1925, 9.

¹⁴⁷ Rokotuksen turmiollisuus, *Terveys* 4/1912, 3. Sitaatissa viitataan oletettavasti riisitautiin, joka aiheutuu D-vitamiinin, kalsiumin tai fosforin vakavasta puutostilasta. Sairastumiseen johtava puutostila kehittyi yleensä (ravinnon tai auringon tuottaman) liian vähäisen D-vitamiinin saannin myötä kohtuullisen pitkän ajan kuluessa. Vitamiinien puutokset olivat hyvin yleisiä 1900-luvun alussa lähinnä yksipuolisen ja niukan ruokavalion takia. D-vitamiinin parantava vaikutus löydettiin vasta 1920-luvulla kalanmaksaöljyn tutkimisen myötä ja Suomessa aloitettiin kalanmaksaöljyn käyttö neuvoloissa 1930-luvulla lasten riisitaudin ehkäisemiseksi. Forsius 2009, D-vitamiinin puutos ja riisitauti, [sähköinen lähde](#).

¹⁴⁸ Syövästä ja sen parantamisesta, *Terveys* 5–6/1925, 7.

Terveyden ilmentämä vegetaarinen rokotepropaganda oli marginaaliseen terveystieteen liittyvä monialainen ilmiö, jonka perusta kiinnittyi luonnonparannusoppiin, eläinaikeuskysymyksiin, lääketiedekritiikkiin, ihmisen vapautteen määrätä omasta kehostaan sekä ideologiseen esikuvaan, jossa kansanvalistuksen ja kansan osoittaman vastustuksen kautta voitiin taistella valtion koneistoa vastaan, kuten Englannissa 1800-luvun lopun rokotetaistelussa.

3.2. Rokotevastainen aatteellinen yhteistyö ja eriarvoisuus

Vegetaarinen liike saavutti 1910-luvun alussa melko laajaakin suosiota, ja *Terveyden* tilaajamäärät nousivat parin ensimmäisen vuoden ajan voimakkaasti. *Terveyden* ensimmäisen numeron painos vuodelta 1910 oli 6000 kappaletta, (joita tosin markkinointiin vielä seuraavanakin vuonna), vuonna 1911 painosmäärä oli 8000 kappaletta ja seuraavana vuonna jo 10 000.¹⁴⁹ Tilanne kuitenkin muuttui ja yhdistys ajautui monitahoisiin ongelmiin 1910-luvun puolivälistä lähtien. S.V.Y:n vuosikokouksessa (1915) Tyynelän lepokodissa vuonna yhdistyksen hallitus ja jäsenistö pohti syitä vegetaarisen aatteen laskevaan suosioon. Esiin nostettiin muun muassa kansalaisten vanhoillisuus, joka esti modernin vegetaarisen aatteen leviämistä. Suosion hiipumisen syiksi luettiin kokouksessa myös kasvisruokavalion vaatimat taloudelliset ja ajalliset uhraukset. Ruokavalion edullisuutta puolustavat kommentit taas korostivat, ettei vegetaareilla kulu rahaa lihaan, ylen- syöntiin tai tuhlailuun, saatikka nautintoaineisiin. Kotimaisia tuotteita suosivalla kasvisruokavaliolla voitiin joidenkin vegetaarien mukaan jopa säästää rahaa ja ruuanlaittoon kuluva aikaa. Myös uskonnollinen leimautuminen koettiin jäsenmäärän kasvattamisen kannalta ongelmalliseksi, kuten yhdistyksen jäsen, kirjailija Kaarlo Terhi alusti:

Neljänneksi vegetarismien huonoon leviämiseen on alustajan mielestä syynä se, että *aatetta on tahdottu kytkeä eri uskonnollisiin suuntiin*.¹⁵⁰

Terveyden vuosikerroista välittyä kristinuskon näkyvyyden väheneminen 1920-luvulle tultaessa, mihin syynä saattaa olla uskonnolliseen leimautumiseen liitetyt haittatekijät, yhteiskunnan sekularisaatio ja toisaalta myös Lybeckin vaikutuksen poistuminen 1910-

¹⁴⁹ Lukijalle, *Terveys* 2/1912, 9.

¹⁵⁰ *Terveys* 10/1915, 5.

luvun loppupuolelta lähtien, vaikka kristinuskosta puhuttiinkin *Terveydessä* edelleen läpi 1920-luvun. S.V.Y halusi vegetaarisen aatteen leviävän mahdollisimman laajasti, mistä syystä yhdistys sanoi virallisesti olevansa uskonnollisesti sitoutumaton. Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen jäseniä oli ympäri Suomen, mutta harvakseltaan ja toisistaan erillään, poikkeuksina alueelliset keskittymät, joilta jäseniä löytyi runsaammin. Eniten S.V.Y:n kannattajia oli Lounais-Suomessa, jossa yhdistys oli myös perustettu:

Kuten tunnettua, ovet maamme vegetaarisen yhdistyksen jäsenet hajallaan, yksi siellä, toinen täällä, aina eteläisimmästä osasta maamme sen pohjoisimpaan kolkkaan saakka. Vaikkakin sen syntymäseuduilla Lounais-Suomessa tavataan yhdistyksemme jäseniä runsaimmin, eivät sentään muutkaan osat maamme ole jääneet ilman aatteen kannattajia. Onhan yhdistyksen koptipaikkakin nykyisin siirtynyt Pohjois-Suomeen, Ouluun, missä sen varsinainen perustaja Anna Kurimo nykyisin asuu. Tätä seutua lukuun ottamatta tavataan yhdistyksen jäseniä varsin runsaasti myöskin Etelä Pohjanmaalla, missä aate näyttää vaivatta leviävän hyvää vauhtia.¹⁵¹

Vegetaarinen aate saavutti melko nopeasti suosiota Etelä-Pohjanmaalla. Asiaa selittänee Kurimoiden Ouluun muuton ohella myös vegetarismille otollinen maaperä, joka muodostui Pohjanmaan alueella samanaikaisesti esiintyvien, yhteneväisiä arvoja kannattaneiden liikkeiden kautta.¹⁵² *Terveidenhoitolehdessä* tilannetta kuvailtiin seuraavasti:

On tultu ikävään huomioon, erittäin Etelä-Pohjanmaalla, etteivät vanhemmat vie lapsiaan rokotettaviksi... Enemmän kuin kolmasosa rokotettavista lapsista jäi pois rokotetilaisuudesta... Seurakunnassa on tosin jonkin vuoden ollut ja nykyään omistaa jopa asunnonkin eräs pastori J. Uoti-vainajan opissa ollut nainen (vesiparantaja) ja tiedämme, että nämä uotilaiset vastustavat kaikin puolin rokotusta. Onhan niitä muutamia uskonnollisiakin ajatussuuntia, kuten teosofinen, jotka eivät hyväksy istuntarokotusta.¹⁵³

Pohjanmaalla rokotusvastaisia löytyi muun muassa pappi ja luonnonparantaja Juho Uotin (1862–1920) kannattajien sekä kristillisten herätysliikkeiden, kuten Evankelisten ystävien eli skutnabbilaisten piiristä, jonka vahvin keskittymä oli Vaasassa.¹⁵⁴

¹⁵¹ *Terveys* 5/1920, 3.

¹⁵² Etelä-Pohjanmaalla oli myös homeopaattisia hoitoja suosivia ryhmittymiä. *Terveidenhoitolehti* 2/1905, 5. Vaikka Lybeck oli tunnettu homeopaattisten lääkkeiden käytöstään, *Terveydestä* ei kuitenkaan löydy kuin yksi maininta aiheesta. *Terveys* 2/1926, 12. Kuhnen mukaan jokseenkin epämääräinen homeopatia oli seurausta allopaattisesta lääketieteestä ja homeopaattiset lääkkeet olivat väärin annosteltuina myrkyllisiä. Kuhne (1895) 1910, 15.

¹⁵³ Sananen rokotuksen laiminlyömisestä, *Terveidenhoitolehti* 1/1923, 21.

¹⁵⁴ Vuonna 1900 perustetulle liikkeelle nimensä antoi Axel Alfred eli Akseli Skutnabb (1875–1929. Melkas 1999 68–70, 73; Seurakuntalainen 3.6.2014, [sähköinen lähde](#)).

Skutnabbilainen evankelista Oskari Jalkio (1882–1952)¹⁵⁵ oli tunnettu maanviljelijä, vegetaari, luonnonparantaja, maallikkosaarnaaja ja mustalaislähetyksen perustaja. Hän syntyi ruotsinkielisellä Pohjanmaalla Teerijärvellä uskonnolliseen perheeseen ja koki hengellisen valaistumisen jo 14-vuotiaana, minkä jälkeen hän aloitti melko nopeasti lähetyssaarnaamisen. Jalkio muutti vuonna 1897 Tampereelle, jossa opiskeli puutarhakoulussa. Tampereella hän tutustui luonnonparannuksen harjoittajiin, joilta sai vaikutteita myöhempään luonnonparantajan uraansa.

Jalkio siirsi Karjalassa toimineen luonnonparantolansa Vaasaan vuonna 1925. Pohjanmaalle muuttoon vaikutti oleellisesti myös rokotuskysymys. Vaasassa joihinkin ruotsinkielisiin yksityiskouluihin pääsivät myös rokottamattomat lapset, mikä osaltaan lisäsi rokotevastaisen perheiden siirtymistä kyseiselle alueelle.¹⁵⁶ Jalkio oli myös myöhemmin toteuttamassa Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen rokoteadressia, jossa vaadittiin muun muassa rokottamattomille perheille täysiä kansalaisoikeuksia: ”Tuollainen pakko on kaiken lisäksi omantunnonvapauden sortamista ja sotii niin ollen meille perustuslaissa taatuja oikeuksia vastaan.”¹⁵⁷ Jalkio teki aktiivisesti töitä rokotuspakon poistamisen puolesta ja hänestä tulikin Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen puheenjohtaja Sampsu Luonnonmaan väistyessä syrjään yhdistyksen johdosta vuonna 1929.¹⁵⁸

Suomessa kasvisruokavaliota suosittiin hengellisin perustein ainakin kahdessa maailmankatsomuksellisessa liikkeessä. Uskonnollisfilosofisten tolstoilaisuuden ja teosofian kannattajien parissa kasvisruokavaliota ja rokottamattomuus liitettiin väyläksi ruumiin ja korkeamman voiman väliseen hengelliseen yhteyteen. Suomen Vegetaarisella Yhdistyksellä oli suhteita myös näihin piireihin, etenkin Lybeck leimautui vahvaksi tolstoilaisuuden kannattajaksi ja Luonnonmaa haki teosofiasta vastausta henkilökohtaiselle pasifismissilleen sekä kristinuskon kritiikilleen.¹⁵⁹ Luonnonmaa piti eurooppalaista kristinuskoa syypäänä yhteiskunnan ongelmiin ja sotiin, joiden syynä piti nationalisävytteisestä kristinuskon

¹⁵⁵ Oskari Jalkio oli vuoteen 1922 asti Anders Oskar Johansson. Melkas 1999, 72–74; Hosiaisuusluoma-Karpinen 2011, 22.

¹⁵⁶ Melkas 1999, 68, 74, 177.

¹⁵⁷ Oskari Jalkio: Nyt on taottava – Rokotuspakko on saatava pois, *Terveys* 10/1927, 10.

¹⁵⁸ *Terveys* 8/1929, 3–4.

¹⁵⁹ Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 108; Vornanen 2014, 37, 41; Kansallisbiografia, Luonnonmaa Sampsu (1865–1948), [sähköinen lähde](#).

tulkintaa.¹⁶⁰ Vaikka yksittäisillä S.V.Y:n jäsenillä oli vahvojakin yhteyksiä edellä mainittuihin ryhmiin, niin yhdistystasolla sekä tolstoilaisuus että teosofia jäivät kuitenkin *Terveydessä* ilman suurempaa huomiota.

Alueellinen matala rokotekattavuus korreloi usein suoraan vaihtoehtoisten maailmankatsomusten tai terveystieteiden kannatuksen kanssa. Jo se, että rokotevastainen liike sai julkisuutta, riitti vähentämään rokotushalukkuutta. Bergströmiä vastaan vuonna 1910 nostettu ensimmäinen kanne puoskaritoiminnasta ja rokotevastaisuuden lietsomisesta toi hänelle oikeudenkäynnin jälkimainingeissa vain entistä enemmän potilaita Kirvun Luonnonparantolaan.¹⁶¹ Lappeenrannassa vuonna 1913 ilmennyt rokotusvastaisuus oli osaltaan seurausta luonnonparannusaatteen, erityisesti Kuhnen kylpyhoitojen suosion vaikutuksesta tehdasväestön parissa.¹⁶² 1910-luvun aikana piirilääkärien raporteista löytyy mainintoja työväestössä esiintyneestä rokotusvastaisuudesta, mikä tulkittiin niskuroiniksi valtiovaltaa vastaan.¹⁶³ Achté, Rantanen ja Tamminen toteavat, että työväestön parissa 1910-luvulla ilmennyt rokotusvastaisuus pohjautui lähtökohtaisesti tyytymättömyydelle sosiaalisiin ja poliittisiin oloihin, kuten Englannissa 1800-luvulla. Työväenluokan ja sosialistien piirissä rokotteista kieltäytyminen oli ensisijaisesti väline taistella porvariyhteiskuntaa ja -säädöksiä vastaan eikä kyseessä ollut vegetaariseen aatteeseen pohjannut terveysideologinen kannanotto.¹⁶⁴

1920-luvulla rokotevastaisuus yhdistettiin ensisijaisesti vaihtoehtoisia terveystieteitä suosineeseen keskiluokkaan, kuten Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen kannattajiin.¹⁶⁵ Englannista saadun esimerkin tavoin S.V.Y. pyrki tekemään ajamastaan rokotevastaisuudesta kaikkien kansankerrosten yhteisen liikkeen siinä kuitenkaan onnistumatta. Englannissa 1850-luvulla syntyneeseen rokotevastaiseen kansanliikkeeseen kuului eri

¹⁶⁰ Luonnonmaa oli liittynyt Suomen Teosofisen Seuran jäseneksi jo vuonna 1910. Kansallisbiografia, Luonnonmaa Samps (1865–1948), [sähköinen lähde](#).

¹⁶¹ Kirvun alueen luonnonparannuksesta kiinnostuneita rokotevastaisia henkilöitä kutsuttiin ”kirvulaisiksi.” Rytty 2017, 155.

¹⁶² Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 25.

¹⁶³ Mäkelä 2007, 157–158.

¹⁶⁴ Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 25.

¹⁶⁵ Englannissa 1800-luvun lopun rokotevastainen liike onnistui yhdistämään kaikki sosiaaliluokat yhdeksi suureksi rokotevastaiseksi liikkeeksi, jonka operoivat keskiluokkaiset toimijat, joiden rinnalle työväki nousi taistelemaan rokotepakon kieltämisen puolesta. Työväenluokkaa rokotevastaisessa taistelussa ajoivat kokemus poliittisesta epäoikeudenmukaisuudesta ja eriarvoisuudesta sekä pyrkimys osoittaa kritiikkiä valtaeliittiä sekä yhteiskunnan sosiaalipoliittisia rakenteita kohtaan. Durbach 1.4.2000, Abstract, [sähköinen lähde](#).

sosioekonomisten ryhmien jäseniä aina lääkäreistä ja tuomareista keskiluokkaihin luonnonparantajiin sekä köyhiin työläisiin. Liikkeen sisäisistä eroavaisuuksista huolimatta englantilaisia rokotevastustajia yhdisti yhteinen tavoite, joka oli rokotepakkolain kaataminen.¹⁶⁶

Suomen kansan taloudellinen, poliittinen ja sosiokulttuurinen kahtiajako sekä sisällisota vaikuttivat oletettavasti myös suomalaiseen vegetarismiin, joka leimautui 1920-luvulla luontaisia terveydenhoitotapoja suosineiden kaupunkilaisten porvarien ajamaksi vaihtoehtoliikkeeksi. S.V.Y:n ilmentämä henkinen mielikuva vegetarismista nojasi voimakkaasti vauraaseen ja vapaaseen maalaisidyllin ihanteeseen eikä köyhän maaseutuväestön ankeaan elämäntapaan tai tehdastyöläisten alempiarvoiseen sosiaali-identiteettiin. Myös Pitkänen (1990) ja Melkas (1999) pitävät 1900-luvun alun rokotevastaista liikehdintää ensisijaisesti porvarillisena, luonnonparannusaatteeseen pohjautuvana ilmiönä, joka houkutteli mukaansa keskiluokkaisia, luontaisesta terveydenhoidosta kiinnostuneita henkilöitä. Liikkeeseen tuli mukaan myös muutamia luonnonlääketieteestä kiinnostuneita kapinoivia sosialisteja, kuten Oskari Jalkio, jonka ensisijainen työ oli kuitenkin mustalaislähetyksen ja skutnabbilaisuuden parissa.¹⁶⁷

Suomalaisen työväestön roolin hiljentyminen julkisessa rokotekeskustelussa 1920-luvulla selittynee vaihtoehtoisten terveystieteiden porvarillisella leimautumisella, mutta ennen kaikkea Suomen sisällissodalla (1918), jonka jälkimainingit alistivat ja hiljensivät punaisen kansalaisuuden yhteiskunnallisessa kontekstissa. Ajatustani vahvistavat kommunistisen, radikaalivasemmistolaisen Suomen Sosialistisen Työväenpuolueen (1920–1923) sanomalehtien *Suomen Työmiehen* (1920–1922) ja *Työväenjärjestöjen Tiedonantajan* (1923–1930) sekä ruotsinkielisten työväenjärjestöjen julkaisemat *Folkbladetin* (1918–1923) ja *Nya Folkbladetin* (1926–1930) ilmentämät asenteet sekä rokotuksia että porvaristoa kohtaan. Lehdet sisältävät useita kunnallishallituksen ilmoituksia joukkorokotusten ajoista ja paikoista, joihin ihmisiä kehoitetaan jo pitkään voimassa olleen

¹⁶⁶ Rokotevastainen liikehdintä Englannissa alkoi jo vuodesta 1853, kun laki määräsi isorokkorokotukset pakollisiksi kaikille vastasyntyneille, minkä jälkeen lakiin tehtiin useita kiristyksiä seuraavien vuosikymmenten aikana. Englannissa perustettiin vuonna 1866 ensimmäinen rokotevastainen yhdistys (*Anti-Compulsory Vaccination League*), jonka toiminta laajeni merkittävästi 1860- ja 1890-lukujen kuluessa. Liikkeen nimeksi tuli myöhemmin *The London Society for the Abolition of Compulsory Vaccination* ja *The National Anti-Vaccination League*. Porter & Porter 1988, 235–236, [sähköinen lähde](#).

¹⁶⁷ Kts. esim. Pitkänen 1990; 123. Melkas 1999, 78.

rokotelain perusteella saapumaan.¹⁶⁸ Ajan hengen mukaisesti sosialistisissa sanomalehdissä kritisoidaan sen sijaan porvareiden laatimia sosiaalipoliittisia uudistuksia, jotka lehtien mukaan ryöstävät edelleen pienviljelijöitä ja työläisiä, mutta rikastuttavat ja hyödyttävät jälleen porvareita.¹⁶⁹

Rokotuslaki tai sen kaataminen ei ollut työläisten suurena mielenkiinnon kohteena 1920-luvulla vaan työväenliikkeet pyrkivät ensisijaisesti omien olojensa parantamiseen, kuten köyhyyden ja sosiaalipoliittisten ongelmien poistamiseen.¹⁷⁰ Sisällissodan jälkeen punaiset leimattiin voittajien toimesta syytäksi sekä sotaan että yhteiskunnallisiin ongelmiin, jotka työväestö oli vaatimuksineen laukaissut. Oli kurinpalautuksen aika, mikä tarkoitti jälleen porvarillista hegemoniaa, jossa erilaiset työväen-, naisasia-, raittius- ja sekä uskonnolliset liikkeet menettivät vähitellen 1900-luvun alussa saavuttamansa vallan. Sotien välinen aika oli tasa-arvopoliittikan näkökulmasta taantumuksellista. Useissa tapauksissa Maalaisliitto ja työnantajapuoli liittoutuivat yhdessä taistelemaan työntekijöiden vaatimuksia vastaan. Yhteiskunnan marssitahdin määritti jälleen 1920-luvulla valkoinen, poliittinen eliitti oikeistolaisten maanviljelijöiden tuella, minkä jaloissa työväestö oli jälleen voimaton.¹⁷¹

Suomen Työmieheissä kerrotaan vuonna 1921, miten eräs työväenjärjestön aktiivijäsen oli saanut rokotuksen laiminlyönnistä Kemin raastuvanoikeuden päätöksellä 30 markan sakkon, kun taas samasta asiasta valkoisten edustajaa oli sakotettu 15 markalla.¹⁷² Artikkelin

¹⁶⁸ Ks. esim. Hälsowärden i Sowjet-Ryssland, *Folkbladet* 55/1920,4; Den kostnadsfria vaccinationen, *Folkbladet* 105/1920, 1; Terveystenhoidosta, *Suomen Työmies* 41/1921, 5; Ruotsin työläistoverin Karjalan avustus, *Suomen Työmies* 54/1922, 6; Rokotus, *Suomen Työmies* 138/1922, 4; Terveystenhoito Neuvostovenäjällä, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 95/1928, 8; Vaarallinen isorokko raivoo Englannissa – Matkustus ulkomaille vaikeutunut, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 89/1929, 1.

¹⁶⁹ Pienviljelijät ja tilattomat porvariston waalikarjana – Wielä porvariston reformipoliittikan perusteista, *Suomen Työmies* 129/1922, 1; Socialdemokartisk valpropaganda, *Nya Folkbladet* 25/1927, 3; *Tiedonantaja* 33/1929, 2; Ehdotus sairausvakuutuslaiksi auttamattoman huono – Sen takia työläisedustajat eivät sitä halua hyväksyä, Sos. demit runnaavat tätä kelvotonta tekelettä laiksi, *Työväenjärjestöjen Tiedonantaja* 164/1929, 1.

¹⁷⁰ *Terveydessä* kirjoitetaan vuonna 1932, kuinka *Suomen Pienviljelijä* on ainoa sanomalehti, joka on aloittanut itsenäisen taistelun rokotepakkoa vastaan. Lehteä julkaisi köyhien talonpoikien muodostama Suomen Pienviljelijäin puolue, joka perustettiin vuonna 1929. *Terveys* 3/1932, 17.

¹⁷¹ Sipilä & Anttonen 2010, 32–33, 35; Hannikainen 2010, 70–71.

¹⁷² Rokotteesta kieltäytymisestä voitiin tuomita sädöksen 1920/17 perusteella enimmillään 100 markan sakkoihin (aiemmin 15–30 markkaa), lisäksi lain rikkomisesta koituvat seuraamukset tuli kunnanhallituksen sijasta vastaisuudessa käsitellä tuomioistuimissa syyttäjänviraston toimeenpanemina, mikä kriminalisoi rokotteista kieltäytymisen. *Laki rokotusvelvollisuudesta isonrokon liikkussa tahi uhatessa* 17/1920 § 4. Käytännössä rokotusten laiminlyöntejä käsiteltiin vanhan tavan mukaisesti kuitenkin suurimmaksi osaksi joko maaseutujen kunnallislautakunnissa tai kaupunkien maistraateissa. *Terveys* 10/1931, 10

mukaan oikeus oli perustellut päätöstään toteamalla, että ”te punaiset olette aina sellaisia juonittelijoita, siksi teitä täytyy kovemmin rangaista.”¹⁷³ Tämä kuvastaa sekä lain soveltamiseen liittyvää epäoikeudenmukaisuutta että päättäjien ja lainvartijoiden suhtautumista rokotevastaisuuden taustatekijöihin. *Suomen Työmiehen* artikkelin mukaan sakkorangaistuksen määrä riippui ensisijaisesti rokotekieltäytyjän poliittisesta suuntautumisesta, joka määritteli pitkälti myös henkilön sosioekonomisen aseman ja päinvastoin.

Vaikka rokotuksen laiminlyönnistä aiheutui käytännössä vain harvoin sakkoja maksettavaksi,¹⁷⁴ niin oikeuslaitoksen tai viranomaisten epäoikeudenmukainen kohtelu harvoissakin tapauksissa voimisti osaltaan yhteiskunnallista kahtiajakoa sekä lisäsi eri puolten epäilyksiä toisiaan kohtaan. Kovempi suhtautuminen työläisten rokotevastaisuuteen nosti rokotemyönteisyyttä työläisten parissa, koska tärkeimmäksi rokotekattavuutta nostaneeksi tekijäksi paljastui sakkorangaistuksen suuruus vähävaraisten henkilöiden kohdalla.¹⁷⁵ Oikeuslaitoksen myötämielisempi suhtautuminen porvarilliseen rokoteniskoitteluun voimisti taas vegetaristista rokotevastaisuutta, jossa uhkana oli mahdollisesti sakkorangaistus, jos sitäkään. Vegetaarit vetosivat perusoikeuteensa suojella lapsensa ja omaa terveyttään, mistä syystä rokotteita jätettiin usein antamatta sekä sakkoja kirjaamatta.¹⁷⁶ Joissakin tapauksissa oikeus saattoi sakkojen sijasta antaa myös pari kuukautta ”armonaikaa” hoitaa rokotusasia kuntoon.¹⁷⁷ Epätasa-arvoinen rangaistusjärjestelmä lisäsi aineksia luokkataisteluun, jossa vastakkain olivat sivistynyt valtaapitävä eliitti ja porvaristo ja kouluttamaton rahvas.

Sakkorangaistuksen uhka ei toiminut pelotteena niille, joilla varallisuutta oli enemmän. *Terveydessä* kerrotaan eräästä ruotsalaisesta rokotusvastustajasta, jolle oli langettu 800 kruunun sakko rokotuksen laiminlyönnistä. Tähän vegetaarinen rokotusvastustaja oli todennut, ”ettei mitkään sakkosummat maailmassa voi pakottaa häntä myrkyttämään lastensa ruumiita rokkoaineella.”¹⁷⁸ Myös Sampa Luonnonmaata sakotettiin 1930-luvulla useasti rokotusvastaisen materiaalin julkaisemisesta, kansan yllyttämisestä

¹⁷³ Punaisia täytyy rangaista kovemmin, *Suomen Työmies* 189/1921, 3.

¹⁷⁴ Rokotelaki (1883, 1920) määräsi sakkorangaistuksista rokotteiden laiminlyöjille, mutta käytännössä sakkojen antaminen riippui paikallistason yksittäisistä viranomaisista (piirilääkäri, kunnallislautakunta, maistraatti, maaherra), jotka melko subjektiivisin perustein joko langettivat sakkoja tai antoivat asian olla.

¹⁷⁵ *Terveys* 7/1921, 7; *Terveys* 3/1923, 9; Pitkänen 1999, 134.

¹⁷⁶ Rokotuskysymys, *Terveys* 3/1923, 9–10; *Terveys* 11/1929, 3.

¹⁷⁷ Rokotusasiasta, *Terveys* 2/1922, 9.

¹⁷⁸ Rokotuskysymys, *Terveys* 3/1923, 9.

tottelemattomuuteen sekä eduskuntaan, hallitukseen ja lääkäreihin kohdistuneista halventavista kirjoituksista. Useat sakkorangaistukset veivät Luonnonmaan lopulta vankilaan asti, hänet määrättiin vuonna 1939 Turun lääninvankilaan 12 päivän ajaksi.¹⁷⁹ Vegetaarisen liikkeen ja rokotevastaisen toiminnan ydinjoukko muodostui omistavasta luokasta, jolla oli myös varallisuutta enemmän. Monipuolisen kasvisruokavalion noudattaminen edellytti usein kohtuullista tulotasoa, jolloin suomalaisten kasvien ja hedelmien lisäksi ruokavalioon saatiin vaihtelua siirtomaakauppojen herkuilla, kuten pähkinöillä, taateleilla ja eksoottisilla hedelmillä.¹⁸⁰

Vastaavasti 1900-luvun alkupuolella suuri osa Suomen kansasta eli pakonsanelemana vaatimattomissa oloissa ja noudatti yksipuolista kasvispainotteista ruokavaliota. 1920–1930-lukujen köyhyyttä ja pula-aikaa tutkineen Gia Virkkusen väitöskirjan (2010) mukaan yli kolmannes (34–43 %) Suomen väestöstä eli päivittäin hyvin yksipuolisella ja niukalla ruokavaliolla, joka koostui lähinnä perunasta, viljatuotteista, metsämarjoista, suola- tai hapankalasta sekä maitotuotteista.¹⁸¹ Oman lehmän pitäminen oli erityisen tärkeää köyhien pienveljööiden ja maaseudun työläisperheiden ruokavalion muodostumisessa. Jo yksikin tarpeeksi ravintoa saanut lehmä turvasi lasten ja aikuisten maidon saannin ja teki yksitoikkoisesta ruokavaliosta ravitsevampaa: lehmää pidettiin lahjana Jumalalta. Köyhissä maatalousperheissä lihaa syötiin vain harvoin ja lasten aamupalat koostuivat usein leivästä ja kahvista, joka piristi hetkellisesti, jolloin ankeasta tilanteesta saatiin hieman parempi. Valtion Kansanravitsemuskomitean mukaan köyhien perheiden vaatimaton ruokavalio oli seurausta heikoista ruuanlaittotaidoista ja välinpitämättömyydestä. Perheiden mukaan taas kyseessä oli varattomuudesta johtuva arjen käytänteiden muokkaama pakko.¹⁸² Laiskaksi määriteltyä köyhää väestöä kannustettiin myös S.V.Y:ssä oman kasvimaan pitämiseen, mikä poistaisi hyvin toimeentulevan vegetaarin mielenmaisemassa niin nälän kuin kurjuudenkin, kuten *Terveiden* runo kertoo: ”Sai’s köyhäkin

¹⁷⁹ Pitkänen 1990, 134.

¹⁸⁰ Kts. esim. *Terveys* 6–7/1912; 7–8; *Terveys* 3/1929, 9–10.

¹⁸¹ Eniten köyhyyttä ja yksipuolista ruokavaliota noudattaneita perheitä esiintyi syrjäseuduilla sekä Pohjois- että Itä-Suomessa. Huonolaatuinen ruokavalio oli suoraan yhteydessä alueen työttömyyteen, perheiden lapsilukuun sekä syrjäiseen sijaintiin, mikä vaikeutti tuoreiden raaka-aineiden hankkimista. Vähiten niukalla ruokavaliolla eläviä perheitä oli vastaavasti Uudenmaan, Hämeen sekä Turun ja Porin läänin alueilla. Virkkunen 2010, 72, 81–82, 86.

¹⁸² Runsas kahvinjuonti, etenkin köyhän väestön keskuudessa, oli yleisesti tunnettu asia 1920-luvun Suomessa. Myös vegetaarit kehottivat kansaa oman puutarhan perustamiseen, jolloin itsetehdyillä marjamehuilla voitaisiin korvata kalliin ja paheellisen kahvin ostaminen. Kansanravitsemuskomitean tutkimuksen mukaan 1930-luvulla noin 80 % köyhien perheiden lapsista joi vähintään 2–6 kuppia kahvia päivittäin. Virkkunen 2010, 84–85, 90.

paremman ravinnon oman mökkinsä akkunansa alta. Eikä lapsen huolisi kerjällä, armo-paloja maailmalta.”¹⁸³ Suomen Vegetaarinen Yhdistys näki vegetarismia yksinkertaisena ja helppona ratkaisuna laajoihin yhteiskunnallisiin ja sosiaalisiin ongelmiin, jotka kohdistuivat köyhään väestöön. Erotuksena köyhyyden aiheuttamaan niukkaan ruokavalioon ja elämäntapaan, jopa askeettisen vegetaarisen ruokavalion noudattaminen oli yleensä hyvän sosioekonomisen aseman mahdollistama henkilökohtaiseen terveydenhoitoon ja maailmankatsomukseen liittyviä valintoja, johon sisältyi yhteiskunnallisen kritiikin kaiku.

3.3. Kansalaisadressi vegetaarisen rokotustaistelun symbolina

Vaikka Suomen Vegetaarinen Yhdistys saavutti suosiota Pohjanmaalla, jatkuivat *Terveyden* tilaajamääriin liittyvät vaikeudet edelleen 1920-luvulla. Alkuvuodesta 1922 S.V.Y. ilmoitti, että lehtitilauksia olisi saatava kuluvalle vuodelle vähintään 1500 kappaletta, jotta *Terveyttä* voitaisiin ylipäättään julkaista eikä tuottaisi tappiota. *Terveyden* ensimmäisinä vuosina, kun vegetaarinen liike saavutti suurimman suosionsa, lehden tilausmäärät olivat olleet moninkertaisia 1920-luvun alkuun nähden. Toimituksen mukaan *Terveyden* tappiollisista vuosista oli tullut yleisempiä kuin voittoa tuottaneista.¹⁸⁴ Vuosi 1923 oli ollut poikkeuksellisesti hyvä, kun taas seuraava vuosi olikin jälleen tappiollinen.¹⁸⁵ Suomen Vegetaarinen Yhdistys julkaisi *Terveyttä* pääsääntöisesti johtokunnan jäsenten henkilökohtaisten varojen turvin. S.V.Y. myönsi avoimesti useaan otteeseen, että *Terveys* aiheutti yhdistykselle tai pikemminkin sen toimittajalle, Anna Kurimolle, vain tappiota, mikä loi epävarmuutta lehden tulevaisuudesta.¹⁸⁶ Suomen Vegetaarinen Yhdistys pohti jälleen tammikuussa 1922 *Terveyden* ja koko yhdistyksen jatkamismahdollisuuksia:

Huomasimme useat aattemme harrastajat heikoiksi, jotka saattoivat jalot elämäntapansa vaihtaa ”lihapatoihin.” Elintarvepulan [sic] pikkuvaikeudet veivät monet raatojen kimppuun. Tällaiset muodin vuoksi mukaan tulleet ensi tuuli ravisteli pois. Heille oli samantekevää, jäikö vegetaarinen liike henkiin tahi ei.¹⁸⁷

¹⁸³ Koti ja puutarha, *Terveys* 3/1929, 10.

¹⁸⁴ *Terveys* 9/1919, 3; *Terveys* 11/1920, 3–4; *Terveys* 1/1922, 10–11; *Terveys* 3/1923, 7.

¹⁸⁵ *Terveys* 10/1923, 12; *Terveys* 3/1924, 12; *Terveys* 5/1924, 11. *Terveyden* tarkat painosmäärät 1920-luvun loppupuolelta eivät ole tiedossani.

¹⁸⁶ *Terveys* 11/1920, 4; *Terveys* 3/1924, 12.

¹⁸⁷ *Terveyden* lukijoille, *Terveys* 1/1922, 10.

Ensimmäisen maailmansodan ja sisällissodan aiheuttama elintarvikepula oli S.V.Y:n porvarillisen hengen mukaan kuitenkin vain pikkuongelma eikä todellinen, ruuan saatavuuteen liittyvä vaikeus. Yhdistysaktiivi Kalle Kaukorannan mukaan vegetaarisen liikkeen menestyksen vuodet sijoittuivat 1910-luvun alkuun, jolloin vastaperustetun yhdistyksen toiminta kiinnosti monia, vegetaarista kirjallisuutta julkaistiin paljon ja *Terveys* sai useita tilaajia. Kaukoranta toivoikin nyt ihmisten uutta heräämistä ja vegetarismia kevättä, joka lopettaisi maailmansodan aloittaman pitkän talven, josta selviäminen on edellyttänyt yksittäisten vegetaarien henkilökohtaista taloudellista uhrautumista sekä kestävästä uskollisuudesta aatteelleen. Kaukoranta muistuttaa, kuinka Kurimo on julkaissut *Terveyttä* omalla kustannuksellaan ”kaikkina vaikeina vuosina, vaikka kannatus on näyttänyt kokonaan loppuvan.”¹⁸⁸ Lopuksi Kaukoranta vetoaa lukijoihin, kuinka tärkeää on uusien lehtitilaa- jien hankinta *Terveiden* ja koko Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen säilymisen kannalta:

Terveys-lehteä uhkaa kuolema, jos emme sitä siitä pelasta. *Terveiden* kuolema olisi sama kuin vegetaarisen liikkeemme kuolema. Siis tilauksia *Terveydelle* enemmän kuin esim. viime vuonna, jotta lehden ilmestyminen olisi turvattu, eikä tuottaisi toimittajalleen tappiota kuten nykyään.¹⁸⁹

Kaukorannan mukaan *Terveys* oli ainoa ja elintärkeä linkki suomalaisten vegetaarien välillä, jotka asuivat erillään toisistaan ympäri Suomea. Huomionarvoista kontekstissa on Kurimon antaman henkilökohtaisen panoksen suuruus vegetaarille liikkeelle. Kaukorannan kirjoitus saa tämä pohtimaan koko vegetaarisen liikkeen ja rokotevastaisen toiminnan mahdollisuuksia, mikäli Kurimo ei olisi taistellut henkilökohtaisten varojensa turvin vegetaarisen aatteen, rokotevastaisuuden levittämisen ja *Terveiden* säilyttämisen puolesta. Olisiko *Terveiden* ja Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen toiminta vain vähitellen hiipuneet ja lopulta hautautuneet kaatuneiden yhdistysten ja lehtien kentälle?¹⁹⁰ Maarit Leskelä-Kärki, joka on tutkinut Krohnin perheen kirjailijasiskosten elämää 1900-luvun alkupuolen Suomessa, sanoo kirjoittamisesta muodostuneen reitti naisten kulttuuriseen ja yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen. Kirjoittamalla voitiin ilmentää omia arvoja, toteuttaa kunnianhimoisia pyrkimyksiä sekä toimia itselleen luontaisella tavalla osana

¹⁸⁸ *Terveys* 1/1922, 10.

¹⁸⁹ *Terveys* 1/1922, 10.

¹⁹⁰ Suomessa perustettiin 1910–1930-luvuilla tuhansia yhdistyksiä ja yhdistyslehtiä, joista suurin osa toimi vain muutaman vuoden ajan. Myös Luonnonmaa toimitti 1909–1919 *Parantajaa*, joka oli sisällöltään *Terveyttä* vastaava rokotevastainen luonnonparannukseen keskittyvä aikakauslehti. *Parantaja* kuitenkin lopetettiin tappiollisena vuonna 1919, mistä lähtien Luonnonmaa alkoi lisääntyvässä määrin kirjoittamaan *Terveiden*. *Terveys* 10/1919, 3–4, 8.

fennomaanista kulttuuria. Tässä suhteessa 1900-luvun alussa naissukupuoleen liittynyt kirjoittamistyö muotoutui tärkeäksi välineeksi myös identiteetin rakentamisen kontekstissa.¹⁹¹ Kaukorannan tekemät huomiot Anna Kurimon roolin tärkeydestä sekä *Terveydelle* että Suomen Vegetaariselle Yhdistykselle vahvistavat käsitystäni Kurimon ensiarvoisen tärkeästä, mutta unohdetusta roolista vegetaarisen elämäntavan säilyttäjänä sekä rokotevastaisuuden puolestapuhujana. S.V.Y:n kohtaamien ongelmien valossa vaikuttaa siltä, että *Terveyden* julkaiseminen oli myös Kurimolle omaa elämää ja itseymmärrystä sekä yhteiskunnallista vaikuttamista määrittävä tekijä, jonka hän pyrki säilyttämään kaikista vaikeuksista huolimatta.

Hankalien vuosien jälkeen Suomen Vegetaarinen Yhdistys onnistui kuitenkin vähitellen kasvattamaan jäsenmääränsä yhdistystapahtumien, perustettujen paikallisyhdistysten ja *Terveyden* sinnikkään julkaisemisen myötä.¹⁹² S.V.Y ilmoittaa vuonna 1924 jäseniä olevan 700 henkilöä, kun vuonna 1918 jäseniä oli ollut vain 400 henkilöä.¹⁹³ Jäsenmäärän kasvun taustalla saattaa olla myös vegetaariseen aatteen saavuttama suosio 1920-luvun Pohjanmaalla.¹⁹⁴ Yhdistyksen johtoporras, lähinnä Kurimo ja Luonnonmaa, katsoivat vuonna 1926, että vegetaarisen aatteen kannattajia oli kertynyt tarpeeksi, jotta yhdistys voisi aloittaa kansalaisadressin keräämisen rokotelain kaatamiseksi. *Terveydessä* aloitettiin vuoden 1927 tammikuussa rokotteiden haitoista kertova kampanja, jonka myötä saavutettaisiin yli 40 vuotta voimassa olleen rokotepakon poistaminen:

...Onhan aattemme meille siksi suuri ja tämän vuotinen päämäärämme (rokotuspakko pois) siksi ylevä, että kaikki tahtovat olla mukana sen puolesta työskentelemässä.¹⁹⁵

¹⁹¹ Leskelä-Kärki 2006, 624–625.

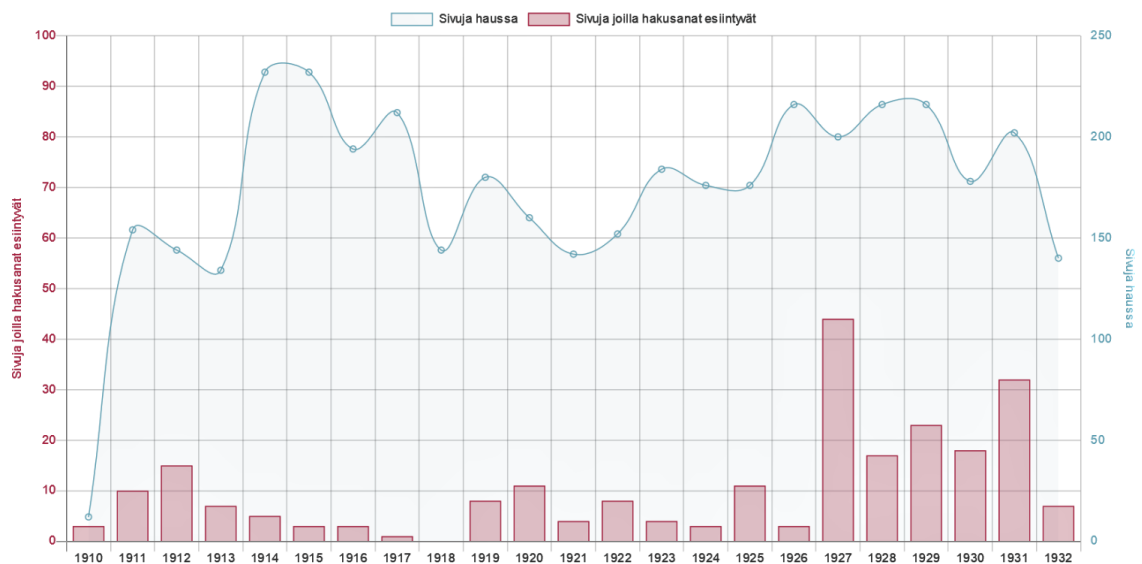
¹⁹² Uusia jäseniä liittyi lähinnä paikallisyhdistysten kautta vain muutamia kerrallaan ja jäsenmäärän kasvu pysyi maltillisena, mutta tasaisena vuodesta toiseen (1910–1924). Vuosittainen jäsenmaksu vaihteli 1 markasta kymmeneen markkaan (inflaatioprosentin huomioiden summa vastaa nykyrahassa noin 4 euroa) ja se tuli suorittaa *Terveyden* toimitukselle kirjepostina. Jäsenmaksu haluttiin pitää pienenä, jottei kukaan jättäisi sen takia liittymättä yhdistykseen. Tästä huolimatta suurelta osalta jäsenistä oli vuosittainen maksu kuitenkin maksamatta jo pidemmältä ajalta, mikä aiheutti yhdistyksen johtoportaan harmistusta sekä taloudellisia ongelmia, joista mainittiin *Terveydessä* useasti. *Terveys* 9/1913, 3–4; *Terveys* 1/1924, 8.

¹⁹³ *Terveys* 1/1918, 5; *Terveys* 1/1924, 8. Tutkimusteni perusteella *Terveydestä* ei löydy vuoden 1924 jälkeen merkintöjä S.V.Y:n jäsenmäärästä.

¹⁹⁴ *Terveydenhoitolehti* 1/1923, 21

¹⁹⁵ *Terveys* 1/1927, 22.

Rokotuskriittisten julkaisujen määrä nousee *Terveydessä* yhtäkkisesti vuonna 1927 verrattuna aiempiin vuosiin. Ilmiö on havaittavissa myös tilastokaaviosta (KUVA 2), jossa pylväsdiagrammit edustavat *Terveydessä* esiintyvien rokotus-sanat vuosittaisia osumia. Tilastosta on tulkittavissa rokotus-sanat merkittävä, suhteellinen nousu vuosina 1927–1931 verrattuna vuosiin 1910–1926 sekä 1932. Rokotus-sanat osumien tilastollinen piikki sijoittuu vuoteen 1927, minkä jälkeen rokotusaiheisten julkaisujen määrä jää aiempaa korkeammalle tasolle vuosien 1927–1931 ajaksi.

KUVA 2: Tilastossa on merkittynä pylväsdiagrammeilla rokotus-sanat (7–44 kpl/vuosi) esiintymiset *Terveydessä* vuosina 1910–1932. Viivadiagrammi edustaa haussa mukana olevaa sivumäärää (12–232 kpl /vuosi). Selvän piikin tilastoon tekee vuosi 1927, jolloin osumia rokotus-sanalle löytyy yhteensä 44 sivumäärän pysyessä keskimäärin samalla tasolla (200 sivua/vuosi). Aritmeettinen keskiarvo rokotus-sanat osumille vuosina 1910–1926 ja 1932 on 6 osumaa/vuosi, kun taas osumien määrä viisinkertaistuu vuosina 1927–1931, jolloin yhdessä vuosikerrassa on keskimäärin 27 rokotusaiheista osumaa. Taulukko on luotu käyttämällä sumeaa hakua (huomioi sanat taivutukset ja kirjoitusvirheet) sanalle ”rokotus” Kansalliskirjaston internet-sivuilla 5.5.2020.

Kampanjoinnin oli tarkoitus kiinnittää yleisön huomio rokotepakkoon ja saada rokotus-asialle näkyvyyttä adressin keräämistä varten. Mallia rokotekampanjaan ja kansalaisadressin keräämiseen S.V.Y. haki Ruotsista, jossa oli toimitettu 42 000 kansalaisen allekirjoittama vetoamus (1926), jonka myötä rokottamisesta haluttiin tehdä omantunnon asia, kuten Englannissa vuonna 1898. Tämä oli myös S.V.Y:n toissijainen tavoite rokotepakon täydellisen poistamisen jälkeen, kuten Jalkio kirjoittaa *Terveydessä*:

[Ruotsissa rokottamisesta] tehtiin omantunnon asia, joten ei kenenkään siellä tarvitse vastoin vakaumustaan ja omantuntonsa ääntä antaa rokottaa lapsiaan. Niin pitkälle ainakin täytyy meidänkin päästä. Siis jokainen mukaan! Nyt on taottava, kun rauta on saatu kuumaksi.¹⁹⁶

Sampsa Luonnonmaa oli julkaissut vuonna 1925 *Rokotuspakko on poistettava!* -pamfletin, josta painettiin kansalaisadressin keräämistä varten tuhansia lentolehtisiä rokotevastaisen ilmapiirin luomiseksi:

Hän [Luonnonmaa] m.m. kirjoitti sen lehtisen ”Rokotuspakko poistettava” jota kymmenin tuhansin painettiin ja levitettiin ja joka osaltaan herätti ja innostutti kansaamme niin että saatiin toimeen kansan joukkoanomus rokotuspakon poistamisesta.¹⁹⁷

Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen nimittämään vegetaariseen rokotuskomiteaan kuuluivat muun muassa Sampsa Luonnonmaa, Anna Kurimo ja Oskari Jalkio. Nimilistat adressin keräämiseksi lähetettiin kaikille halukkaille lukijoille sekä *Terveiden* asiamiehille eli lehtimyyjille, joita asui ympäri Suomen. Nimien kerääminen aloitettiin heti alkuvuonna 1927 ja tarkoituksena oli kerätä nimiä vuoden ajan, minkä jälkeen adressi toimitettaisiin eduskuntaan:

Henkilöt, jotka haluavat ruveta keräämään nimiä Eduskunnalle lähetettävään joukkoadressiin rokotuspakon poistamisasiassa, tehköt hyvin ja ilmoittakoot nimensä ja osoitteensa *Terveys*-lehden toimitukselle. Uskomme, että kaikki *Terveiden* lukijat tahtovat olla apuna tässä tärkeässä ja kauaskantoisessa tehtävässä. Vähintään 20 000 nimeä olkoon päämäärämme! Montako näistä tahdot kerätä Sinä? Tämä on henkilökohtainen kysymys, jonka edestä ei kukaan saa väistyä syrjään. Siis kynä käteen ja ilmoittautukaa nimien kerääjäksi. Kunnia sille, joka ensiksi ehtii!¹⁹⁸

Keräysaikaa kuitenkin jatkettiin vuoden 1928 kesään asti, mistä aikaa pidennettiin edelleen vuoden loppuun, jotta tavoitteeksi asetut 20 000 nimeä saataisiin adressiin.¹⁹⁹ *Terveiden* lukijoita veloitettiin adressin allekirjoittamiseen, mikä johtaisi edistykseen ja kansan perusoikeuksien kunnioittamiseen:

Me levitämme vain totuutta. Me levitämme valistusta. Ja me tiedämme, että kansamme on nyt jo sillä valistustasolla, että se osaa erottaa ainakin tässä

¹⁹⁶ Oskari Jalkio: Nyt on taottava – rokotuspakko on saatava pois, *Terveys* 11/1927, 10.

¹⁹⁷ *Terveys* 5–6/1929, 3.

¹⁹⁸ *Terveys* 1/1927, 13.

¹⁹⁹ *Terveys* 7–8, 1928.

asiassa totuuden tahallisesta valheesta. Ja valistunut kansa vaatii myös oikeuksia. Nyt on jokaisella valistuneella tilaisuus ilmaista ajatuksensa kirjoittamalla nimensä joukkoanomukseen.²⁰⁰

Valistuksen ajoilta individualismia ja ihmisoikeuksia kehittänyt ajattelu näkyy vegetaarisessa terveystieteessä ja rokotevastaisuudessa hyvin voimakkaasti. Itsenäistymisen myötä 1920-luvun Suomessa voimistui kokemus yksilöllisyydestä, tasa-arvosta ja demokratiasta. *Terveyden* rokotuskampanjassa vedottiinkin yksilönvapauten ja itsemääräämisoikeuteen:

Perustuslakimme takaa jokaiselle omantunnon vapauden – jos siis omantuntonme ei hyväksy ruumiimme saastuttamista rokotusmyrkyllä, onko siveellisesti oikeutettua ketään siihen lain voimalla pakottaa? Normaali-ihmisellä pitäisi tuki olla valta oman ruumiinsa yli, hänen tulee saada säilyttää henkilökohtainen koskemattomuus.²⁰¹

S.V.Y. katsoi, että vegetaarista terveystieteestä tulisi levittää etenkin maaseudulle, jossa ihmiset olivat erityisen tietämättömiä oikean terveydenhoidon perusteista sekä rokotuslain yksilöä orjuuttavasta, vanhanaikaisesta otteesta. Asetelma mukailee ajassa vallinnutta terveystieteellisuuden ja porvarillisen opettamisen velvoitetta. Luonnonmaa kehotti kaikkia toimimaan asian hyväksi ja levittämään sinnikkäästi vegetaarista aatetta ympärilleen, mikä johtaisi vegetaarisen liikkeen nousuun ja ihmisten vapautumiseen:

Tieto on valtaa, sanotaan. Nämäkin huomiot tiedon vaikutuksesta kehottavat meitä yhä uusiin ponnistuksiin. Levittäkäämme enemmän tietoa! Varsinkin maalaisväestö sitä tarvitsee. Oikeaan tietoon perustuva vakaumus poistaa ei ainoastaan rokotuspakon vaan tuonnetun muitakin pakkoja, mitkä orjuuttavat kansaa, estäen sen kehitystä. Työtä on siis jatkettava. Ken voi, puhu koon, ken kirjoittamaan kykenee, hän sen tehtäköön. Ja jokainen voi ainakin kirjasia levittää.²⁰²

Vuosittain annettujen ensirokotusten kattavuus vaihteli Suomessa 1800-luvun lopulta 1900-luvun alkupuolelle hyvin suuresti sekä ajallisesti että alueellisesti jossakin 25–95 % välillä. Suomen Vegetaarinen Yhdistys onnistui kuitenkin nasevalla rokotepropagandaltaan vähentämään rokotushalukkuutta koko maassa.²⁰³ *Terveydessä* jatkettiin

²⁰⁰ Sampsu Luonnonmaa: Meidän tehtävämme, *Terveys* 12/1927, 5.

²⁰¹ *Terveys* 11/1929, 3.

²⁰² Sampsu Luonnonmaa: Lasten rokottaminen v. 1920 – Huomioita ja ajatuksia, *Terveys* 6–7/1927, 14.

²⁰³ Pitkänen 1999, 133, 137. Tarkkoja vuosittaisia/alueellisia rokotuskattavuustietoja ei ole saatavilla säännöllisen ja luotettavan rokotuskirjanpidon ja -tilastoinnin puutteen vuoksi.

rokotevastaista kampanjointia vuosina 1927–1929, jotta yhdistys pääsisi tavoitteeseensa ja vakuuttava kansalaisaloite huomioitaisiin valtion taholta. Helmikuussa 1929 S.V.Y:n rokotuskomitea toimitti hallitukselle kansalaisadressin, joka sisälsi yli 20 000 nimeä.²⁰⁴

Piirilääkäri Alho kirjoitti *Terveystieteiden* vastineen vegetaarien kansalaisadressille ja rokotuspakon säilyttämisen puolesta. Alho esitti useita perusteluja rokotusten pakollisuudesta sekä osoitti vegetaarien väitteet rokotuksien tarpeettomuudesta ja haitallisuudesta vääriksi vetoamalla Kansainliiton²⁰⁵ tilastoihin. Lisäksi Alho tarjoaa inhimillistä ymmärrystä niille, jotka ovat adressin kuitenkin allekirjoittaneet:

On selvää, että suurin osa adressin allekirjoittaneista ei ole voinut tietää adressissa esitettyjen väitteiden paikkansapitämättömyyttä. He ovat toimineet hyvässä uskossa. Varmaa lienee myöskin, että suurin osa heistä ei ole ajatellut tai kyennyt ajattelemaan anomansa toimenpiteen kantavuutta. Olemme vaarallisemmassa asemassa kuin monet muut kansat. Meillä on naapurina idässä maa, jossa ei ole rokotuspakkoa ja jossa myös aina on isorokkoa...²⁰⁶

Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen mielestä taas Neuvostoliitossa esiintynyt isorokko ei ollut enää itärajojen sulkemisen jälkeen todellinen uhka. Alho sitä vastoin kirjoittaa, miten nopeasti isorokko voisi jälleen levitä, jos se löytäisi reittinsä idästä rokottamattomien suomalaisten asuttamille alueille, minkä seurauksena moni lapsi taas kuolisi ja eloonjääneet saisivat lopunelämänsä kärsiä rokonarpisesta ihosta:

En tiedä, miten kiitollisia nämä rokonarpiset olisivat vanhemmillensa siitä, että nämä aikanaan ovat suojelleet heitä rokottamisen kuvitelluilta vaaroilta ja siten aiheuttaneet heille nämä koko elinajan näkyvät arvet tästä huolenpidosta.²⁰⁷

Alho vetoaa kirjoituksellaan myös tunteisiin ja muistuttaa vanhempia mahdollisesta syyllisyyden taakasta, mikäli lapsi sairastuisi vanhempien epäonnistuneen valinnan seurauksena. Lopuksi Alho kirjoittaa rokotuksen olevan yhteinen eikä yksityisasia. Rokottaminen

²⁰⁴ Sampsu Luonnonmaa: Anomus Eduskunnalle rokotuspakon poistamiseksi. *Terveys* 11/1929, 3.

²⁰⁵ Kansainliitto (*The League of Nations*) perustettiin vuonna 1920 ensimmäisen maailmansodan turmelemaan Euroopan vahvistamiseksi ja maailman rauhan edistämiseksi osana Versaillesin rauhansopimusta. Toisen maailmansodan jälkeen Kansainliiton korvaajaksi muodostettiin Yhdistyneet Kansakunnat (YK).

²⁰⁶ Alhon mukaan rokotuspakon aikana Preussissa tuberkuloosin aiheuttamat kuolemat olivat vähentyneet 66 prosenttia, mitä vasten S.V.Y:n adressissa esitetty väite isorokkorokotuksesta tuberkuloosin levittäjänä on perusteeton. Ensio Alho: Onko rokotuspakko poistettava? *Terveystieteiden* 9/1929, 8.

²⁰⁷ Ensio Alho: Onko rokotuspakko poistettava? *Terveystieteiden* 9/1929, 9.

on yhteistä etua ajava toimenpide, johon yhteiskunnalla tulee olla oikeus, yksilön päättävällankin kustannuksella:

Yhteiskunnalle täytyy suoda keinoja, joilla se voi, yksilön omaa harkintaa rajoittaenkin, suojella itseänsä suurilta vaaroilta, jollainen isorokkokin on. Siksi on rokotuspakko säilytettävä.²⁰⁸

Vegetaarien adressi synnytti vain kaksi vastinetta *Terveystieteiden*, mikä jo sinälään kertoo aiheen merkitsemättömyydestä lääketieteen ja Lääkintöhallinnon edustajille. Valtiollisen terveydenhoidon huomion keskipisteeksi oli isorokon sijasta noussut 1910–1920-lukujen kuluessa kansataudiksi muodostuneen tuberkuloosin hoito ja ehkäisy, mikä oli ensisijainen kansanterveyttä ja -taloutta tukeva toimi 1920-luvulla.²⁰⁹ Toisen vastineen kirjoittaja, piirilääkäri Collan huomauttaa, miten rokotuksen vastustajat valittavat, kuinka heidän tarvitsee rokottamisen seurauksena hoivata lievään isorokkoon sairastuneita lapsiaan 4–9 päivän ajan. Piirilääkäri ihmettelee, etteivätkö ihmiset tiedä tai muista, kuinka järkyttävä tauti luonnollista tietä saatu isorokko on. Epäilijöille tarjotaan isorokkoajan nähneen lääkäri ReijoWaaan²¹⁰ kirjaa ilmaiseksi, mikäli lukija haluaa perehtyä todelliseen isorokkoon paremmin. Collan keskittyy vastineessaan kumoamaan vegetaarien väitteen keuhkotaudin eli tuberkuloosin etymologiasta.²¹¹ *Terveystieteiden* artikkeli vuodelta 1926 kuvastaa hyvin vegetaarien väitteitä tuberkuloosin syistä:

Mitä keuhkotaudin syihin tulee, ovat ne lääketieteelle vielä tänäpäivänä [sic] hämäryyden peitossa. Otaksutaan sen johtuvan n.k. tuberkeli-basilleista, joita

²⁰⁸ Ensio Alho: Onko rokotuspakko poistettava? *Terveystieteiden* 9/1929, 9.

²⁰⁹ *Terveystieteiden* 5–6 /1928, 30. Tuberkuloosi ilmeni aikuisilla yleensä keuhkotuberkuloosina (80–85 %), joka levisi pääsääntöisesti bakteeria sisältäneiden limain yskösten välityksellä. Julkisiin tiloihin (esim. juna-asemille) laitettiin tuberkuloosin ehkäisemiseksi sylkykuppeja, jotta lattioille sylkeminen vähenisi. Keuhkotuberkuloosi saattoi johtaa kuolemaan keuhkojen massiivisen verenvuodon seurauksena. Lapsilla tuberkuloosi aiheutti taas ensisijaisesti luu-, nivel-, imusolmuke- ja ihomuutoksia, mistä syytä tuberkuloosin eri muotoja pidettiin yleisesti 1800-luvun loppuun asti täysin erillisinä sairauksina. Tuberkuloosi puhkesi usein vasta kahden vuoden kuluttua altistumisesta ja joissakin tapauksissa vasta vuosikymmenten jälkeen tai tauti saattoi olla kokonaan myös oireeton, mikä lisäsi tuberkuloosin alkuperään ja tarttumiseen liittyvää epäselvyyttä vuosisatojen vaihteessa. Tuberkuloosin merkitys kansanterveyteen, talouteen ja sosiaalisiin rakenteisiin oli huomattava, koska tautia esiintyi koko väestössä. Suurin osa sairastuneista oli kuitenkin nuoria tai nuoria aikuisia, joista pahimmillaan 80–90 % sai jonkinasteisen tuberkuloositartunnan, mikä vaikutti sekä työvoiman määrään että väestön syntyvyyteen. Vaarallisimmat tuberkuloosin muodot olivat aivotuberkuloosi sekä koko elimistöön levinnyt miliaarituberkuloosi, jotka aiheuttivat hyvin nopean kuoleman. Tuberkuloosin kokonaiskuolleisuus 1920–1930-luvuilla oli keskimäärin 15 %, mikä tarkoitti pahimmillaan yli 10 000 kuolemaa vuosittain. Hakosalo 2017, 301, 312–313.

²¹⁰ ReijoWaaara toimi lääkäriyönsä ohella myös *Terveystieteiden* toimittajana, valtiopäivämiehenä sekä raittiusaktivistina. ReijoWaaaran sukunimi oli vuoteen 1905 asti Relander. Forsius 2000, Konrad Relander (myöh. ReijoWaaara) ja hänen väitöskirjansa vuodelta 1892, [sähköinen lähde](#).

²¹¹ P.Z. Collan: Rokotuspakko ja keuhkotauti, *Terveystieteiden* 4/1929, 15–16.

on joutunut terveeseen ruumiiseen eli siis tartunnasta... Mutta miksi muutamat saavat tartunnan, toiset eivät... Se on arvoitus, jota lääketiede ei voi selittää... Ensin me [vegetaristit] tahdomme sanoa, että keuhkotautia ei voi saada, vaan useimmissa tapauksissa sitä kehitetään itse. Tämä tauti on aina tulos vuosikausia kestäneistä rikkomuksista yksinkertaisia luonnonlakeja vastaan. Perinnöllisyydellä on myöskin suuri merkitys.²¹²

Terveydessä kerrotaan, kuinka vanhemmat voivat huonojen elämäntapojen kautta saada lapsia, joiden elinvoima on alhainen ja siten aiheuttaa tuberkuloosin myös lapsilleen (fysiologinen degeneraatio). Tuberkuloosi-basillin syntymiseen ja tarttumiseen vaadittavaa huonokuntoista kehoa heikensi rokottaminen, jolla lisättiin taudinaiheuttajia, mistä seurasi kokonaisvaltainen myrkytystila. Vegetaarit näkivät kehon myrkkujen siirtyvän siihen ruumiinosaan, joka oli heikoin. Lapsen keuhkotuberkuloosin synnyssä oli oleellista raittiin sisä- ja ulkoilman sekä liikunnan puute, mikä heikensi keuhkoja ja aiheutti keuhkoihin limaa. Tila johti yskään, hinkuyskään ja lopulta keuhkotuberkuloosiin, ellei lasta hoidettu luonnonmukaisesti.²¹³

Paradoksaalista sinänsä, että *Terveydessä* julkaistiin lokakuussa vuonna 1929, yhdeksän kuukautta adressin luovuttamisen jälkeen, piirilääkäri Salokanteleen kirjoittama artikkeli ”Kodit ja keuhkotauti”, jossa puhutaan keuhkotaudista seuraavasti: ”Vaikeasti on saatu ainakin vanhempaa väestöä uskomaan, että tämä tauti on helposti tarttuva. Nyt lienee enää pieni määrä sellaisia ihmisiä, jotka eivät olisi selvillä, että lääkärin vakuutus taudin tartunnasta on totuus, jota ei voi kukaan kieltää.”²¹⁴ Salokanteleen artikkeli on julkaistu täysin samalla sisällöllä ja otsikolla *Terveydenhoitolehdessä* kuukautta aiemmin, syyskuussa 1929. Vegetaarit väittivät kuitenkin vielä 1926 keuhkotaudin johtuvan pääosin rokotuksesta, mihin muun muassa huono perimä vaikutti negatiivisesti.²¹⁵ Tässä kohtaa voidaan todeta S.V.Y:n muuttaneen kantaansa keuhkotuberkuloosista ja sen tarttuvuudesta adressin keräämisen jälkeen.

Vegetaarien adressin tueksi eduskunnalle toimitettiin 11.2.1929 kansanedustajien koama lakialoittepyyntö (ns. toivomusaloite) rokotelain uudistamisesta. Pyynnön lähetti

²¹² Keuhkotauti ja sen vastustaminen, *Terveys* 5/1926, 6. Muun muassa Kuhne piti tuberkuloosin sairastumisessa perinnöllisyyden osuutta tärkeänä. Kuhne (1883) 1932, 146.

²¹³ Keuhkotauti ja sen vastustaminen, *Terveys* 5/1926, 5–9.

²¹⁴ Juho Salokannel: Kodit ja keuhkotauti, *Terveys* 10/1929, 14.

²¹⁵ *Terveys* 7/1928, 12.

muun muassa Turun, Oulun, Vaasan ja Viipurin vaalipiireistä 23 kansanedustajaa, joista suurin osa kuului Maalaisliittoon. Lakialoitetoiveessa viitattiin kaikissa kansankerroksissa esiintyvään rokotevastaisuuteen, mistä todisteena oli valtioneuvostolle juuri toimitettu rokotepakon poistamiseen tähtäävä kansalaisadressi, joka sisälsi noin 20 000 nimeä.²¹⁶ Yksi allekirjoittaneista oli Maalaisliiton Turun läänin pohjoisen vaalipiirin edustaja Anshelm Alestalo, sama kansanedustaja, joka esitteli S.V.Y:n keräämän adressin eduskunnalle.²¹⁷ Huomionarvoista on, että 23 kansanedustajan laatima lakialoitetoive mukaili täysin vegetaarien adressin keskeisimpiä sisältöjä. Toivomusaloitteen koonneet kansanedustajat tulivat pääosin samoilta alueilta, joissa vegetarismilla ja vaihtoehtoisilla terveydenhoitomenetelmillä oli enemmän kannatusta. Tutkimusaiheeni puitteissa ei ole kuitenkaan mahdollista selvittää tarkemmin rokotelakia vastustaneiden kansanedustajien taustoja tai yhteyksiä vegetaarisiiin piireihin.

Suuresta työstään huolimatta vegetaarien keräämä kansalaisadressi ei johtanut lainsäädännöllisiin toimenpiteisiin, kuten ei myöskään kansanedustajien lakialoitetoive.²¹⁸ Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen organisoima kansalaisadressin kerääminen muotoutuu tuloksensa perusteella lähinnä vegetaarisen rokotustaistelun huipentuman symboliksi, joka kuvastaa vaihtoehtoiseen terveyskäsitukseen perustunutta rokotevastaista liikehdintää sekä kansalaisten pyrkimyksiä muuttaa Suomen lainsäädäntöä 1920-luvun kulttuurihistoriallisessa kontekstissa.

²¹⁶ Lakialoitetoiveessa vedottiin muun muassa rokotekritiittisten ulkomaalaisten lääkärin lausumiin sekä maihin, joissa oli omantunnon vapauden perusteella mahdollisuus jättää rokotus ottamatta. Pyyntöissä toivottiin joko täydellistä vapaaehtoisuutta rokottamiseen tai rokotuspakon voimassa oloa ainoastaan epidemiatilanteissa. Kirjeessä vaadittiin myös rokottamattomille lapsille oikeutetta päästä kaikkiin oppilaitoksiin. Valtiopäiväasiakirja 1929, toivomusaloite, liite no 29, [sähköinen lähde](#).

²¹⁷ *Terveys* 2/1929, 15.

²¹⁸ Rokotuspakko on kansallinen häpeämme, *Terveys* 10/1931, 9. Vegetaarien pyrkimykset rokotelain uudistamisesta näyttävät vaikuttaneen päinvastaiseen suuntaan. *Terveydessä* julkaistun *Suomen Pienviljelijä*-sanomalehden (per. 1929) artikkelin perusteella Lääkintähallitus kiristi vuonna 1931 rokotusohjeita, joiden mukaan rokottamattomia lapsia ei saanut missään tapauksessa ottaa kouluihin. Aiemmin tätä sääntöä oli katsottu jossain määrin läpi sormien, koska oppivelvollisuuslaki ei itsessään määrää koululaisten rokotuspakosta. Artikkelin mukaan vuonna 1928 Suomessa oli 113 476 alle 10-vuotiasta rokottamatonta lasta. *Terveys* 10/1931, 9–10.

4. ISOROKKOROKOTE JA KANSANTERVEYDEN KÄSITE

4.1. ”Audiatur et altera pars, kuultakoon toistakin puolta”

...olemme erikoisen vaikeassa asemassa verrattuna vastustajiiimme rokotuksen puolustajiin, joilla on tavallisesti valtion virka ja valtion rahat sekä vielä sanomalehdet nöyrinä apureina.²¹⁹

Suomen Vegetaarinen Yhdistys koki olevansa alakynnessä sekä taloudellisesti, fyysisesti että henkisesti taistellessaan suurta koneistoa eli rokotteen puolustajia vastaan, jotka saivat tukensa Suomen poliittiselta eliitiltä sekä lehdistöltä. Vaikka sananvapaudesta oli säädetty laissa jo vuosia aiemmin, todellinen sananvapaus ja demokratia kuitenkin kriisiytyivät 1920-luvun poliittisessa tilanteessa. Sampsu Luonnonmaa kuvailee tilannetta vegetaarien osalta seuraavasti:

Lääkintähallitus, joka lähinnä rokotuspakkoa ylläpitää, on valtion varat käytettävänä. Se voi julkaista vapaasti rokotusta puolustavaa kirjallisuutta jakakseen ilmaiseksi alaistensa toimihenkilöitten välityksellä. Sillä on valtion palkkaamia lääkäreitä kyllin käytettävänä kirjoittajiksi. Valtio, johon mekin kuulumme ja jota mekin veroilla kannatamme, kustantaa siis rokotushomman puolustuksen.²²⁰

Teksti paljastaa vegetaarien kokeman epäoikeudenmukaisuuden, jossa he joutuivat rahoittamaan rokotusta puolustavaa työtä, asiaa, jota vastaan he itse taistelivat. Vegetaarit syyttivät valtakunnallista lehdistöä totuuden pimittämisestä lehtien kieltäytyessä julkaisemasta vegetaaristen rokotetutkijoiden kirjoituksia ja vaativat tämän käsittelykappaleen otsikon mukaisesti, että kumpaakin rokotekiistan osapuolta tulisi kuunnella tasapuolisesti: ”Audiatur et altera pars, kuultakoon toistakin puolta.”²²¹ Lehdistö nähtiin lääkäreiden kätyriryhmänä, joka oli yhteisenä rintamana noussut vegetaarien näkemyksiä vastaan. Luonnonmaa kertoo, miten lehdet ovat lääkäreiden johdolla leimanneet luonnonparantajat sivistymättömiksi houkiksi, joiden rokotevastaisuus perustui tietämättömyyteen. Luonnonmaa kylläkin tarjoaa lehdistölle synninpäästön toteamalla, että vegetaarit

²¹⁹ Meidän tehtävämme, *Terveys* 12/1927, 5.

²²⁰ Meidän tehtävämme, *Terveys* 12/1927, 4. Lääkintöhallituksesta käytettiin myös nimeä Lääkintähallitus.

²²¹ Ihmisiksikö? Rokotuksesta, *Terveys* 12/1931, 12.

puolustavat lasten ja koko kansan terveyttä, mutta myös ”lehtien toimittajain henkilöllistä vapautta suojella itseään pakollista myrkytystä vastaan.”²²²

Vegetaarit eivät kokeneet päässeensä osallisiksi alkaneeseen tasa-arvokehitykseen²²³ vaan kokivat, että heidän maailmankatsomuksensa on enemmistön taholta leimattu moukkamaisuudeksi ja rokotteen vastustajat fanaatikoiksi, joiden aatteellinen pohja kiinnittyi järjenvastaisiin näkemyksiin ihmisen kehon toiminnoista. Vegetaarit näkivät lehdistön puolueellisuuden olevan tulosta enemmistön painostamisesta, mitä verrattiin keskiajan inkvisitioon ja vähemmistön oikeuksien polkemiseen:

Ja nykyään, kun ollaan niin vahvasti puoltavinaan vähemmistöjen oikeuksia, niin sopisi siihen lisätä, että niin on tehtävä myös silloinkin, kun vastapuoli on vähemmistönä. Varsinkin kun tiedämme, että juuri vähemmistöistä ovat tarpeelliset ja pysyvät uudistukset usein ovat alkaneet.²²⁴

Vegetaarit kokivat itseensä kohdistuvan sensuurin ja pilkan inhimillisen sekä oikeudenmukaisen toiminnan vastaisena, mutta myös lääkärin valtakysymyksenä, jota määritteli haluttomuus tunnustaa erehtyminen rokotuksen turvallisuudessa sekä kyvyssä suojella isorokolta.²²⁵ Lääkärin sairausteoriat pohjautuivat 1800-luvun lopulta lähtien pääosin bakteriologiaan, joka oli myös lääketieteen kehityksen edellytys. Voimistuvaa ajatusta tautien spesifistä luonteesta vahvistivat epidemiologiset havainnot, joiden perusteella kirjallisiin lähteisiin merkittyjen tautien kuvaukset alkoivat selkiintyä ja eriytyä.²²⁶ Huomio saattoi terveysviranomaiset pohtimaan hygienian, sosiaalisten olojen ja terveydenhoidon merkitystä sairauksien synnyssä ja syntyvyydessä. Tämä johti terveysvalistusliikkeeseen, jonka todellinen kohde oli valistusta tarvitseva rahvas, vaikka julkisessa keskustelussa terveyden kohottaminen määriteltiin koko kansan asiaksi. Fennomaanisen terveysvalistamisen pääkanava 1900-luvun alussa oli *Terveydenhoitolehti*, kuten lääkäri Reijo Waara (1853–1936) kirjoittaa jo vuonna 1889: ”Terve sielu viihtyy ainoastaan terveessä ruuissa. Voiko siis ajatella kansan ystävälle kauniimpaa, ylevämpää tehtävää, kuin tiedon

²²² Meidän tehtävämme, *Terveys* 12/1927, 5.

²²³ 1900-luvun alussa tehtiin useita toimia, jotka aloittivat vähittäisen sääty-yhteiskunnan luoman rakenteiden murtumisen. 1905 suurlakon sekä 1920-luvun presidentti Ståhlbergin (1965–1952) eheyttämispoliittikan (1919–1925) seurauksena säädettiin useita tasa-arvoja edistäviä lakeja, kuten valtiopäiväsäätyjen korvaaminen senaatilla (1906), naisten äänioikeus (1906), sanan-, kokoontumis- ja yhdistysvapaus (1906), torpparilaki (1918), uskonnonvapauslaki (1923) ja köyhäinhuoltolaki (1922). Ks. esim. Harjula 2015, 32–33.

²²⁴ Ihmisiksikö? Rokotuksesta, *Terveys* 12/1931, 12.

²²⁵ *Terveys* 3/1930, 3–4.

²²⁶ Vuorinen 2002, 120, 144, 184; Vuorinen 2010, 233, 236–237.

levittäminen ruumiin ja sielun terveyden säilyttämisen ehdoista kaikkiin kansankerrokseen.”²²⁷

Kansallisen terveystkasvatuksen pääkohdetta eli rahvasta tuli Reijo Waaran mukaan opettaa kaikki ”ne kansalaiset, jotka siihen kykenevät.”²²⁸ Poliittisen historian professori Pauli Kettusen mukaan snellmanilaisessa kansanrakentamisen viitekehityksessä olivat vastakkain sivistynyt puoli, jota tuli kansallistaa ja sivistymätön osa eli rahvas, jota tuli sivistää. Ne keskiluokkaiset, jotka olivat tietoisia valistamisen velvollisuudestaan, kokivat tekevänsä työtä kansallisen herättämisen parissa, joka oli toisaalta annettu etuoikeus, mutta myös langetettu vastuu.²²⁹ Ajatus kansan jakautumisesta, jota määrittivät keskinäiset valtahierarkiat, ei ollut uusi, vaan malli oli luotu sääty-yhteiskunnassa vuosisatojen mittaisena prosessina, josta muodostui lopulta osa kansalaisten identiteettiä sekä itseymmärrystä.²³⁰ Kulttuurihistorialliset rakenteet sekä opitut tavat yhteiskunnan hierarkkisuudesta muokkasivat ihmisten ajattelua vielä pitkään 1900-luvun puolella ja vaikuttivat siten myös terveyteen liittyviin toimintatapoihin. Terveysvalistus oli kiinteä osa myös 1900-luvun alun vegetarismia, kuten Anna Kurimo kirjoittaa:

Tärkeässä tehtävässä kansan terveyden ja siveellisen tarmon kohottajana, toivoo yhdistys jäsenikseen kaikkia kansan tosiparasta harrastavia kansalaisia.²³¹

Suomen Vegetaarinen Yhdistys määrittelee toimintansa perustaksi Suomen kansan terveyden ja siveellisyyden lisäämisen jäsentensä kautta. S.V.Y:n hallitus ja aktiivijäsenistö koostui pääosin keskiluokkaisista²³² toimijoista, mikä liittyy vegetarismiin ja

²²⁷ Kehotus kaikille kansan valistusta harrastaville kansalaisille, kansakoulun opettajille etupäässä, *Terveydenhoitolehti* 1/1889, 1. Reijo Waaran sukunimi oli lehden julkaisuaikana vielä Relander.

²²⁸ Kehotus kaikille kansan valistusta harrastaville kansalaisille, kansakoulun opettajille etupäässä, *Terveydenhoitolehti* 1/1889, 2.

²²⁹ Kehotus kaikille kansan valistusta harrastaville kansalaisille, kansakoulun opettajille etupäässä, *Terveydenhoitolehti* 1/1889, 1; Kettunen 2006, 25.

²³⁰ Harjula 2015, 47.

²³¹ Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen tarkoitus, *Terveys* 8–9/1929, 17.

²³² 1920-luvun luonnonparannusliikkeiden ja yleisen kylpyläkulttuurin suosion porvarillisuus ja luokkasidonnaisuus ilmenee myös Kirvun Luonnonparantolan asiakaskunnasta, joka muodostui lähinnä keski- ja yläluokkaisista kävijöistä. Vuosina 1926–1928 suurin asiakasryhmä (35 %) oli porvariston ja eliitin kotirouvat, lesket tai tyttäret, jotka eivät käyneet töissä. Toiseksi suurimman ryhmän muodostivat maanviljelijät, joiden keskuudessa sukupuolet olivat tasaisesti edustettuina (maanviljelijöiden suurta osuutta selittää myös yhteiskunnan agraarivaltaisuus). Porvariston työssä käymättömät rouvat ja maanviljelijät muodostivat yhdessä Kirvun asiakaskunnasta valtaosan (51 %). Ehdottomasti vähiten Kirvun parantoloita käyttivät työväestöön kuuluneet naiset (1 %). Osuudet laskettu *Kirvun Luonnonparantola – Karjalan Helmi* (2011) olevista kävijätaulukoista sivuilta 128–129.

fennomaanisen kansallisen herättämisen tavoitteen yhä kiinteämmin toisiinsa, vaikka kyseiset porvariston edustajat olivatkin terveydenhoitokysymyksissä vastakkaisilla puolilla. Vegetaariseen aatteeseen ja sen välittämään terveystaloudukseen kuului vahvasti ajatus sielultaan ja ruumiltaan puhtaasta ihmisestä, joka oli terveen ja hyvinvoivan kansan perusta ja ehdoton vaatimus.

Suomen 1900-luvun alun julkisen terveydenhuollon ja sosiaalipolitiikan taso on verrattavissa nykyisten kehitysmaiden tilanteeseen, jos mittarina käytetään imeväiskuolleisuutta. 1920-luvun alussa kaikista syntyneistä suomalaislapsista kuoli 10 prosenttia ennen ensimmäistä ikävuottaan.²³³ Kehnoja oloja verrattiin kuolleisuus- ja tautien esiintymistilastojen valossa sivistysmaihin, joiden kautta voitiin osoittaa oman maan terveydenhuollon häpeällinen kehitysmättömyys sekä ennakoita tulevaa. Länsimaihin kohdistuneella vertailulla oli myös Suomen kansalliseen identiteettiin liittyvä tarkoitus. Läntisiin sivistysmaihin leimautumalla voitiin samanaikaisesti tehdä pesäeroa itäiseen naapuriin, jota pidettiin isorokon ja koleran tautipesänä sekä lapsikuolleisuuden synkkänä maana. Kansanterveyden parantaminen nähtiin ennen kaikkea taloudellisesta näkökulmasta, jossa laskettiin menetettyjen työpäivien ja ihmishenkien vaikutus kansantalouteen, mutta myös arvokkaana kunnia-asiana ja moraalisen velvoitteenä, jonka täyttäminen pohjautui kristilliseen lähimmäisen rakkauteen.²³⁴

Osana kansallista terveydenhuoltoa ja terveystaloudusta olivat myös rokotteet, joiden tarpeellisuudesta muistuteltiin toistuvasti. *Terveydenhoitolehden* artikkeleissa kuvaillaan isorokkosairaiden tuskaista elämää, taudin aiheuttamia vammautumisia ja kuolemia sekä korostetaan, että vain rokotetut perheenjäsenet säästyvät tältä kammottavalta tappajalta.²³⁵ Lääkärit pyrkivät välittämään terveystaloudusta myös valtakunnan päämedioiden kautta, joista tärkeimmäksi muotoutui päivittäin ilmestyvä *Helsingin Sanomat*, jonka laaja levikki takasi laajan yleisön. Vaikka rokotusta puolustettiin lehdessä ainoana keinona torjua tehokkaasti isorokkoa, kirjoitettiin *HS:ssä* vuonna 1915 kuitenkin myös epävarmuustekijöistä, jotka saattoivat vaikuttaa rokotuksen onnistumiseen:

²³³ Harjula 2015, 33.

²³⁴ Harjula 2015, 37–38.

²³⁵ Rokotuksen hyötyä valaisevia pikakuvia, *Terveydenhoitolehti* 7–9/1917, 17–19; Myrkyttämekö itsemme? Lääketieteen tärkeimmistä voitoista kulttuuritekijänä, *Terveydenhoitolehti* 12/1924, 6–10; *Terveydenhoitolehti* 2/1926, 8–10.

Suojelusrokotus on varmin suojelukeinomme isoarokkoa vastaan. Se ei kuitenkaan ole ainoa keinomme eikä se aina ole ehdottomasti varma. Epävarmaan tulokseen on monta syytä. Ensiksikin voi rokoteaine olla vanhentunutta tai muutoin heikontunutta. Toiseksi voi itse rokotuskin joskus epäonnistua: rokkoaine on voinut tulvautua pois ennen kuin se on ehtinyt imeytyä ruumiin nesteisiin tai istutuskohdasta on syntynyt verenvuoto, joka huuhtoo mukanaan rokkoaineen. Tällöin eivät rokot nouse.²³⁶

Rokotukseen liitettyjä negatiivisia tekijöitä käsitellään artikkelissa kuitenkin vain lyhyesti ja hankaluudet nimetään lähinnä pilaantuneesta rokotusaineesta tai rokottajan huolimattomasta toiminnasta johtuviksi. Rokotukseen liittyvistä haitoista kertominen jäi julkisessa keskustelussa lähinnä subjektiivisen kansalaiskommentoinnin varaan, josta vegetaarit täytyivät oman osansa. Virallisen tilastoinnin puutetta nousi korvaamaan rokotuksen vastustajien tekemät omat tilastot, joiden tieteellistä uskottavuutta on kuitenkin syytä epäillä suuresti. Suomen Vegetaarinen Yhdistys siteerasi usein ulkomaisten rokotevastustajien yhdistysten julkaisemia tekstejä, joita käytti rokotuspropagandassaan. *Terveys*-lehdessä julkaistiin pitkiä kertomuksia rokotuskuolemista ja -haitoista, joita täydennettiin puutteellisilla tilastoilla, joiden tietoja yhdisteltiin sekavasti ja kontekstistaan irrotettuina. *Terveys*-lehden sisällön totuusarvon tulkinta ja lähdekriittinen tarkastelu jäivät lukijan omalle vastuulle rokotuskysymyksessä, jossa virallisen tahon puolelta rokottamisen haittoja ei käsitelty julkisessa keskustelussa lähes lainkaan. *Terveys* jäi vegetaareille lähes ainoaksi kanavaksi rokotuskriittisten materiaalien julkaisemiseen:

Kun ihmisissä esiintyy kaksi aivan vastakkaista kantaa jossakin asiassa, niin on lehdistön tehtävänä huolehtia, että kummankin puolen kanta pääsee mahdollisimman tasapuolisesti esiintymään.²³⁷

Vegetaarit kokivat jääneensä valtion sensuurikoneiston jalkoihin, mikä esti tasapuolisen tiedon levittämisen. Tämä johti välillisesti myös kansalaisadressin hylkäämiseen vuonna 1930, millä näyttää olleen vegetaareihin ennen kaikkea lamauttava, psykologinen vaikutus, jos mittarina pidetään *Terveys*-lehteä. *Terveys*-lehteen numerot vuosilta 1930–1932 muuttuvat oleellisesti verrattuna 1910–1920-lukujen julkaisuihin.²³⁸ Viimeisten vuosikertojen

²³⁶ *Helsingin Sanomat* 23.05.1915/138A, 4.

²³⁷ Ihmisiksikö? Rokotuksesta, *Terveys* 12/1931, 12. Kts. myös Rokotusasiamme, *Terveys* 3/1930, 4.

²³⁸ Kurimot siirtyivät Oulusta vuoden 1930 loppupuolella Helsinkiin, josta Anna jatkoi *Terveys*-lehteen toimittamista kevääseen 1932 asti. *Terveys*-lehteen viimeiset numerot Kurimo toimitti Saimaan kanavan varrelta sijainneesta Onnenlinnan luonnonparantolasta, jossa hän vietti elämänsä viimeiset vuodet. Hän kuoli vuonna 1938 ollessaan 69-vuotias. *Terveys* 7–8/1932, 11.

sisällöistä noin puolet koostui mainoksista tai jo aiemmin julkaistuista artikkeleista. Kurimo tiedosti *Terveyttä* koskevat vaikeudet tilaajamäärien vähetessä, mihin hän näki ratkaisuksi monipuolisemman lehden julkaisemisen, mikä tapahtuisi vuodesta 1933 alkaen. Kuitenkin syys-lokakuun numero (1932) jäi *Terveyden* historian viimeiseksi painokseksi.²³⁹ Sampsa Luonnonmaa vastaavasti irtaantui S.V.Y:n ja *Terveyden* toiminnasta ja aloitti vegetaarisen *Terveyden Ystävä* -aikakausilehden (1930–1945) julkaisemisen Paimiosta. *Terveyden* jättämää tyhjiötä nousi täyttämään myös Helsingin Vegetaarisen Yhdistyksen²⁴⁰ toimittama julkaisu *Uusi Terveys* (1933–1939).

Vaikka kansan terveystiedon levittämisen oli tarkoitettu tapahtuvan virallisten terveystietojen kautta, mitä edusti muun muassa *Terveydenhoitolehti*, avasi porvarillisen kansanvalistamisen vaatimus oven myös vaihtoehtoisille terveystietojen levittämiselle. Keskiluokkainen opettamisen ilmapiiri mahdollisti terveystietojen tekemisen myös muille kuin lääkäreille, missä suhteessa akateemista lääketutkimusta tärkeämpää oli luokkasidonnainen sivistys. Harjula toteaa, että sivistyneistön tuli jakaa kansan alimpiin kerroksiin oman keskiluokkaisen identiteettinsä osia, jotka muotoituivat fyysisestä ja moraalista puhtaudesta, järjestelmällisyydestä, itsehillinnästä sekä kurinalaisuudesta.²⁴¹ Kun luonnonparannusoppi ja vegetarismi saapuivat Suomeen 1900-luvun alussa, oli mentaalinen pohja keskiluokkaan kohdistuneesta terveystietojen velvoitteesta jo olemassa.

4.2. Kätilöt rokottajina ja kansanterveyden edistäjinä

Rokottaminen oli siirretty vuoden 1883 asetuksen myötä kuntien vastuulle, jotta alueellinen rokotustoiminta helpottuisi ja kansallinen rokotuskattavuus nousisi. Tehtyjen toimien tulokset eivät kuitenkaan olleet halutunlaisia. Imeväisikäisten rokotuskattavuus heikkeni vähitellen 1890-luvulta lähtien, mikä sai valtion viranomaiset jälleen pohtimaan keinoja rokotuskattavuuden parantamiseksi, vaikka suuret isorokkoepidemit olivatkin jo harvinaisia 1900-luvun alkuun tultaessa.²⁴² Samoihin aikoihin rokottajan virkaa alkoivat

²³⁹ *Terveys* 9–10/1932, 3.

²⁴⁰ Helsingin Vegetaarinen Yhdistys oli perustettu alun perin S.V.Y:n paikallisyhdistykseksi vuonna 1921. *Terveys* 3/1921, 3–6; *Uusi Terveys* 1/1933, 2.

²⁴¹ Harjula 2015, 49.

²⁴² Ensirokotuksia annettiin pienten lasten lisäksi myös rokottamattomille aikuisille, jotka eivät olleet sairastaneet isorokkoa. Ensirokotteiden kattavuus vaihteli vuosittain suuresti keskimäärin 30–90 % välillä. Pitkänen 1990, 137/KUVIO 1.

vähitellen hoitaa kätilöt, jotka tekivät rokotustyötä oman kätilönvirransa ohella ”rokkoherrojen” sijasta (aiemmin rokottaminen oli ollut lähinnä lukkarien, lääkäreiden ja muiden rokotuskoulutuksen saaneiden maallikkojen tehtävänä). Viimeistään 1920-luvulle tultaessa yleisenä käytäntönä oli, että kunnankätilö toimi varsinaisen virransa ohella myös rokottajana.²⁴³ Ensimmäisen maailmansodan (1914–1918) aikana rokotekattavuutta onnistuttiin parantamaan kohonneen epidemiariskin varjolla, mistä huolimatta sisällissodan jälkeen puhkesi epidemia, johon sairastui 2469 suomalaista, joista kolmannes eli 752 henkilöä kuoli. Itärajalla puhjenneet pienemmät isorokkoepidemiat (1916–1919) voimistivat pelkoa taudin leviämisestä, mikä lisäsi kansalaisten rokotushalukkuutta.²⁴⁴ Tässä yhteydessä esiin nousivat myös kätilöiden saamat rokotuskorvaukset, joilla oli oleellinen vaikutus rokotuskattavuuteen *Kätilölehteen* kirjoittaneen Turun kätilöyhdistyksen sihteeri Emmi Lindströmin mukaan:

...Lääkintöhallitus tekisi aloitteen uuden *rokotusasetuksen* laatimiseksi, sillä vanhojen taksojen ollessa voimassa, jää rokotus useassa kunnassa ensi vuonna (1918) toimittamatta. Mikä taasen olisi hyvin vaarallista, kun ajatuksemme seuraavat nykyaikaa, sillä emmehän voi tehdä työtä, mistä meille koituu suoranaista aineellista vahinkoa.²⁴⁵

Voimassa ollut rokotelaki (1883) koettiin Kätilöyhdistyksessä vanhentuneeksi. Vanha laki ei huomioinut kätilöiden uutta roolia rokottajina eikä se sisältänyt pykälää rokotustyöstä saatavista korvauksista tai siihen liittyvistä kuluista, mistä syystä kätilöt toivoivat rokotelain uudelleen säätämistä. Myös Lääkintöhallinnossa heräsi tarve rokotelain uudistamiseen, mikä näyttäytyi ratkaisuksi laskevaan rokotekattavuuteen. Rokotuslain uudelleen säätäminen toteutuikin vuonna 1920, jolloin hyväksyttiin *Laki rokotusvelvollisuudesta isonrokon liikkeessa tahi uhatessa*. Todellisuudessa rokotuslain uudelleen määrittely sisälsi lähinnä jo olemassa olevien pykälien kiristämistä suhteessa aiempaan. Kuntia motivoitiin rokotustoiminnan tehostamiseen rahalla. Valtio maksoi kunnille yleisistä rokotustilaisuuksista nyt 50 penniä (aiemmin 20–25 penniä) jokaista rokotettua kohden, minkä tuli säädöksen mukaan helpottaa rokottajien eli kätilöiden palkanmaksussa.²⁴⁶

²⁴³ *Kätilölehti* 8/1929, 17–18. Kunnat saivat itse päättää, piirilääkärin lausunnolla ja maaherran vahvistuksella, kunnankätilöiden velvollisuudesta toimia myös rokottajina. Yleiseksi käytännöksi kuitenkin muodostui 1900-luvun alussa, että rokottajan virkaa hoiti kunnankätilö. Valtiopäiväasiakirja 1/1919, toinen osa, 318.

²⁴⁴ Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

²⁴⁵ Emmi Lindström: Rokotuspalkkauksen uudestaan järjestämisestä, *Kätilölehti* 11/1917, 6.

²⁴⁶ Valtiopäiväasiakirja 1/1919, toinen osa, 290–294; *Laki rokotusvelvollisuudesta isonrokon liikkeessa tahi uhatessa* 1920/17.

Vaikka rokotelakia säädettiin uudelleen, jäivät kätilöt suurimmilta osilta edelleen sen ulkopuolelle. Samanaikaisesti uuden rokotelain kanssa säädettiin *Laki kätilöiden asettamisesta maalaiskuntiin ja niiden palkkauksesta*.²⁴⁷ Uusi kätilölaki ei myöskään suoraan velvoittanut kuntia maksamaan kätilöille erillisestä rokotustyöstä aiheutuneita kuluja vaan jätti palkanmaksusta ja työstä määräävien sääntöjen laatimisen kuntien vastuulle. Asian toteutumista ei valvottu kenenkään taholta.²⁴⁸ Käytännössä tämä aiheutti sen, että kätilöiden saamat rokotuskorvaukset vaihtelivat hyvin suuresti sekä kunta- että yksilökohtaisesti.²⁴⁹ Myös kätilöiden päätyöstä maksettavissa palkoissa oli suuria vaihteluita, mikä vaikutti sekä rokotuskorvausten merkitykseen että vuosittaisiin kokonaisansioihin. Rokotussäädöksestä päättävät tahot olivat kuitenkin jo uutta asetusta luodessaan tietoisia maalaiskuntien hyvin vaihtelevista palkanmaksukäytännöistä, mikä ilmenee talousvaliokunnan mietinnöistä lakiesitysten puitteissa: ”Eri maalaiskunnissa on, sikäli kuin Valiokunnan tiedossa on ollut, maksettu kätilöille tähän asti hyvinkin erilaisia palkkoja.”²⁵⁰ Asiaa ei kuitenkaan huomioitu enää säädöksissä vaan vastuu maksettavista korvauksista jätettiin kunnille. Huomionarvoista on, että neuvotteluita kätilönviran sisällöistä ja palkkajärjestelmistä käytiin talousvaliokunnan, hallituksen ja lopulta eduskunnan välillä, ilman kätilöyhdistyksen tai työntekijäjärjestön ääntä.²⁵¹

Kätilöyhdistys toivoi säädösten sisältöihin edelleen useita muutoksia, kuten rokotuspalkkion korottamisen rahanarvoa vastaavalle tasolle (100 mk/1000 rokotettua).²⁵² Eduskunnassa hylättiin useamman kerran (1922, 1925, 1927) kätilöiden tekemät rokotuspalkkioiden korottamisesta sekä rokotelain sisällön muutoksista.²⁵³ Hylkäysperusteina mainittiin joka kerta koko rokotusasetuksen tuleva uudistaminen, joka tapahtuisi

²⁴⁷ *Laki kätilöiden asettamisesta maalaiskuntiin ja niiden palkkauksesta* 18/1920.

²⁴⁸ Säädos oikeutti kuntakohtaiset sopimukset mm. suoritettavasta palkasta ja rokotuskorvausten määrästä, palkanmaksutavasta, irtisanomisajasta, kätilön asuinpaikasta ja asunnosta tai asumisetua vastaavan rahasumman määrästä. Valtiopäiväasiakirja 1/1919, toinen osa, 318.

²⁴⁹ *Kätilölehti* 12/1924, 26; *Kätilölehti* 10/1927, 27; *Kätilölehti* 10/1929, 28; *Kätilölehti* 11/1929, 25–27.

²⁵⁰ Valtiopäiväasiakirja 1/1919, toinen osa, 302.

²⁵¹ Työntekijöiden laajamittainen, ammatillinen järjestäytyminen alkoi vähitellen vasta toisen maailmansodan (1939–1945) jälkeen, jolloin työntekijäpuolelle muodostui neuvottelumahdollisuus työn epäkohdista ja työsopimusten sisällöistä ammattiyhdistysliikkeiden ja yleisten työehtosopimusten kautta. Ammatillinen järjestäytyminen nousi nopeasti 1960- ja 70-lukujen myötä, jolloin ay-liikkeisiin kuuluvien työntekijöiden määrä nousi yli 50 prosenttiin. Ay-liikkeiden suosion huippu sijoittuu lamavuoteen 1993, jolloin järjestäytymisaste ylsi 85 prosenttiin. Hannikainen 2010, 70–73.

²⁵² Suomen Kätilöyhdistysten Keskusliiton Hallituksen kokous, *Kätilölehti* 6/1927, 14; Rokotuspalkkio, *Kätilölehti* 12/1927, 12.

²⁵³ Suomen Kätilöyhdistysten Keskusliiton II Yleinen kokous, *Kätilölehti* 5/1926, 4.

lähivuosina.²⁵⁴ Kunnille maksettavaa valtionapua kuitenkin korotettiin (1928), mutta todellisuudessa nostetut korvaussummat eivät näkyneet kättilöiden palkassa vaan jäivät kuntien omaan kassaan.²⁵⁵

Palkanmaksuun liittyvien ongelmien lisäksi suurin osa rokottajista joutui itse maksamaan kyytinsä rokotuskokouksiin. Etäisyydet rokotuspaikoille olivat toisinaan hyvin pitkiä ja matkanteko hankalaa, etenkin Oulun ja Järvi-Suomen alueella rokottajien matkustamiseen kului keskimääräistä pidempi aika. Kyytien lisäksi kättilöiden maksettaviksi jäi usein myös rokotusvälineiden putsamiseen tarkoitettut desinfioimisaineet. Lisäksi kirkonherroilta kättilöille siirretty rokotuspöytäkirjojen laatiminen oli *Kättilölehden* mukaan hyvin suuritöistä ja hankalaa, millä oli oletettavasti vaikutus rokotuspiirikohtaisten tietojen kirjaamiseen ja paikkansa pitävyyteen. Rokotuskirjanpitoon²⁵⁶ tuli joka vuosi merkata kaikki rokotuskokouksessa rokottamattomat henkilöt sekä myös aiempina vuosina rokotuksen laiminlyöneet.²⁵⁷ Joissakin tapauksissa kunnan rokotuskäytänteitä kritisoineita kättilöitä oli irtisanottu ilman irtisanomisaikaa tai -perusteluita, minkä vuoksi suuri osa kättilöistä alistui kuntien tahdon alle ja toteutti rokotustyötä työpaikkansa menettämisen pelossa.²⁵⁸

Kättilöiden rokotustyön epäkohdat säilyivät lähes muuttumattomina aina 1930-luvun alkupuolelle asti, mikä lisäsi *Kättilölehdessä* rokotustyötä kritisoivien artikkelien määrää.²⁵⁹ Kättilöyhdistysten keskusliiton hallituksen puheenjohtaja, lääketieteen lisensiaatti Rosa

²⁵⁴ Suomen Kättilöyhdistysten Keskusliiton Hallituksen kokous, *Kättilölehti* 6/1927, 13–14.

²⁵⁵ *Kättilölehti* 1/1929, 17. Uusi laki teoriassa lähes kolminkertaisti kättilöiden vuosipalkan 1200 markasta 3000 markkaan, josta valtio korvasi kunnille vuosittain 2000 mk/kättilö, köyhät kunnat saivat tarvittaessa valtionapuna suuremman summan. Valtiopäiväasiakirja 1/1919, toinen osa, 302, 317–319.

²⁵⁶ Rokotusluetteloiden kokoamista oli 1800-luvun lopulta lähtien hankaloittanut mm. työväestön liikkuvuus, puutteelliset tiedot rokottamattomista, luetteloiden laatimiseen kuluva aika sekä velvoitteeseen kohdistunut välinpitämättömyys. Aiemmin kunnankättilöt olivat saaneet rokotusluetteloita seurakuntien kirkkoherroilta, jotka olivat määrätty (1911) laatimaan listoja rokottamattomista, mikä kuitenkin epäonnistui monin paikoin 1910-luvun kuluessa. Kirjanpitovelvollisuus siirrettiin vähitellen kunnanrokottajille eli kättilöille. Mäkelä 2007, 139–140.

²⁵⁷ Rokotuskokousten pitämiseen kului keskikoisissa kunnissa keskimäärin 10–12 päivää, minkä jälkeen rokotusluetteloiden laatiminen kesti 4–10 päivää. Rokotuskirjanpitoon liittyi useita ongelmia, esimerkiksi rokotuksen haluavat kansalaiset pystyivät menemään mihin tahansa rokotuspiiriin rokotettavaksi, mikä vaikeutti kuntakohtaisten tilastojen laatimista. *Kättilölehti* 10/1930, 15; *Kättilölehti* 8/1932, 11–14.

²⁵⁸ *Kättilölehti* 9/1930, 7.

²⁵⁹ *Kättilölehti* 11/1917, 5–6; *Kättilölehti* 3/1929, 7; *Kättilölehti* 7/1929, 7; *Kättilölehti* 9/1930, 5; *Kättilölehti* 10/1930, 15–17; *Kättilölehti* 8/1932, 11–14.

Lilja-Johnsson (1884–1943)²⁶⁰ kuvailee kättilöiden velvoitetta rokottamistyöhön seuraavasti: ”Rokotustyön suorittaminen on täten käynyt kättilöille vastenmieliseksi virkatoimittukseksi.”²⁶¹ Lilja-Johnssonin kommentoinnin voidaan nähdä ilmentävän koko Kättilöyhdistyksen kantaa, mikä kertoo samalla myös ongelman laajuudesta. Kättilöyhdistyksen Turun ja Porin läänin alaostaston vuosikokouksessa (1929) asia nousi jälleen esiin:

Nykyään on siis rokotus jokaisessa kunnassa kunnan palkkaaman rokottajan (s.o. käytännössä asianomaisen kättilön) tehtävänä. Mutta voi sanoa, että rokotus meillä tätä nykyä sittenkin on rappiolla. Isorokko ei viime aikoina ole vakavasti uhannut maattamme. Vanhemmat eivät tuo lapsiaan rokotustilaisuuksiin läheskään tyydyttävissä määrin. Tämä johtuu saamattomuudesta ja välinpitämättömyydestä, mutta toisinaan myös rokotuksenvastaisesta kiihokuksesta. Kättilöt, jotka saavat rokotuksen suorittamisesta mitättömän pienen korvauksen, eivät hyvin ymmärrettäväsi osoita minkäänlaista intoa asiaa kohtaan. Kunnallislautakunnat ja piirilääkärit tavallisesti katsovat rokotuskysymyksen huonoa tilaa sormien läpi.²⁶²

Rahaan liittyvien ongelmien lisäksi kättilöt joutuivat rokotustilanteissa kohtaamaan myös rokotusta vastustavia kansalaisia. *Terveyden* artikkeli ”Rokotusadressi” kertoo kättilöiden olleen välikädessä rokotusta puoltavan maaherran ja rokotusta vastustavan kansanosan välissä: ”Tämä ristiriita ei voi jatkua pitempään. Ja sen täytyy ratketa kansan hyväksi.”²⁶³ Vegetaarien piirissä kättilöiden rokotustyö nähtiin myös taloudellisena toimena, jonka avulla oli mahdollista keplotella itselleen lisäansioita, kuten Luonnonmaa kuvailee:

Kättilöille ja rokottajille tämä rokotushomma merkitsi lisätuloja: eräskin kättilö sanoi rokottaneensa kolmisentuhatta henkeä. Näistä sai hän taksan mukaan palkkaa 35 penniä hengeltä, mutta ne, joita hän rokotti yksityisesti kotonaan, maksoivat kuka 5 mk, kuka enemmän.²⁶⁴

²⁶⁰ Suomen lääkäreistä vuonna 1920 kuusi prosenttia (yhteensä 657 lääkäriä, joista naisia oli 39) oli naislääkäreitä. Vuonna 1930 naislääkärien osuus oli yhdeksän prosenttia (yhteensä 1000 lääkäriä, joista naisia oli 90). Vuorinen 2010, 252 / taulukko.

²⁶¹ *Kättilölehti* 6/1925, 6.

²⁶² Gunnar Johnsson, Piirteitä lääkintälaitoksen kehityksestä Kuopion ja Mikkelin läänien alueella (katkelmia lääketieteellisessä aikakauslehdessä *Duodecimissa* olleesta kirjoituksesta), *Kättilölehti* 8/1929, 17–18. Matalaan rokotuskattavuuden ja kättilöiden rokotustoimintaan liittyvät ongelmat olivat myös Lääkäriselitys Duodecim tiedossa. Lääkäri Gunnar Johnsson ei ollut Rosa Lilja-Johnssonin aviopuoliso samasta sukunimestä huolimatta. Forsius 2009, Rosa Lilja-Johnsson (1884–1943) – naistentautien ja synnytysten erikoislääkäri, kättilötyön kehittäjä, [sähköinen lähde](#).

²⁶³ *Terveys* 12/1927, 4.

²⁶⁴ *Terveys* 10/1931, 12.

Kättilölehden mukaan vain muutamissa harvoissa tapauksissa kunnat olivat maksaneet kättilöille riittäviä rokotuskorvauksia. Varakkaan porvariston oli mahdollista hankkia terveyspalveluita yksityisiltä lääkäreiltä, mikä ulottui Luonnonmaan edellä mainitun sitaatin perusteella myös rokotustoimintaan. Kättilöiden vastaanottamien rokotuspalkkioiden määrässä ratkaisevassa roolissa oli myös paikallisen rokotusmyönteisen eliitin suuruus, kättilöiden halukkuus pitää yksityistä rokotusvastaanottoa sekä siihen tarvittavien rokotusvälineiden hankintamahdollisuudet.

Vegetaarit arvostelivat rokotuskysymyksessä ensisijaisesti lääkäreitä, jotka pelkurimaisesti eivät itse edes uskaltaneet rokottaa, koska pelkäsivät rokotteiden aiheuttamia komplikaatioita ja kansan reaktioita. *Terveydessä* kirjoitettiin, kuinka rokotteita vastustaneet kansalaiset antoivat kuitenkin usein rokotuttaa sekä itsensä, että lapsensa herttaisen kättilön saapuessa rokotuspaikalle. Rokottamiseen myöntyneet kansalaiset pelkäsivät joutuvansa joko oman pitäjän väen tai valtion kanssa vaikeuksiin, mikäli nousisivat julkisesti vastustamaan rokotuksia.²⁶⁵ Osansa Luonnonmaan valtiollisen terveydenhuollon kritiikistä saivat myös kättilöt ja toisinaan rokotuksia hoitaneet sairaanhoitajat, jotka Luonnonmaan mukaan toteuttivat rokottamistyötä, josta eivät edes ymmärtäneet mitään:

Sitä [rokotuskomplikaatioiden] pelkoa osoittaa myöskin osaltaan se, että he [lääkärit] eivät itse harjoita tuota likaista ja inhoittavaa työtään ihmisten veren pilaamiseksi rokkomädällä vaan palkkaavat siihen yksinkertaisia, tietämättömiä ja edesvastuuttomia sairaanhoitajia ja kättilöitä, jotka eivät tosiaankaan itse tiedä, mitä he tekevät.²⁶⁶

Kättilöt ja sairaanhoitajat joutuivat rokotusasiassa myös lääkäreiden arvostelun kohteeksi. Jotkut lääkärit valittelivat *Terveystoimilehdessä*, että jotkut rokottivat lääkärien kielloista huolimatta sairaita tai juuri sairastaneita lapsia, joiden rokottamista olisi ehdottomasti pitänyt lykätä.²⁶⁷ Täysin puhdaskaan lehmänrokkoaine ei ollut kuitenkaan täysin riskitön. Lääkäreiden mukaan sairaan lapsen rokottaminen asetti lapsen suuren vaaraan, minkä seurauksena saattoi pahimmillaan olla jopa lapsen kuolema. ReijoWaara muistuteli ihotautisten (esim. atopia tai vesirokko) lasten rokottamisen vaarallisuudesta.

²⁶⁵ *Terveys* 10/1931, 14.

²⁶⁶ *Terveys* 10/1931, 14.

²⁶⁷ Duodecim suositteli pienten lasten rokottamista vasta yli yksivuotiaana sekä rokottamisen välttämistä toistaiseksi, mikäli rokotettava oli fyysisesti liian heikko, likainen iholtaan tai sairasti parhaillaan jotakin muuta tautia. *Terveystoimilehti* 8–9/1911, 7.

Ihotaudin seurauksena saattoivat isorokkorokotuksen yleisesti tunnustetut haittapuolet, kuten rokotuskohtaan nousevat rokkonäppylät ja korkea kuume voimistua tai ihossa jo valmiiksi oleva infektio pahentua:

Omasta puolestani olen jo aikoja sitten aina rokottajilleni teroittanut mieleen, että heidän tulee lykätä rokotusta toistaiseksi, kun vaan on vähintäänkin syytä epäillä, ettei lapsi ole täysin terve ja puhdas ihoinen tahi se vasta äsken on toipunut ankarammasta taudista.²⁶⁸

Ainoastaan äärimmäisessä tilanteessa, jossa isorokko jo riehui lähiseudulla voimakkaana, tulisi sairaatkin lapset lääkärin harkinnan mukaan rokottaa. Rokotusten kontraindikaatiot eli vasta-aiheet²⁶⁹ ovat nykyisin huomattavasti paremmin tiedossa, mutta 1900-luvun alussa osalla lääkäreistä oli jo kuitenkin hyvä ymmärrys, missä tilanteissa rokottamista tulisi siirtää tai jopa kokonaan välttää. Säädetty rokotelait (1883, 1920) eivät eritelleet rokotuksen vasta-aiheita vaan hyväksyttävät syyt rokotuksen lykkäämiseen perustuivat lähinnä käytännön kokemuksesta saatuun tietoon, jota lääkärit pyrkivät jakamaan rokottajille muun muassa *Terveydenhoitolehden* välityksellä. Todellisuudessa rokotuskäytännöissä oli kuitenkin runsaasti vaihtelua sekä lääkäreiden että rokottajien välillä aina 1900-luvun alkuun asti, mistä kertoo Reijo Waaran *Terveydenhoitolehden* artikkeli:

Suojelusrokotus... on toimitettava huolellisesti. Jokainen on oikeutettu vaatimaan, että se suoritetaan kaikkialla taidolla ja pienimpiin seikkoihin saakka ulottuvan puhtaasti sekä että rokotusaine on aina mallikelpoista.²⁷⁰

Tekstistä voi päätellä, että joillakin rokottajilla oli parantamisen varaa rokotustyönsä suorittamisessa. Onnistunut ja hyvin suoritettu isorokkorokotus oli Reijo Waaran mukaan ainoa varma keino taistella isorokkoa vastaan. Lääketieteellisissä toimenpiteissä käytettyjen instrumenttien steriiliyteen ja käsien puhtauteen alettiin kiinnittämään maailmalla

²⁶⁸ *Terveydenhoitolehti* 9/1908, 5.

²⁶⁹ Nykyisin tiedossa olevat yleisimmät kontraindikaatiot ovat joko akuutti infektio- tai kuumetauti, raskaus, neurologiset, keskushermostoperäiset tai immunologiset sairaudet, rokotuksen jälkeen esiintynyt aivo- tai selkäydintulehdus. Nykyisessä THL:n rokoteohjeistuksessa kuitenkin todetaan, kuten *Terveydenhoitolehdessä* jo sata vuotta sitten, että epidemian aikana tai merkittävässä taudille altistumisessa tulee rokotus aina antaa, vaikka rokotettavalla olisi jokin muu akuutti voimakas oireinen infektio. Näitä tilanteita ovat muun muassa vesikauhulle altistuminen, johon rokote on ainoa varma hoitokeino tappavaa virusta vastaan. THL 23.3.2019, Rokotusohje, sähköinen lähde.

²⁷⁰ Isosta rokosta ja rokotuksesta, *Terveydenhoitolehti* 7–8/1912, 9; Ks. myös *HS* 12.11.1927/307, 3.

huomiota vasta 1800-luvun loppupuolelta lähtien.²⁷¹ Likaisiin rokotusvälineisiin ja -toimenpiteen huonoon hygieniaan liittyi terveyttä ja henkeä uhkaavia riskejä, kuten verenmyrkytyksiä. Yleisessä hygieniatasossa oli kuitenkin runsaasti puutteita vielä 1900-luvun alussa, mistä kertoo *Terveystieteiden aikakauslehti* rokotusohjeistus vuodelta 1917:

Ensinnäkin tulee vaatia yleisöltä itseltään, että juuri ennen kuin tuodaan lapsi rokotettavaksi, sitä on lämpimässä vedessä pesty ja sille vaihdettu puhtaita alusvaatteita. Rokottajan tulisi suorastaan kieltäytyä rokottamasta likaisissa vaatteissa tuotuja tahi muutoin likaisia lapsia.²⁷²

Lisäksi Reijo Waara korosti, että vanhempien tulee valvoa rokotuksen jälkeen, ettei rokotuskohtaan pääse ulkoapäin likaa ja bakteereita. Hänen mukaansa rokotuksen vastustajat laittoivat rokotuksen syyksi toimenpiteen jälkeen ilmenneet iho-ongelmat ja ihon likaisuudesta johtuneet verenmyrkytykset:

Mallikelpoinen puhtaus on siten aivan välttämätön rokottamisessakin, että ihopinnan ja vaatteidenkin liassa useimmiten piilee vaarallisia märkäbakteereja, joita ihoa leikatessa rokottamista varten, voi päästä lapsen vereen synnyttämään verenmyrkytyksen. Tällaisia tapauksia on yleisö sitten hyvin valmis panemaan rokotusaineen syyksi laittamassa rokotuksen syyksi, kun ei mielellään tahdo itseään syyttää.²⁷³

Rokotteen ei luvattu enää 1900-luvun alussa antavan täydellistä, sata prosenttista suojaa vaan lääkärit pyrkivät tuomaan esiin, miten rokotetut yleensä säästyivät isorokon vaarallisimmalta muodolta ja välttyivät näin myös mahdolliselta kuolemalta. *Terveystieteiden aikakauslehti* isorokosta kertovat artikkelit toistavat kerta toisensa jälkeen, kuinka rokotuksesta saatu hyöty on kiistämätön ja yksittäiset haitat olemattomia suuressa mittakaavassa, kun

²⁷¹ Mikrobikontaminaation kulun ymmärsi ensimmäisen kerran itävaltaunkarilainen lääkäri Ignaz Semmelweiss (1818–1865), joka kiinnitti huomionsa vuonna 1847 ruumiinavausta tehneisiin lääkäriopiskelijoihin, jotka kulkivat suoraan ruumiinavaussalista synnytyssaliin pesemättä ensin käsiään. Semmelweissin antama määräys lääkäriopiskelijoille käsien klooripesusta vähensi välittömästi osaston aiemmin selittämättömän korkeaa lapsivuodekuolleisuutta, mistä alkaen desinfiointi ja antiseptiikka vakiintuivat osaksi lääketiedettä. Semmelweisin havaintoa tukivat ranskalaisen biokemisti Louis Pasteurin (1822–1895) bakteriologiset tutkimukset sekä pastöroinnin keksiminen, jossa bakteereja tuhotaan kuumentamalla. Englantilainen lääkäri Joseph Lister (1827–1912) huomasi bakteerien kulkeutuvan ihmiseen myös likaisten leikkausinstrumenttien välityksellä, mistä syystä hän aloitti 1865 kirurgisten välineiden sterilisoinnin karbolihapolla, minkä myötä leikkausten jälkeinen kuolleisuus väheni hänen osastollaan 30 %. Achté, Rantanen & Tamminen 1994, 12–13; Cartwright 28.9.2018, [sähköinen lähde](#).

²⁷² Isosta rokosta ja rokotuksesta, *Terveystieteiden aikakauslehti* 7–8/1912, 9.

²⁷³ Isosta rokosta ja rokotuksesta, *Terveystieteiden aikakauslehti* 7–8/1912, 3–16.

huomioidaan koko väestön sairastuvuus ja kuolleisuus. Isorokkorokotuksella ja kättilöillä oli siten tärkeä tehtävä kansanterveyden edistäjinä.

1910- ja 1920-luvuilla matalan rokotekattavuuden syiksi on tutkimuskirjallisuudessa lueteltu pääsääntöisesti joko luontaisen terveydenhoidon, kuten vegetarismien saavuttama alueellinen suosio, uskonnollisuus, johon liittyi usko Jumalan sallimuksesta, sosialistisen lehdistön yllyttäminen porvarihallinnon toimia vastaan, isorokon vähenevä esiintyminen, ihmisten välinpitämättömyys tai tehoton sakkorangaistuskäytäntö.²⁷⁴

Edellä mainituilla tekijöillä on ilman epäilystä ollut suurin vaikutus maan rokotuskattavuuteen, mutta taustalla on saattanut vaikuttaa myös niin sanottuja hiljaisia tekijöitä, joiden merkitys on jäänyt piiloon. *Kättilölehden* artikkelien valossa yksi selittävä tekijä alueellisiin rokotekattavuuden eroihin saattaa mielestäni olla joidenkin kättilöiden rokotustyöhön liittyneet epäkohdat. Tästä näkökulmasta valtiolla ja kunnilla itsellään oli välillinen vaikutus rokotusten onnistumiseen sekä rokotustapahtumien järjestämiseen, mikä vaikutti siten myös rokotuskattavuuteen. Kättilöiden saamalla rokotuskorvauksilla oli osaltaan jonkin asteinen yhteys käytettyjen rokotusvälineiden puhtauteen, mikä vaikutti edelleen infektioiden mahdollisuuteen ja sitä kautta myös kansalaisten rokotushalukkuuteen.

Kättilöt näyttävät joutuneen monessakin suhteessa välikäteen toimiessaan kuntien rokotajina. Paitsi, että he saivat osansa rokotevastaisten agitaattorien, kuten Sampsa Luonnonmaan, väheksynnästä päälle, joutuivat he usein tekemään rokotustyötään puitteissa, jotka kuormittivat heitä monin tavoin, myös taloudellisesti. Rokotusorganisaation rakenteiden tutkiminen paljasti minulle vallinneen patriarkaalisen ilmapiirin vahvuuden sekä useita sukupuoleen ja luokka-asemaan kiinnittyviä tekijöitä, mutta toisaalta myös nuoren tasavallan lainsäädäntörutiinien ja työntekijäyhdistysten heikkouden. Vaikuttiko sukupuoli ja kättilönammatti kenties siihen, että kättilöiden rokotuspalkkajärjestelmän epäoikeudenmukaisuutta ei pidetty lain säätämisen puitteissa tärkeänä? Vai oliko kättilöiden valitukset rokotuskorvauksista irrelevantteja kansanterveyden ja -rakentamisen laajassa viitekehyksessä, jossa Suomi vasta loi hyvinvointivaltionsa perusteita?

²⁷⁴ Ks. esim. Pitkänen 1990, 127–129; Mäkelä 2007, 59; Rytty 2017, 144.

4.3. Rokotusmenetelmä suhteessa rokotushaittoihin

Isorokkorokotusta käsittelevissä tutkimuksissa rokotukseen liittyneet haitat nähdään ensisijaisesti varhaisen ihmisperäisen variolaation (variola-virus) ongelmiksi, jotka suurimmaksi osaksi poistuivat välittömästi tai melko nopeasti lehmärokkorokotteen eli vakinaation ilmestymisen jälkeen.²⁷⁵ Rokotushaittojen katsotaan pääosin hävinneen viimeistään 1800-luvun loppupuoliskolla, jolloin kädestä käteen tehdyistä rokotuksista useamman lähteen mukaan luovuttiin,²⁷⁶ ja lehmänrokkoaineeseen lisätty glyseroli (glyseriini) paransi rokotusaineen laatua ja säilyvyyttä 1850-luvulta lähtien.²⁷⁷

Glyserolin lisäämistä rokotusaineeseen harjoitettiin Euroopassa jossakin määrin 1850–1880-luvuilla lähinnä säilyvyyden ja rokotusaineen määrän kasvattamisen takia, mikäli virusainetta oli saatavilla vain vähäinen määrä epidemian uhatessa.²⁷⁸ Ratkaisevan muutoksen glyserolin käyttöön aloitti englantilainen lääkäri Sydney Arthur Monckton Copemanin (1862–1947) laboratoriotutkimukset. Copeman osoitti vuonna 1891, että glyserolilla oli myös antimikrobisia vaikutuksia rokotusaineen epäpuhtauksiin vaikuttamatta kuitenkaan itse rokotteen tehoon. Hän tutki muun muassa puhtaan glyserolin prosentuaalisen suhteen vaikutusta eri bakteerien²⁷⁹ toimintaan sekä lehmänrokkoaineen oikeaoppisia valmistus- ja säilytysolosuhteita. Copemanin havainto aloitti glyseroidun

²⁷⁵ Vuorinen toteaa teoksissaan *Tautinen historia* (2002) sekä *Taudit, parantajat ja parannettavat – Lääketieteellinen historia* (2010) lehmäperäisen rokkoaineen käyttöön liittyviksi ongelmiksi lähinnä huonon saatavuuden sekä säilyvyyden kuumassa ilmastossa, mikä vaikeutti rokottamistyötä etenkin tropiikissa. Vuorinen 2002, 132–134; Vuorinen 2010, 218–219, 245. Ks. myös Kallioinen 2009, 56, 59, 61–64.

²⁷⁶ Pitkänen 1990, 135; Vuento 2016, 40; Rytty 28.11.2017.

²⁷⁷ Rytty kirjoittaa, kuinka lehmänrokkorokotuksia vastustettiin 1800-luvulla voimakkaasti, etenkin Englannissa, sekä pakkorokotusten että rokotukseen liitettyjen havaittujen tai oletettujen haittavaikutusten vuoksi. Hän kirjoittaa seuraavasti: ”Alussa rokkoaineena käytettiin ihmisestä toiseen siirrettävää, lehmänrokon synnyttämistä ihorakkuloista saatavaa nestettä eli lymfaa. Ongelmana kuitenkin oli, että rokkoaine menetti matkan varrella usein tehoaan, ja samalla saatettiin siirtää ihmisestä toiseen muita tauteja, kuten kuppaa eli syfilistä, minkä takia käsivarresta toiseen -menetelmä kiellettiin useimmissa maissa jo 1870-luvulla tai viimeistään ennen 1900-luvun alkua. Väitteet siitä, että isorokkorokotus aiheutti kuppaa, jatkoivat kuitenkin elämäänsä vielä 1900-luvun alun rokotevastaisessa propagandassakin. Rokkoaineena alettiin 1800-luvun puolivälin jälkeen käyttää lehmärokkoon tartutetuista vasikoista saatua nestettä, kun sen laatua ja säilyvyyttä onnistuttiin parantamaan. Ennen bakteeriteorian vakiintumista ja steriileitä rokotteen valmistusolosuhteita vasikoiden rokkorakkuloista kaavittu neste oli silti aina enemmän tai vähemmän erilaisten bakteerien saastuttamaa.” Rytty 28.11.2017, Vastustettiin sitä rokotusta ennenkin, [sähköinen tiedosto](#). Rokotusaineen laadun ja säilyvyyden parantamisella Rytty viitanee glyserolin lisäämiseen rokotusaineeseen. Blogitekstissä ei mainita erikseen tietoja Suomen osalta vaan asiasta puhutaan enemmänkin yleisellä tasolla.

²⁷⁸ Copeman 1898, 154–157.

²⁷⁹ Copeman tutki mm. erilaisten coli- ja tuberkuloosibakteerien sekä hiivojen lisääntymistä rokotusaineessa, kun glyseriinipitoisuutta, säilytyslämpötilaa ja -aikaa manipuloitiin. Copeman 1898, 164–165.

lehmänrokkoaineen laajemmat lääketieteelliset tutkimukset, muun muassa Pariisissa ja Berliinissä, mutta vasta 1890-luvulla. Glyseroidusta lehmänrokkoaineesta luennoitiin Lontoon lääkäriopiskelijoille vuonna 1898, minkä myötä samana vuonna säädetyssä rokotelaissa glyseroitu vasikkarokote nostettiin Englannissa ensisijaiseksi rokotusaineksi.²⁸⁰ Copeman itse totesi, ettei glyserolin lisääminen osaksi rokoteainetta ole uusi asia, mutta se on jäänyt vaille suurempaa huomiota aina 1890-luvun loppupuolelle asti.²⁸¹

Glyserolilla on oletettavasti ollut jonkinasteinen rooli rokoteaineen säilyvyydessä ja laadussa jo ennen 1890-lukua, mutta sen merkitys ja käyttö laajassa mittakaavassa nousee vasta Copemanin havaintojen myötä 1890-luvulla.²⁸² Tästä syystä glyserolin osuutta eurooppalaisen lehmärokkoaineen laadun parantajana ei voida mielestäni korostaa 1800-luvun puolivälistä lähtien vaan vasta 1800- ja 1900-lukujen vaihteesta alkaen. Ajatustani tukee ulkomaalainen tutkimuskirjallisuus, jossa todetaan Copemanin tutkimustulosten olleen ratkaisevia glyserolin käytön vakiintumisessa osana rokotusainetta.²⁸³

Suomessa käytettiin ulkomailla valmistettua lehmänrokkoainetta ainakin 1890-luvulle asti. Lehmänrokkoainetta lähetettiin maahan ja rokotuspaikkakunnille joko kuivattuna pulverina lasilevyjen välissä tai nestemäisenä lymfana, johon oli mahdollisesti valmistusvaiheessa tai vasta rokotustilanteessa sekoitettu glyseriiniä. Oletettavasti glyserolin käyttö vakiintui perifeerisessä Suomessa muuta Eurooppaa myöhemmin, kuten myös

²⁸⁰ Copeman & al. 21.5.1898; The Vaccination Act 1898, *The British Medical Journal* 29.101.1898, 1352, [sähköinen lähde](#).

²⁸¹ Englantilainen lääkäri R. Cheyne kirjoitti jo vuonna 1850 *Medical Times* -lehteen, kuinka glyserolin lisäämisellä voidaan pidentää rokotusaineen käyttöikä. Copemanin mukaan Cheynen todistelut glyserolin hyödyistä rokotusaineen säilyvyyden parantamisessa (mm. Mr. Cheynen tutkimukset 1850-luvulla) jäivät kuitenkin pimentoon ja aineen merkityksellisyys huomioitiin laajemmassa mittakaavassa vasta 1890-luvulta lähtien. Copeman kirjoittaa vuonna 1898 seuraavasti: ”Admixture of glycerine and vaccine lymph is, of course, no new device... As Mr. Cheyne’s work appears to have been overlooked until quite recently...” Copeman 1898, 155.

²⁸² Glyserolin lisääminen rokotusaineeseen kohtasi paikoitellen myös kritiikkiä. Saksan *Rügen*-saarella vuosien 1885–1886 aikana glyseroidulla vaccinia-aineella rokotetut lapset (79 hlöä) sairastuivat märkäruppeen. Rokotusaineena oli käytettävissä ainoastaan kahden lasiputken verran ihmisestä otettua vaccinia-virusta, joka oli lähetetty saarelle tymoliin sekoitettuna (luontaisella ja synteettisellä tymolilla on antibakteerisia ja hiivoja tappavia ominaisuuksia). Perillä *Rügen*issa rokoteaine sekoitettiin glyseroliin, jonka väitettiin olevan syynä myöhemmin puhjenneeseen märkärupiepidemiaan. Copemanin tutkimusten perusteella lasten sairastumisen syynä märkäruppeen oli todennäköisesti glyserolin väärä sekoitussuhde, epätietoisuus aineen oikeista valmistus- ja säilytysolosuhteista tai ihmisperäinen lehmänrokkoaine. Hän todisti kliinisillä kokeilla, että puhtaan glyserolin osuus rokoteaineesta oli oltava 50 %, jotta sen antimikrobiset ominaisuudet pääsivät esiin, mikä nosti glyserolin lisäämisen osaksi rokotusainetta maailman huomioon. Copeman 1898, 160, 169–171, 177–187.

²⁸³ *The History of Vaccines 2020, Advances in Vaccine Production 1891*, [sähköinen lähde](#).

muut lääketieteen keksinnöt sekä kulttuuri-ideologiset suuntaukset ylipäänsä. Vuorisen mukaan (2010) Suomessa ei tehty itsenäistä lääketieteellistä tutkimusta, joten Suomi oli 1900-luvun puoliväliin saakka riippuvainen ulkomailla, lähinnä Englannissa, Ranskassa ja Saksassa tehdyistä tutkimuksista, joiden tulokset näkyivät syrjäisessä Suomessa vasta viiveellä.²⁸⁴

Vaikka glyserolin käytön vakiintumisella oli tärkeä tehtävä rokoteaineen säilyvyydessä ja puhtaudessa, nousee glyserolia tärkeämmäksi tekijäksi käytetty rokotusmenetelmä suhteessa rokotushaittoihin. Vegetaarisen rokotevastaisuuden tärkein peruste ja väittämät rokotuksen vaarallisuudesta kiinnittyivät rokotuksen kautta siirtyviin tai kehittyviin liitännäissairauksiin, kuten kuppaan ja tuberkuloosiin. *Terveystieteiden aikakauslehti* kerrotaan rokotusturvallisuuden parantuneen, kun rokottamismenetelmänä alettiin käyttämään niin kutsuttua suoraa lehmänrokkoainetta:

... kun otetaan [vaccinia-] rokotusainetta yhdestä henkilöstä toiseen samalla voitaisiin myöskin välittää muuta taudintartuntaa tahi sairaalloisuutta, on kehitys meillä johtanut siihen, että ainoastaan n.k. eläimellistä rokotusainetta enää nyt käytetään. Tätä rokotusainetta valmistetaan Helsingissä erityisessä tarkan valvonnan alla olevassa laitoksessa siten, että sitä ensin istutetaan terveiksi havaittuihin vasikkoihin, joista se kehittyneenä korjataan ja säilytetään lähetettäväksi tarpeen ja tilauksen mukaan ympäri Suomen. Täten ylläpidetään aina tarpeellinen määrä hyvää ja tehokasta, jokaisesta tartunnasta vapaata rokotusainetta.²⁸⁵

Artikkelin kirjoittaja, Lappeenrannan piirilääkäri Hällström toteaa vuonna 1911, että käsisivaresta toiseen tehtävistä lehmänrokon istutuksista on viimein voitu luopua, koska Helsinkiin perustetusta ensimmäisestä kotimaisesta vivisektiolaitoksesta saadaan nyt tarpeeksi lehmänrokkoainetta koko maahan lähetettäväksi. Myös Helsingin piirilääkäri (1904–1926) ReijoWaara kirjoittaa vuonna 1908, että vielä vähän aikaa sitten käytössä ollut kädestä toiseen tehtävää rokottamista ei tarvitse onneksi enää vasikkarokotteen yleistymisen jälkeen tehdä. ReijoWaaran mukaan toisesta ihmisestä otettua rokotusainetta istuttaessaan sai rokottaja aina pelätä siirtävänsä rokotusaineen ohella lapsiin myös ”syfilistautia tahi tuberkulosia.”²⁸⁶ ReijoWaara kuitenkin myönsi vuonna 1908, että

²⁸⁴ Vuorinen 2010, 248; Suomen Lääketieteensäätiö, Historia, [sähköinen lähde](#).

²⁸⁵ *Terveystieteiden aikakauslehti* 8–9/1911, 5.

²⁸⁶ *Terveystieteiden aikakauslehti* 9/1908, 4. Rokotusasetus (1883), joka astui voimaan 1885–1890 määräsi rokottajan olevan oikeutettu ottamaan rokkoainetta aiemmin rokotetun iholle nousevista rakkuloista. *Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksesta Suomenmaassa* 6 § 17.12.1883/39.

rokottamiseen liittyi edelleen terveysuhkia, etenkin ihosairaiden ja heikkovointisten lasten kohdalla, jotka saattoivat rokottamisen jälkeen alkaa kitua ja sairastella, mistä syystä hän pohti vuonna 1908 *Terveydenhoitolehdessä* jopa rokotepakon poistamista ja lain uudelleen määrittämisen tarvetta.²⁸⁷

Kättilölehden artikkelissa ”Kuppatauti ja kättilöt” kerrotaan, kuinka erään ulkomailla tehdyn tutkimuksen (1909) mukaan sukupuolielinten ulkopuolisista kuppatapauksista vähintään 15 % johtui rokottamisesta. Artikkelissa korostetaan rokotustavan muutoksen merkitystä kuppatautiin vähentymisestä, mutta vasta vuonna 1926: ”Tartunnan leviäminen rokotuksessa on nyt, kun rokottamiseen käytetään eläimistä saatavaa rokkoainetta, menettänyt merkityksensä suurimmaksi osaksi.”²⁸⁸ Aihetta käsitellään myös *Terveydessä*, jossa kerrotaan suoran lehmänrokkoviruksen käyttämisen ja kädestä toiseen rokottamisen esiintyvän vuonna 1912 edelleen rinnakkain:

Tätä tautimyrkkyä [lehmänrokkoainetta] käytetään nyt rokottamiseen usein suoranaisesti, mutta toisinaan myöskin välillisesti s.o. rokkoainetta otetaan hiljattain rokotetusta henkilöstä.²⁸⁹

Myös ulkomaalaisessa tutkimuskirjallisuudessa kerrotaan kädestä käteen tehtäviin lehmänrokonsiirtoihin liittyneen yleisesti tiedossa olleita ja todellisia haittavaikutuksia, kuten syfilistartuntoja, jotka pyrittiin poistamaan rokotusmenetelmän muuttamisella:

Important evidence was provided for the Committee by the surgeon Jonathan Hutchinson, one of Simon’s own medical inspectors, who gave an account of two sets of cases in which syphilis had been transmitted through arm-to-arm vaccination. This raised many fears concerning the possibility of transmitting additional diseases through this method, and from then on there was increased pressure upon Parliament to replace arm-to-arm vaccination with calf-lymph vaccination. A parliamentary campaign was led by Dr Charles Cameron, Member of Parliament for Glasgow, and George Wyld and Thomas Wilson formed an Association for the Promotion of Calf-Lymph in the following year. Calf-lymph vaccination did not, however, become standard practice until the 1890s.²⁹⁰

²⁸⁷ *Terveydenhoitolehti* 9/1908, 4. Vaikka yksittäiset lääkärit myönsivät rokottamisesta mahdollisesti aiheutuvat haitat jopa julkisesti, oli lääkäriiliton virallinen kanta rokotuksen hyödyllisyyttä vahvasti puolustava ja haittoja väheksyvä. Kts. esim. *Terveydenhoitolehti* 8–9/1911, 3–7.

²⁸⁸ *Kättilölehti* 3/1926, 12–13.

²⁸⁹ *Terveys* 5/1912, 8.

²⁹⁰ Porter & Porter 1988, 233–234, sähköinen lähde.

Huomionarvoista on, että artikkelin mukaan suoran lehmänrokkoaineen (*calf-lymph*) käyttäminen vakiintui Englannissa vasta 1890-luvulta lähtien. Rokotusmenetelmän muu-
tosta hidasti käytännötekijöiden ohella myös mentaaliset ja uskonnolliset tekijät, kuten Huygelen kirjoittaa (1996):

During the first eighty years [n. 1800–1880] the vaccine was being transferred almost exclusively from arm to arm with the risk inherent in this procedure; one of the reasons for applying this method was the fear of “bestialization” thought to be linked with the use of material of animal origin.²⁹¹

Eläinperäinen rokkoaine koettiin toisinaan myös pelottavana ja epäilyttävänä aineena, jonka käyttöön liittyi jopa raamatullinen pedoksi muuttumisen riski. Lääketiede joutui 1800-luvun lopulta alkaneen nopean kehityksensä myötä törmäyskurssille kansalaisten epäluulon kanssa. Ihmisten arjen käytänteet ja terveyteen liittyneet perinteiset uskomukset eivät pysyneet luonnontieteiden ja lääketieteen kiihtyvän kehityksen ja kasvavan (latinankielisen) terminologian perässä. Asia ilmeni myös suomalaisten vegetaarien ja lääkäreiden välisessä rokotetaistelussa, jossa osapuolet katsoivat terveydenhoidon kentälle kahdesta eri suunnasta. Vastakkain olivat perinteiset, subjektiiviset uskomukset ja sekularisoituva, objektiivinen lääketieteellinen tieto.

Englanti oli isorokkorokotuksen johtava maa, mutta myös yksi lääketieteellisen kehityksen kärkimaista, joiden toimintaa muut länsimaiset valtiot seurasivat. Tästä näkökulmasta näyttää hyvin epätodennäköiseltä, että Suomessa olisi vakiintuneesti käytetty glyserolia rokotusaineessa ja luovuttu kädestä toiseen -rokotusmenetelmästä jo ennen Englantia ja muita Euroopan lääketieteellisiä keskuksia. Ulkomaalainen tutkimuskirjallisuus sekä *Terveyden, Terveydenhoitolehden ja Kätilölehden* aikalaisartikkelit antavat vaikutelman, että Suomessa oli käytössä kädestä käteen siirrettävän rokkoaineen käyttäminen vielä 1800-luvun lopun jälkeenkin. Tätä tukevat osaltaan myös suomalaisen lääketieteellisen tutkimuksen ja vivisektiolaitoksen puute (1894-), maan epäitsenäinen asema, byrokratian vanhoillisuus, demokratian heikkous, syrjäinen maantieteellinen sijainti sekä valtiollisen terveydenhuollon kehittymättömyys. Rokotustavan muutokseen näyttää oleellisesti vaikuttaneen kotimaisen vivisektiolaitoksen perustaminen Helsingin Eläintarhan alueelle vuonna 1894. Oman lehmänrokkoainelaitoksen myötä kädestä käteen rokottaminen

²⁹¹ Huygelen 1996, Abstract, [sähköinen lähde](#).

osoittautui vähitellen tarpeettomaksi ja riskialtis menetelmä kiellettiin rokotusohjeissa vuodesta 1895 alkaen ja paikalliset rokkoainevarastot määrättiin suljettavaksi vuodesta 1899 lähtien.²⁹²

Aikalaislähteistä ja ulkomaalisesta tutkimuskirjallisuudesta tekemiäni päätelmien mukaan molemmat rokottamismenetelmät, lehmänrokkoviruksen siirtäminen ihmisestä toiseen (*arm-to-arm*) sekä lehmänrokkoaineen siirtäminen suoraan lehmästä (*calf-to-arm, calflymph*) esiintyivät Suomessa rinnakkain vielä 1900-luvun alkupuolella. Tämä saa vegetaarien väitteet 1910- ja 1920-luvuilla rokotusten aiheuttamista taudeista näyttämään aivan uudentyyppisessä valossa.

Vegetaarieen rokotevastainen propaganda pohjautui ensisijaisesti väitteisiin, joiden mukaan isorokkorokotus levitti tai aiheutti erilaisia sairauksia ja tulehduksia: ”Rokotus on epäilemättä turmiollinen salaportti, jonka kautta tuberkelibasilli [sic] on löytänyt avoimen tien sivistyskansojen vereen ja elimistöön.”²⁹³ Useiden lasten kerrottiin menettäneen rokotuksen jälkeen ikuisiksi ajoiksi terveytensä ja voimansa, mistä seurasi kärsimystä koko perheelle.²⁹⁴ 1920-luvun rokotevastaisen kampanjoinnin aikana esiintynyt ehdottoman kielteinen suhtautuminen pakolliseen isorokkorokotukseen vaikuttaa lieventyneen jossain määrin 1930-luvulle tultaessa. *Terveydessä* kirjoitettiin vuonna 1932, kuinka rokotusta tulisi käyttää vasta, kun se on todettu täysin turvalliseksi: ”Kun vaaraton rokotus, todella eikä vain toivoissa ja lupauksissa ja sanoissa, on keksitty, silloin vasta on aika ottaa se käytäntöön.”²⁹⁵ *Terveydessä* rokotuksen syyksi niputettiin lähes kaikki sairaudet ja terveydelliset ongelmat, jotka voitiin jollain tavoin yhdistää annettuun isorokkorokotukseen. Olivatko vegetaarien väittämät isorokkorokotuksen vaarallisuudesta täysin tuulesta temmattuja vai pohjautuivatko ne jossain määrin todellisuuteen?

Ottaen huomioon kädestä käteen -rokottamistavan säilyneen Suomessa ainakin vuosisatojen vaihteeseen asti sekä rokotusaineen mahdollisen epäpuhtauden ennen glyserolin käytön ja bakteriologian vakiintumista, voidaan mielestäni olettaa, että isorokkorokotukseen liittyi todellisia terveysriskejä aina 1900-luvun alkupuolelle asti. Ymmärrys

²⁹² *Kättilölehti* 8 /1929, 16, 18; Forsius 2006, Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, [sähköinen lähde](#).

²⁹³ *Terveys* 9–10/1925, 9.

²⁹⁴ Ks. esim. *Terveys* 1–2/1927, 10.

²⁹⁵ *Terveys* 2/1932, 11.

mikrobien kontaminaatiosta sekä kehon fysiologiasta ja anatomiasta oli 1900-luvun alussa vielä monessa suhteessa vajavainen. Joissakin tapauksissa oli rokotus annettu liian heikkokuntoisille ja sairaille ihmisille, mikä jo itsessään loi riskin terveydelle, vaikka rokkoaine ja rokotusvälineet olisivatkin olleet täydellisen puhtaita. Rokotuksia saatettiin suorittaa myös likaiselle iholle tai likaisten vaatteiden kanssa kosketuksissa olevalle iholle, mikä lisäsi ihotulehdusten ja verenmyrkytysten vaaraa, kuten *Terveydenhoitolehdestä* valistettiin. Tässä suhteessa kansalaisten hygieniakäyttäytymisellä ja terveystaloudella, mutta myös rokottajien eli kätilöiden rokottamistyöllä oli merkityksensä ennen aseptiikan ja antiseptiikan vakiintumista. Todellisten rokotushaittojen syyt näyttävät olleen hyvin monitahoisia ennen modernin lääketieteen vakiintunutta kehitystä. Riski rokotushaittoihin, kuten rokotuksen kautta levinneisiin liitännäistauteihin tai infektioihin, näyttää 1900-luvun alun Suomessa muodostuneen usean eri tekijän yhteisvaikutuksesta.

5. LOPUKSI

Suomenkielinen vegetarismi syntyi 1900-luvun alussa keskieurooppalaisen luonnonparannusaatteen ja kasvisruokavalion saavuttaman suosion pohjalta, mikä oli seurausta modernisaatiota ja kaupungistumista kritisoivien elämänuudistusliikkeiden noususta 1800-luvun loppupuolelta. Vegetaarinen aate tarjosi ratkaisun niin yksilö- kuin yhteiskuntatasonkin ongelmiin, joiden keskiössä olivat niin ravintoon, terveydenhoitoon, eläinsuojeluun kuin yhteiskunnan kehitykseenkin liittyvät kysymykset. Vegetarismi kiinnittyi osaksi individualismia korostavaa terveystietoa ja elämäntapaa, jossa kyseenalaistettiin ne arvot ja käytänteet, jotka eivät olleet oman maailmankatsomuksen mukaisia. *Fin de siècle* henki, sekularisaatio, Suomen sisällissota, raittius- ja eläinsuojeluaate sekä 1920-luvun modernisoitua, mutta odottava ilmapiiri ovat aistittavissa *Terveyden* julkaisuista. Vaikka suomenkielisellä vegetaarisella aatteella oli vahva kytkös aikansa yhteiskunta- ja lääketiedekritiikkiin, toimi *Terveys* myös päätoimittaja Anna Kurimon ja muiden vegetaarien henkilökohtaisten arvojen pitkäaikaisena kuvastajana.

Vegetaarinen rokotevastaisuus näyttäytyy tutkimuksessani kulttuurihistoriallisena marginaalisen ja vaihtoehtoisen terveydenhoidon ilmiönä, jonka ideologinen propaganda nojasi luonnonparannusoppiin sekä väitteisiin isorokkorokotuksen aiheuttamista haitoista. Vaikka vegetaarit onnistuivat keräämään yli 20 000 nimeä (alle 1 % väestöstä) rokotepakon kumoamista vaatineeseen adressiin, ei sitä voida kuitenkaan pitää vegetaarisen aatteen suosion mittarina. Kansalaisadressin allekirjoittaneita yhdisti ennen kaikkea toive pakkorokotusten lopettamisesta, ei vegetaarisen aatteen kannattaminen. Tässä suhteessa ei voida puhua laajasta vegetaarista kansanliikkeestä vaan lähinnä vegetaarisen rokotevastaisen kampanjan sekä adressin nimien keräämisen verrattain hyvästä onnistumisesta. Ajatustani tukee sekä *Terveyden* että Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen toiminnan loppuminen vuonna 1932, mikä puhuu vegetaarisen aatteen laajaa suosiota vastaan. S.V.Y:n ja *Terveyden* toiminnan kannalta kriittisessä roolissa näyttää sen sijaan olleen Anna Kurimon ja muiden yksittäisten vegetaarien, kuten Sampsa Luonnonmaan henkilökohtainen panostus aatteen hyväksi, mikä säilytti suomenkielisen järjestäytyneen vegetarismien yhtäjaksoisesti yli 20 vuoden ajan.

Vegetaarit onnistuivat kiinnittämään valtion huomion rokotusasiaan adressillaan, mikä aloitti hyvin pienimuotoisen keskustelun pakkorokotusten tarpeellisuudesta. Adressin

saama laimea vastaanotto *Terveystieteiden lehdessä* sekä hallituksen kieltäytyminen rokotelain kumoamisesta ja uudistamisesta (1930) kertovat asian vähäisestä merkityksestä viranomaisille. Vaikka rokotusvastainen kampanjointi ja adressin kerääminen muodostuivat S.V.Y:n tärkeimmäksi toimeksi vuosien 1927–1929 välisenä aikana, oli valtiollinen huomio jo kiinnittynyt muiden sairauksien, kuten tuberkuloosin, torjuntaan sekä kansansivistämisen ja hyvinvointivaltion pohjan rakentamiseen.

Julkisen tahon puolelta rokotekysymyksessä korostui isorokkorokotteen ehdoton hyödyllisyys ja rooli kansanterveyden kohottajana. Rokotteiden haitoista puhuminen jätettiin viranomaiskommentoinnissa sekä valtion päämedioissa pitkälti käsittelemättä. Vaikenemisen taustat olivat kansanrakentamisen eetoksessa, jonka keskiössä olivat porvarillinen hegemonia ja fennomaaninen opettamisen ilmapiiri. Kansanvalistamista toteutettiin vanhan sääty-yhteiskunnan rakenteissa myös valtiollisilla pakkokeinoilla, kuten rokotepakolla, joilla pyrittiin kansanterveyden parantamiseen. Valtaapitävän eliitin taholta vegetaarinen rokotusvastaisuus leimattiin usein lääketiedevastaiseksi vouhotukseksi, jonka arvosteltiin pohjautuvan joko vanhentuneisiin tai paikkansa pitämättömiin väitteisiin.

Osa lääkäreistä kuitenkin myönsi rokotteista aiheutuvan mahdollisesti myös haittoja, jotka näyttäytyivät kuitenkin melko vähäpätöisinä verrattuna isorokkoepidemioihin, jotka leviäisivät rokottamattomaan kansaan, mikäli rokotepakosta luovuttaisiin. Mahdollisten rokotushaittojen vähentämisessä lääkärikunta näki ensisijaisiksi tekijöiksi rokotustoimenpiteeseen liittyneet käytänteet. Rokottajien eli kättilöiden työskentelytapojen sekä kansalaisten ulkoisen puhtauden parantamisella voitiin kohottaa myös rokotusturvallisuutta. Kättilöt taas toimivat rokottajina olosuhteissa, joissa he joutuivat itse usein maksamaan matkansa rokotuspaikkakunnille sekä rokotusvälineiden puhdistamiseen käytetyt desinfioimisaineet. Tällä on todennäköisesti ollut vaikutuksensa paitsi rokotuskokousten järjestämiseen, mutta myös rokotusvälineiden kautta levinneisiin infektioihin. Kättilöt jäivät osaltaan valtiollisen sääntelyn, poliittisen ilmapiirin ja kulttuurihistoriallisen sukupuoliroolinsa jalkoihin, minkä seuraukset heijastuivat välillisesti siten myös rokotustoimintaan sekä väestön rokotekattavuuteen.

Rokotusorganisaation toimintaa ja isorokkorokotukseen liittyviä puutteita tulisi kuitenkin tarkastella kontekstiinsa suhteutettuna. Itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeinen aika oli yhteiskunnallisesti hyvin kahtiajakautunutta ja sekavaa. Kehittyvän parlamentaarisen

lainsäädännön näkökulmasta tärkeintä oli yhteiskuntarauhan turvaaminen perustuslakien luomisella, mistä muodostui sosiaalipolitiikan tärkein tavoite 1920- ja 1930-luvuilla. Suuri osa kansasta eli hyvin köyhissä oloissa, minkä parantamiseksi oli läntisten sivistysvaltioiden esimerkin mukaisesti tehtävä valtiollisia toimia uuden sisällissodan syttymisen pelossa. Tässä yhteydessä sekä kätilöiden rokotepalkkataistelu että vegetaarien rokote- taistelu näyttäytyivät toisarvoisina tekijöinä. Isorokko oli 1920-luvulla jo melko olematon uhka, joka piti vaan pitää poissa, mihin parhaimmaksi keinoksi osoittautui kansallinen rokotepakko. Huomionarvoista tässä yhteydessä on, että rokotepakosta huolimatta tai sen vuoksi, suurin osa kansasta oli kuitenkin rokotusmyönteistä, mikä ajan myötä nosti sekä väestön rokotekattavuutta että immuniteettia isorokkoa vastaan.

Suomen Vegetaarisen Yhdistyksen ilmentämä rokotevastaisuus ei ollut kokonaisuudessaan kuitenkaan niin yksiselitteinen ilmiö tai ideologinen kannanotto, mitä julkisuudessa annettiin yleisesti ymmärtää. Asia monimutkaistuu, kun peilataan kätilöiden rokotustoimen yksityiskohtaisia sisältöjä sekä rokotusmenetelmien muutosta että rokotusaineen laatua suhteessa mahdollisiin rokotushaittoihin. Kädestä käteen -rokotusmenetelmän käyttöön on liittynyt useita todellisia riskejä mikrobien kontaminaatiosta, mistä syystä käytännöllisestä, mutta riskialttiista menetelmästä haluttiin Euroopassa luopua 1800-luvun lopulta lähtien. Perifeerisessä Suomessa rokotustavan muutos tapahtui asteittain vasta 1900-luvun alkupuolella, kun valtion oman vivisektiolaitoksen toiminta vakiintui. Kädestä käteen tehtävien rokotuksien korvaajaksi nousi vähitellen suoran lehmänrokon käyttö, mikä oletettavasti tapahtui ensin pääkaupunkiseudulla ja sen jälkeen muissa kaupungeissa sekä maaseutupitäjissä. Syrjäseutujen (esim. Itä-Suomi ja Lappi) osalta rokotustavan muutoksista ei ole löytämiäni lähteiden perusteella saatavilla tietoja. Rokottamismenetelmän muutosvauhtiin on todennäköisesti vaikuttanut myös paikallisten piiri- lääkärien ja rokottajien eli kätilöiden oma aktiivisuus. Huomionarvoista on, että vasikka- rokotteen käytöstä oli annettu jo vuonna 1895 kansalliset rokotusohjeet, jotka kielsivät kädestä toiseen tehtävät rokotukset 1890-luvun lopulta lähtien. Kuitenkin vasta 1910- ja 1920-luvuilla lääkärit ja kätilöt kirjoittivat suoran vasikkarokotteen yleistymisen korvanneen pitkään käytössä olleen rokottamistavan, jossa virusta otettiin pääsääntöisesti aiemmin rokotetun käsivarresta.

Tämän tutkimuksen merkittävin tulos on kädestä käteen tehtävän rokottamisen ja rokotushaittojen välinen yhteys, joka esiintyi Suomessa aina 1900-luvun alkupuolelle asti.

Aineistojen valossa vaikuttaa siltä, että todelliset rokotushaitat olivat 1900-luvun alussa yleisempiä, mitä aiemmin on tuotu esiin. Tämä luo uudentyypin valon myös vegetaarien rokotevastaiselle toiminnalle 1910–1920-luvuilla. Sitä, missä suhteessa vegetaarinen rokotevastaisuus pohjautui todellisiin rokotteiden aiheuttamiin haittoihin tai aatteelliseen ja totuuden vastaiseen päätökseen, ei ehkä koskaan saada selvää vastausta. Ilmenneiden rokotushaittojen suhteellisesta määrästä on mahdotonta tehdä edes karkeita arvioita ilman olemassa olevaa kattavaa, rokotusturvallisuuden keskittyvää tilastointia.

Tämä tutkimus keskittyi kuvailemaan vegetaarista rokotevastaisuutta terveydenhoidon kulttuurihistoriallisena ilmiönä, joka marginaalisuudestaan huolimatta kiinnittyi monitahoisesti aikansa yhteiskuntaan ja sen tapahtumiin. Tutkimuksessa ei kuitenkaan tarkasteltu vegetaarisen elämäntavan tai terveydenhoidon yksityiskohtia, vaikka aatteen sisältä löytyi useita erilaisia tulkintoja ja painotuksia oikeaoppisesta vegetaarisesta elämäntavasta. Jos näitä teemoja haluaisi tutkia syvemmin, tarjoaisi *Terveys*-lehti siihen monipuolisen aineiston.

Kun syksyllä 2018 aloitin lähdeaineiston keräämisen pro gradu -tutkielmaani varten, en voinut kuvitella, millaiseen ajankohtaiseen kontekstiin yli sadan vuoden takaisen virusepidemian ja rokotevastaisuuden tutkiminen saattaa yhdistyä. Maailma pysähtyi, kun Aasiasta vuoden 2019 lopussa levinnyt uudentyypinen koronavirus aiheutti covid-19-pandemian (corona virus disease = covid) keväällä 2020. Niin poliittiset päättäjät, lääkärit kuin kansalaisetkin joutuivat määrittelemään oman terveystietämyksensä ja turvallisuuden tunteensa uudelleen, kun maailmalla levisi uutisia koronaepidemioiden aiheuttamista kuolemista (sairastuneita yhteensä 18 milj., joista kuolemia 450 000/18.6.2020). Samalla, kun lääketiede aloitti laajat tutkimukset turvallisen ja tehokkaan koronarokotteen kehittämiseksi, otti kansalaiset käyttöön historiasta tunnetut tautien torjuntakeinot, kuten eristäytymisen ja oikeaoppisen käsienspesun. Isorokon hävittämisessä karanteeni- ja hygieniakäytänteiden ohella ratkaisevaksi tekijäksi nousi väestön parantunut immuniteetin taso, mikä oli seurausta joko luontaisesti sairastetusta isorokosta tai annetusta rokotteesta.²⁹⁶ Samat tekijät tulevat todennäköisesti määrittämään myös 2020-luvun taistelua koronavirusta vastaan.

²⁹⁶ Maailman viimeinen *variola major* -tartunta todettiin Bangladeshissa vuonna 1975 ja viimeinen *variola minor* -tartunta vuonna 1977 Somaliassa. Rokotteen tarkkaa osuutta isorokon häviämisessä on vaikeaa arvioida. Vuorinen 2002, 134.

LÄHTEET

Alkuperäislähteet:

Aikakauslehdet

Kylväjä – Raittiuden ystävien äänenkannattaja. Helsinki, 1909.

Kättilölehti. Helsinki, 1918–1932.

Terveystoimitus. Helsinki, 1889–1929.

Terveystoimitus. Paimio 1930–1932.

Terveystoimitus – Luonnonparannustavan ystävien ja vegetaarien äänenkannattaja. Salo, 1910–1932.

Uusi Terveystoimitus. Helsinki 1933.

Sanomalehdet

Folkbladet. Vaasa, 1918–1923.

Helsingin Sanomat. Helsinki, 1919, 1927.

Nya Folkbladet. Vaasa 1926–1930.

Suomen Työmies. Helsinki, 1920–1922.

Työväenjärjestöjen Tiedonantaja. Helsinki, 1923–1930.

Lakisäädökset

Keisarillisen Majesteetin Armollinen Asetus rokotuksesta Suomenmaassa, 17.12.1883/39. Eduskunnan arkisto, Helsinki.

Laki kättilöiden asettamisesta maalaiskuntiin sekä niiden palkkauksesta, 1920/18.

Valtiopäivät, asiakirjat 1919, toinen ja viides osa. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1920.

Laki rokotusvelvollisuudesta isorokon liikkussa tahi uhatessa, 1920/17.

Valtiopäivät, asiakirjat 1919, toinen ja viides osa. Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki, 1920.

Valtiopäivät, asiakirjat 1929, liite no 29: *Alestalo y.m.: Rokotuslainsäädännön uudistamisesta*, 11.2.1929, Helsinki.

https://avoindata.eduskunta.fi/digitoidut/view/liite_1929_i_xi_200?language=suomi&year=1929&page=36&query=isorokko&pageOfWholeBook=236

[haettu 10.6.2020]

Aikalaiskirjallisuus

Bjöksten J.I.: *Vaccinationens historia i Finland*. Helsingfors Centraltryckeri, Helsingfors, 1902.

<https://dcls.io/pdf/wellcome/pdf-item/b22377657/0> [haettu 9.2.2020]

Blaxall F.R.: Glycerinated Calf Lymph. *The British Medical Journal*, 5.7.1902, 38 – 40. National Center for Biotechnology Information, US National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2401256/pdf/brmedj08463-0039.pdf> [haettu 4.5.2020]

Copeman Monckton S., M. A., M. D. Cantab, M. R. C. P., Medical Inspector to her Majesty's local Government Board & Lecturer on Public Health: The Milroy Lectures on The Natural history of Vaccinia. The Medical School of Westminster Hospital. *The British Medical Journal*, 21.5.1898, s. 1312–1318. National Center for Biotechnology Information, US National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2411485/pdf/brmedj08612-0004.pdf> [haettu 21.5.2020]

Copeman Monckton S.: *Vaccination – It's Natural History and Pathology*. Yale Medical Library, Historical Library. MacMillan Company Limited, London, 1899. University of Yale, 23.1.2012. <https://archive.org/details/39002086340271.med.yale.edu/mode/2up?q=> [haettu 12.12.2019]

Kuhne Louis: *Uusi lääketiede eli oppi tautien yhtenäisyydestä ja niiden siihen perustuvasta parantamisesta ilman lääkkeitä ja leikkauksia*. 9. painos. Suom. Kurimo Anna, 1906. Karisto Oy, Hämeenlinna 1990, näköispainos 8. painoksesta 1932. Alkuteos *Die neue Heilwissenschaft: Ein Lehrbuch und Ratgeber für Gesunde und Kranke*, 1883.

Kuhne Louis: *Kasvonilmeoppi taikka Uusi taudintutkimustapa, jonka avulla opitaan tuntemaan ruumiin taudintila*. Suom. Kurimo Anna, 1909. C.J. Bergström, Karisto Oy, Hämeenlinna 1990, näköispainos 2. painoksesta 1910. Alkuteos *Gesichtsausdruckskunde: Lehrbuch einer neuen Untersuchungsart zur Erkennung der Krankheitszustände*, 1895.

The Vaccination Act, 1898. *The British Medical Journal*, 29.10.1898, England. National Center for Biotechnology Information, U.S. National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2434508/pdf/brmedj08688-0055b.pdf> [haettu 12.12.2019]

Tutkimuskirjallisuus:

Achté Kalle, Rantanen Jorma & Tamminen Tapani: *Luontaishoidon isä Tohtori E.W. Lybeck. Elämänmäen parantaja*. Recallmed Oy. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1994.

Barton Marc: John Snow and the 1854 Cholera Outbreak. 23.1.2018. Past Medical History Blog, United Kingdom. <https://www.pastmedicalhistory.co.uk/john-snow-and-the-1854-cholera-outbreak/> [haettu 15.9.2019]

Cartwright Frederick F.: Joseph Lister. British surgeon and medical scientist, 28.9.2018. Encyclopaedia Britannica, UK.

<https://www.britannica.com/biography/Joseph-Jackson-Lister> [haettu 12.12.2019]

Durbach Nadja: "They might as well brand us." The Working-Class Resistance to Compulsory Vaccination in Victorian England, 1.4.2000, Abstract. *Social History of Medicine*, Vol. 13, Issue 1, April 2000, 45–63. Oxford University Press.
<https://doi.org/10.1093/shm/13.1.45> [haettu 12.12.2019]

Finska Läkaresällskapet -sivusto: Historia, Finska Läkaresällskapet 175 år,
<https://fls.fi/historia/> [haettu 2.1.2020]

Forsius Arno: Carl Immanuel Qvist (1827–1897) – sanomalehtimies, poliitikko, teollisuusmies ja kaupunginlääkäri, 2001,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/qvist.html> [haettu 9.2.2020]

Forsius Arno: Edward Jenner (1749–1823) – Rokotuksen uranuurtaja, 2000,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/jenner.html> [haettu 4.2.2020]

Forsius Arno: Lehmänrokon historiaa, 2002,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/vaccinia.html> [haettu 9.2.2020]

Forsius Arno: Tuberkuloosin hoito Suomessa, 2004,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/tubsuomi.html> [haettu 15.3.2020]

Forsius Arno: Rokotus isorokkoa vastaan Suomessa, 2006,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/rokotus.html> [haettu 9.2.2020]

Forsius Arno: Isorokko eli variola, 2006,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/variola.html> [haettu 9.9.2019]

Forsius Arno: Kuppatauti terveydenhuollon ongelmana Suomessa, 2006,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/kuppaend.html> [haettu 9.9.2019]

Forsius Arno: Kuppataudin historiaa, 2007,
<http://www.saunalahti.fi/arnoldus/syfilis.html> [haettu 9.9.2019]

Forsius Arno: Rosa Lilja-Johnsson (1884–1943) – naistentautien ja synnytysten erikoislääkäri, kättilötyön kehittäjä, 2009.
http://www.saunalahti.fi/arnoldus/lilja_jo.htm [haettu 4.5.2020]

Hakosalo Heini: Tautisia tarinoita: Lääketieteen ja tuberkuloosin historiaa. *Ajatusten läheteillä – Aatteiden ja oppien historiaa*, s. 299–328. Toim. Mikko Myllykangas ja Petteri Pietikäinen. Gaudeamus Oy. Printon Trükikoda, Tallinna 2017.

Hannikainen Matti: Lapionvarresta näyttöpäätteelle. *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Toim. Häggman Kai, Markkola Pirjo, Kuisma Markku & Pulma Panu. WSOY, Helsinki. WS Bookwell Oy, Porvoo 2010.

Harjula Minna: *Terveiden jäljillä. Suomalainen terveystoiminta 1900-luvulla*. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere 2007.

Harjula Minna: *Hoitoonpääsyn hierarkiat. Terveyskansalaisuus ja terveystalvet Suomessa 1900-luvulla*. Tampere University Press. Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, Tampere 2015.

Hollmén Lauri, Jyrkkiö Esa & Nordell Reijo: *Salon Lukkarimäki*. Salon kaupunki, Otavan kirjapaino Oy, Keuruu 2017.

Honkasalo Marja-Liisa, Salmi Hannu & Launis Veikko: Johdanto. *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*, 7–24. Toim. Honkasalo Marja-Liisa & Hannu Salmi. k&h, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto. Painosalama Oy, Turku 2012.

Hosiaislouma-Karppinen Alli: *Kirvun Luonnonparantola – Karjalan helmi*. Kirvunkylän kerho, Offsetpaino Tuija Pelli Oy, 2011.

Huygelen C.: Jenner's Cowpox Vaccine in Light of Current Vaccinology. 1996, Abstract. National Center for Biotechnology Information, US National Library of Medicine. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9027132/> [haettu 4.5.2020].

Jacobs B., Langland J., Kibber K., Denzler K., White S., Holechek S., Wong s., Huynh T. & Baskin C.: Vaccinia Virus Vaccines: Past, Present and Future. 29.6.2009. National Center for Biotechnology Information, U.S. National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2742674/> [haettu 9.9.2019]

Kaartinen Aija: *Kansan raittiudeksi ja kotien onneksi. Naisten kieltolakimielipiteet ja toiminta kieltolain puolesta ja sitä vastaan 1919–1932*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hakapaino Oy, Helsinki 2011.

Kaartinen Marjo: Eettinen käänne – hyvä ja oikea historia? *Historian kirjoittamisesta*. Toim. Kaartinen Marjo & Korhonen Anu Korhonen. Kirja-Aurora, Digipaino, Turun yliopisto, Turku 2005.

Kansallisbiografia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS).

Kallioinen Mika: *Rutto & rukous. Tartuntataudit esiteollisen ajan Suomessa*. Ateena Kustannus Oy, Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2. painos 2009.

Kettunen Pauli: Punaisesta julistuksesta kansalaisvaikuttamisen politiikkaohjelmaan. *Kansalaisvaikuttaminen ajassa. Näkökulmia suomalaiseen kansalaisvaikuttamiseen suurlakosta 2000-luvulle*, 13–47. Toim. Ahvenisto Inkeri & Mäki Kirsi. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Väki Voimakas 19. Gummerus Kirjapaino Oy, Vaajakoski 2006.

Kylmäkoski Merja: Jean-Jacques Rousseau. Luonnontilasta yhteiskuntasopimukseen. *Klassiset poliittiset ajattelijat*, 340–364. Toim. Koikkalainen Petri & Korvela Paul-Erik. Vastapaino, Tampere. Tallinna Raamtuurükikoda, Tallinna, 2012.

Laurent Helen: Isorokkorokotuksen historiaa. 8.2.2018. *Sic! Lääketietoa Fimeasta*, 1/2018,

https://sic.fimea.fi/verkkolehdet/2018/1_2018/vain-verkossa/isorokkorokotuksen-historiaa [haettu 9.11.2019]

Leskelä-Kärki Maarit: *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Tammer-paino Oy, Tampere 2006.

Leskelä-Kärki Maarit: Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906–1936. *Kirjeet ja historiantutkimus*, 242–271. Toim. Leskelä-Kärki Maarit, Lahtinen Anu & Vainio-Korhonen Kirsi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Saarijärven offset Oy, Saarijärvi 2011.

Lidman Satu, Koskivirta Anu & Eilola Jari: *Historiantutkimuksen etiikka*. Gaudeamus Oy, Printon Trükikoda, Tallinna 2017.

Mahlamäki Tiina & Leskelä-Kärki Maarit: The history of modern Western Esotericism. Individuals, ideas, practices. *Approaching Religion*, vol. 8, No. 1, 4/2018. <https://doi.org/10.30664/ar.70194> [haettu 28.5.2020]

Melkas Eevaleena: *Kaikkoavat paratiisit. Suomalaisten siirtokuntien aatteellinen tausta ja perustamisvaiheet Brasiliassa ja Dominikaanisessa tasavallassa n. 1925–1932*. Siirtolaisinstituutti Turku, Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 1999.

Milloin eri rokotukset ovat alkaneet Suomessa? 12.12.2019. Terveiden ja hyvinvoinninlaitos, THL. Suomen sosiaali- ja terveysministeriö. <https://thl.fi/fi/web/infektioaudit-ja-rokotukset/tietoa-rokotuksista/kansallinen-rokotusohjelma/milloin-eri-rokotukset-ovat-alkaneet-suomessa> [haettu 9.9.2019]

Mäkelä Pentti: *Vuosien 1917–19 kulkutaudit, espanjantauti ja vankileirikatastrofi. Historiallisepidemiologinen näkökulma Suomen väestön korkeaan tautikuolleisuuteen*. Suomen sotaturmat 1914–22-projekti. Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 16/2007. Edita Prima Oy. http://julkaisut.valtioneuvosto.fi/bitstream/handle/10024/161112/J1607_Vuosien%201917-19%20kulkutaudit%20espanjantauti%20ja%20vankileirikatastrofi_net.pdf [haettu 9.11.2019]

Ollila Anne: Toimeliaat virkanaiset. Sivistyneistönaiset 1800-luvun lopussa. *Älymystön jäljillä. Kirjoituksia suomalaisesta sivistyneistöstä ja älymystöstä*, 117–130. Toim. Karrika Pertti & Koivisto Hanne. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Tammer-Paino Oy, Tampere 1997.

Peltonen Matti: *Mikrohistoriasta*. Gaudeamus Oy, Tammer-Paino Oy, Tampere 1999.

Porter Dorothy & Porter Roy: The Politics of prevention: anti- vaccinationism and public health in nineteenth-century England. *Medical History*, 1988 Jul; 32 (3), 231–252. National Center for Biotechnology Information, U.S. National Library of Medicine. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1139881/pdf/medhist00062-0007.pdf> [haettu 4.5.2020]

Pitkänen Kari: Myrkyä, sanoi tohtori Lybeck. Rokotustaistelu 1900-luvun alkuvuosi-kymmenillä. *Arki ja murros, Tutkielmia keisariajan lopun Suomesta*, 123–140. Toim. Peltonen Matti. Suomen historiallinen seura, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1990.

Railo Erkkä & Oinonen Paavo: Mediasta historiaa. *Media historiassa*, 7–24. Toim. Railo Erkkä & Oinonen Paavo. Turun Historiallinen Yhdistys, *Historia mirabilis* 9, Turku 2012. <https://thy.fi/wp-content/uploads/2013/01/HM9-8-25.pdf> [haettu 9.9.2019]

Rytty Suvi: Kuhnelaisuus lääketieteen reviirillä. *Historiatieteellinen Aikakausikirja*, vol. 6, B1, 2009. Labyrintti ry, Turun yliopiston tutkimusportaali. https://research.utu.fi/converis/portal/Publication/27270562?lang=fi_FI [haettu 15.9.2019]

Rytty Suvi: Puoskarointia vai puhdasta auttamisen halua? Luonnonparantaja Maalin Bergström ja laittoman lääkäritoimen harjoitus 1900-luvun alun Suomessa. *Kiistellyt tiet terveyteen. Parantamisen monimuotoisuus globaalihistoriassa*, 130–164. Toim. Hokkanen Markku & Kananoja Kalle. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Hansaprint Oy, Turenki 2017.

Rytty Suvi: Vastustettiin sitä rokotusta ennenkin, 28.11.2017. Lastuja Suomen historiasta, Turun yliopiston Suomen historian oppiaineen blogi. Blogin lähteet: *Luonnonparantaja: Lehti luonnonmukaisen elämän ja terveydenhoidon sekä luonnonparannuksen edistämiseksi*, 1912–1914; Forsius Arno: Lehmärokon historiaa, 2002, [sähköinen tiedosto](#); Forsius Arno: Isorokko eli variola, 2006, [sähköinen tiedosto](#); Vuorinen Heikki S.: *Taudit, parantajat ja parannettavat – Lääketieteellinen historia*, 2010; Bazin Hervé: *Vaccinations: A History. From Lady Montagu to Jenner and Genetic Engineering*, 2011. <https://blogit.utu.fi/suomenhistoria/vastustettiin-sita-rokotusta-ennenkin/> [haettu 18.2.2020]

Salmi Hannu: *Vuosisadan lapset. 1800-luvun kulttuurihistoria*. Turun yliopiston historian laitos, Painosalama Oy, Turku 2002.

Seurakuntalainen-sivusto: Helluntailaisuuden alkuvaiheista Suomessa kattava tutkimus, 3.6.2014. Kristillinen medialiitto. Perussanoma Oy & Radio Dei. <https://www.seurakuntalainen.fi/uutiset/helluntailaisuuden-alkuvaiheista-suomessa-kattava-tutkimus/> [haettu 18.2.2020]

Sipilä Jorma & Anttonen Anneli: Miten hyvinvointivaltio muutti elämäämme? *Suomalaisen arjen suuri tarina*. Toim. Häggman Kai, Markkola Pirjo, Kuisma Markku & Pulma Panu. WSOY, Helsinki. WS Bookwell Oy, Porvoo 2010.

Suomen Lääketieteen Säätiö -sivusto: Historia. <https://laaketieteensaatio.fi/saatio/historia/> [haettu 4.5.2020]

Suomalainen lääkärisseura Duodecim -sivusto: Seuran historia. <https://www.duodecim.fi/duodecim/seuran-historia/> [haettu 2.1.2020]

The History of Vaccines – An Educational Resource by the College of Physicians of Philadelphia -sivusto: History of Anti-Vaccination movements. 1.10.2018.

<https://www.historyofvaccines.org/content/articles/history-anti-vaccination-movements>
[haettu 18.2.2020]

The History of Vaccines – An Educational Resource by the College of Physicians of Philadelphia -sivusto: 1891 Advances in Vaccine Production, 2020.

<https://www.historyofvaccines.org/content/advances-vaccine-production>
[haettu 28.5.2020]

Torkkola Sinikka & Mäki-Kuutti Anna-Maria: Terveystieteen ja sairauksien historia. *Terveystieteen ja sairauksien historia. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*, 105–130. Toim, Honkasalo Marja-Liisa & Hannu Salmi. k&h, Kulttuurihistoria, Turun yliopisto. Painosalama Oy, Turku 2012.

Uskonnot Suomessa -hanke, Kirkon Tutkimuskeskus -sivusto:

- Adventismi, 15.2.2007,
<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view.php?religionId=27> [haettu 2.5.2020]
- Esoteeriset liikkeet, 5.9.2012,
<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view.php?religionId=41> [haettu 2.5.2020]
- Länsimainen esoteerinen perinne ja new age, 6.6.2007,
<http://www.uskonnot.fi/uskonnot/view.php?religionId=12> [haettu 2.5.2020]
- Teosofinen seura ry, 25.10.2018,
<http://www.uskonnot.fi/yhteiset/view.php?orgId=15> [haettu 2.5.2020]

Vainio-Korhonen Kirsi: Vastuullinen historia. *Historiantutkimuksen etiikka*, 29–50. Toim. Lidman Satu, Koskivirta Anu & Eilola Jari. Gaudeamus Oy, Printon Trükikoda, Tallinna 2017.

Valtonen Pekka: *Kosmopoliitteja ja kansallismielisiä. Aatteiden kamppailu sotienvälisessä Suomessa*. Gaudeamus Oy. Tallinna Raamatutrükikoja OÜ, Tallinna, 2018.

Virkkunen Gia: *”Köyhyydestä ei puhuttu, sitä vaan elettiin.” Köyhyyden kokemus ja selviytyminen 1930-luvun pulan oloissa Suomen maaseudulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Hakapaino Oy, Helsinki 2010.

Vornanen Jukka: *Kaswiruokaiset vegetariaanit. Kasvissyönnin varhaiset vaiheet Suomessa vuosina 1865–1910*. Kulttuurihistorian pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, 2014.

Vuento Matti: *Virukset. Näkymättömät viholliset*. Gaudeamus Oy, Tallinna Raamatutrükikoja, Tallinna 2016.

Vuori Hannu: *Läketieteen historia – Sosiaalishistoriallinen näkökulma*. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 1979.

Vuorinen Heikki S.: *Tautien historia*. Osuuskunta Vastapaino, Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä 2002.

Vuorinen Heikki S.: *Taudit, parantajat ja parannettavat. Läketieteellinen historia*. Osuuskunta Vastapaino, Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinna 2010.

Ylikangas Mikko: *Unileipää, kuolonvettä, spiidiä. Huumeet Suomessa 1800–1950*. Atena Kustannus Oy. Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu 2009.